

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 58 (2022)
Číslo 4

4—22

MONOTEMATICKÉ ČÍSLO: PANDEMIE JAKO SOCIOLOGICKÝ PROBLÉM: INDIVIDUUM, PÉČE A PROMĚNY DOMOVA

DOMINIKA SLADKÁ, MARTIN KREIDL: Práce z domova, konflikty mezi prací a rodinou a kvalita partnerství v době pandemie covidu-19

RADKA DUDOVÁ, ALENA KŘÍŽKOVÁ: Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?

HANA HAŠKOVÁ, RADKA DUDOVÁ, LENKA FORMÁNKOVÁ, HANA MAŘÍKOVÁ, LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ, MARKÉTA ŠVARCOVÁ, MARTA VOHLÍDALOVÁ: Gender a změny v dělbě práce v domácnostech s dětmi v době pandemie covidu-19

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Cisař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferenčuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrnák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (UHK, Hradec Králové), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrnáč (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Robin Cassling

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Cisař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2022

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

<i>Pandemie jako sociologický problém: individuum, péče a proměny domova</i> (Anna Durnová, Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ondřej Císař)	369
--	-----

STATI

<i>Dominika Sladká, Martin Kreidl: Práce z domova, konflikty mezi prací a rodinou a kvalita partnerství v době pandemie covidu-19</i>	373
<i>Radka Dudová, Alena Křížková: Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?</i>	401
<i>Hana Hašková, Radka Dudová, Lenka Formánková, Hana Maříková, Libora Oates-Indruchová, Markéta Švarcová, Marta Vohlídalová: Gender a změny v dělbě práce v domácnostech s dětmi v době pandemie covidu-19.</i>	427

RECENZE

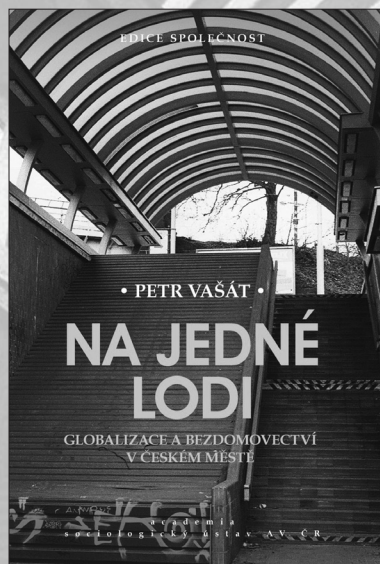
<i>Kateřina Nedbálková: Tichá dřina. Dělnictví a třída v továrně Baťa (Tomáš Schejbal)</i>	457
<i>Hedvika Novotná, Ondřej Špaček, Magdaléna Štovíčková Jantulová (eds.): Metody výzkumu ve společenských vědách (Lucia Kočišová).</i>	461
<i>Leon Festinger, Henry Riecken, Stanley Schachter: Když se proroctví nesplní: studie skupiny, která předpověděla konec světa (Helena Dyndová)</i>	464

EDICE SPOLEČNOST

Nakladatelství Academia a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydaly v koedici

**NA JEDNÉ LODI:
GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Petr Vašát

Kniha je interdisciplinární a multimetodologickou studií bezdomovectví v Česku. Autor v ní čtenáři ukazuje, jak se bezdomovectví zhmotňuje na průsečíku politickoekonomických faktorů, jako jsou demokratizace společnosti nebo integrace do globální ekonomiky, a specifických doprovodných logik vznikajících na pomezí kultury ulice a určitých podmínek charakteristických pro českou společnost. Na pozadí případové studie Plzně a srovnání s některými prvky bezdomovectví ve Spojených státech a slumů v Latinské Americe tvrdí, že bezdomovectví není vyloučením ze společnosti, jak je obecně laickou i velkou částí odborné veřejnosti přijímáno, ale naopak systémovým komponentem současných měst.

Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2021
356 s.
ISBN 978-80-200-3200-3
Doporučená cena 316 Kč

**ACADEMIA
NAKLADATELSTVÍ**

Knihu lze zakoupit v nakladatelství
Academia [https://www.academia.cz/
na-jedne-lobi--vasat-petr--
academia--2021](https://www.academia.cz/na-jedne-lobi--vasat-petr--academia--2021)

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

**GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Monotematické číslo

Pandemie jako sociologický problém: individuum, péče a proměny domova

Editoři

Anna Durnová

Universität Wien

Jaroslava Hasmanová Marhánková

Fakulta sociálních věd UK, Praha

Ondřej Císař

Fakulta sociálních věd UK, Praha / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydal

BYDLENÍ MLADÝCH V DOBĚ KRIZE

Petr Gibas a kol.

Jednou z řady krizí, které v současnosti čelí – nejen česká – společnost, je i krize bydlení. Ceny bytů a domů, ale i nájmu raketově rostou a bydlení se stává stále hůře dostupným. Možnost pořídit či zajistit si bydlení se přidává k řadě dalších omezení, jež se propisují do již existujících společenských nerovností a dále je prohlubují. Zároveň se nedostupnost bydlení stává palčivým problémem zejména, i když nikoli výhradně pro mladé lidi, kteří se ocitají v životní situaci, kdy chtějí či potřebují bydlet – sami či v rámci zakládané rodiny.

Jak na tuto skupinu tzv. mladých dospělých dopadá krize bydlení? Jak se k bydlení staví, jak si jej představují a plánují? A jak do představ a plánů promlouvá právě rostoucí nedostupnost bydlení? Jak tato nedostupnost ovlivňuje představy o tom, kdo je a kdo má být za zajištění bydlení zodpovědný? A jak jsme se do situace krize bydlení vůbec dostali a jak na ni reagujeme, ať již jako společnost, nebo jako jednotlivci?

Na tyto a podobné otázky odpovídá kniha určená nejen odborné, ale hlavně širší poučené veřejnosti. Představuje výsledky několikaletého sociologického výzkumu přístupným jazykem tak, aby byla zajímavá jak pro odborníky, tak pro zainteresovanou veřejnost, jako je novinářská obec, studující (na vysokých školách), politická reprezentace a státní správa či samospráva, ale také všichni ti, kteří mají zájem porozumět současné situaci krize bydlení a tomu, jak dopadá (nejen) na mladé lidi.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
112 s.
ISBN (print) 978-80-7330-390-7
ISBN (pdf) 978-80-7330-391-4

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/gibas_a_kol-bydleni_mladych_v_dobe_krize.pdf

Pandemie jako sociologický problém: individuum, péče a proměny domova

Každý pátý člověk na světě zažil nějakou formu karanténních opatření v souvislosti s pandemií covidu-19. Ačkoliv pandemie zasáhla celý svět v podstatě ve velmi podobném rozsahu, její dopad na společnost je různý v závislosti na charakteru těchto opatření, jejich délce, ale také v závislosti na sociálním zázemí občanů, kteří se musejí s opatřeními nějak vypořádat. Některé státy například nepřistoupily k zavření škol vůbec, jiné – jako i Česká republika – patří k těm, v nichž děti vzdělávací zařízení v průběhu roku 2020 a 2021 navštěvovaly nejméně.

Kromě otázek ohledně chování veřejných institucí v době krize, na které se zaměří navazující monotematické číslo Sociologického časopisu, které ve stejném týmu a na základě našeho původního projektu připravujeme pro letošní podzim, tak covid-19 otevírá prostor pro sociologickou reflexi péče jako sféry na pomezí privátního a veřejného a právě skrze tento svůj charakter jako sféry, kde se odehrávaly důležité společenské změny. Především rozdíl mezi pečujícími – ať už zdravotnickým personálem nebo lidmi, kteří se starají o své blízké (děti, seniory, osoby vyžadující asistenci aj.) – a nepečujícími otevřel nové rozdělení společnosti, projevující se v různosti prožívání pandemie a s ním souvisejícím zhodnocováním politických a společenských nástrojů, jež jsou v jejím průběhu využívány.

Takřka každá sociologická komunita na světě hledala od roku 2020 odpovědi na otázky spojené s globální pandemií covidu-19 [Grasso et al. 2021; Petrillo 2021; Zartler, Suwada, Kreyenfeld 2022]. Předkládané monotematické číslo představuje první ze dvou plánovaných speciálních čísel věnovaných sociologické reflexi dopadů pandemie covidu-19 v České republice. Obě monotematická čísla usilují o to, přispět k již existující obsáhlé diskusi o změnách společnosti v důsledku pandemie a s nimi spojených nových regulačních mechanismech veřejné i privátní sféry. Ústředním zájmem tohoto speciálního čísla je proměna privátní sféry, a to z několika důvodů. V první řadě i zahraniční studie mapující pandemická opatření se vesměs shodují na tomto prolínání privátního a veřejného uvnitř domova [Durnová, Mohammadi 2021; Zartler, Suwada, Kreyenfeld 2022] a upozorňují na proměnu interakce i v rámci širší společnosti. V druhé řadě razance a intenzita karanténních opatření v Česku spolu se zavřenými školami skýtají bohatý empirický terén k výzkumu tématu péče.

V tomto kontextu došlo na jedné straně k proměně domova jako privátního prostoru založeného až na některé výjimky na oddělení od práce, vzdělávání a sociálního života. Pandemická opatření se opakovaně uchylovala k domovu jakožto místu, které lze využít v krizovém módu k práci, vzdělávání a zotavení ducha i těla. Ze sociologického hlediska měla tato opatření vliv na vnímání domova a také na změnu práce, dynamiky pracovních vztahů. Tyto proměny se následně

odrážely v dynamice mezilidských vztahů, které byly v mnoha případech častěji odkázány samy na sebe, nebo docházelo k proměně jejich charakteru. Ať už tyto proměny souvisely s přerozdělením pečujících úloh nebo změnou pracovního tempa, otevřely prostor pro hlubší sociologickou reflexi domova jako emoční sféry, jejíž prožívání je strukturováno četnými demografickými faktory.

Proměna domova během pandemie a karanténních opatření měla zásadní vliv na dynamiku partnerských vztahů. Pokud členové domácnosti mohli využít možnosti práce z domova (home office), docházelo k obměně každodenní interakce a rozdělení společného času. Práce z domova jako ústřední nástroj privátního i veřejného sektoru v reakci na pandemii tak skýtá prostor pro hlubší sociologickou reflexi partnerského života. Tohoto tématu se chopili Dominika Sladká a Martin Kreidl. V textu „Práce z domova, konflikty mezi prací a rodinou a kvalita partnerství v době pandemie covidu-19“ vycházejí z analýzy dat sebraných na konci roku 2020 v rámci pilotní studie *Současná česká rodina*. Studie poukazuje na propojení mezi nároky neplánované a vynucené práce z domova a pociťovanou spokojeností v partnerských vztazích. Během pandemie lidé častěji zažívali konflikty mezi pracovní a rodinnou sférou a častěji uvažovali o rozchodu s partnerem či partnerkou.

Dále se ve světle pandemie rodina ukazuje nikoli jako „základ státu“, ale jako jeho substitut: postavení rodiny v kontextu hroustících se veřejných institucí se mění a mění se i dynamika péče. Péče jakožto ústřední stavební kámen privátní sféry prošla v pozdně moderní době několika obměnami. Upozorňuje na ně nejen feministická sociologie [Fraser 2021; Outshoorn et al. 2012; Šmídová 2009], ale také feministická sociální teorie zamýšlející se nad dělbou privátního a veřejného [Dudová 2012; Linke 2011] a s ní souvisejícím slaďováním privátní sféry s veřejnou. V reakci na pandemii covidu-19 dochází k celkovému přehodnocení privátních sfér našeho života. Lockdowny¹ přicházely mimo jiné s apely na péči o blízké, zajištění výuky doma či slaďování času na práci a na péči a tato často velmi chaotická nastavení otevřela diskusi o péči a její institucionální podpoře.

Jedná se o příklady emoční práce, která, i když samozřejmě není nová, se nyní stala viditelnější díky dramatickému nárůstu rozsahu jak požadované emoční práce, tak počtu lidí, kteří jsou takovou situací ovlivněni. V tomto smyslu pandemie covidu-19 odhalila přetrvávající genderové nerovnosti v rozdělení neplacené pečovatelské práce. Skloubení domácí práce s domácím vzděláváním a péčí

¹ Pojem „lockdown“ je od března 2020 používán obecně jako označení pro hromadnou/ celostátní karanténu a později byl také mediálně užíván pro uzávěru veřejných prostranství, gastronomie či výrazné omezení volného pohybu osob v důsledku pandemie [viz také Internetová jazyková příručka 2008–2022]. Z hlediska sociologické analýzy je „lockdown“ zajímavý zejména jako požadavek veřejné sféry pro omezení volného pohybu osob a uzávěru míst, kde dochází k interakci obyvatelstva, přičemž toto omezení je považováno veřejností za nutné a z tohoto hlediska za obhájitelný společenský a politický nástroj pro regulaci pohybu a interakce obyvatelstva.

o děti a dalšími domácími pracemi pravděpodobně vede ke zhoršení duševního zdraví lidí s rodinami, zejména matek samoživitelek, jak ukazují mezinárodní výzkumy na toto téma [Xue, McMunn 2021]. Australský výzkum například ukázal [Czymara, Langenkamp, Cano 2021], že pandemie covidu-19 ovlivňuje ženy více než muže nejen na úrovni objemu práce (např. ženy zkracují více placených pracovních hodin než muži), ale také prostřednictvím zvýšené zátěže kognitivní úrovně práce, která není placená (např. ženy se více obávají práce v oblasti péče o děti, zatímco muži placené práce).

V kontextu těchto debat přináší Radka Dudová a Alena Křížková zásadní sondu do české společnosti v době pandemie. Text „Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?“ vychází z analýzy rozhovorů s rodiči dětí mladších čtrnácti let, realizovaných od jara 2020 do léta 2021. Rodiče se v tomto období museli vyrovnávat s bezprecedentním přerušáním „řetězů péče“ v důsledku uzavření významné části veřejných institucí a přesunutím značného objemu produktivní práce do sféry domova. Období pandemie tak mimo jiné vedlo ke zviditelnění péče a jejího propojení s pracovními vztahy. Text přitom poukazuje na existenci specifické temporality pandemie. Zatímco v průběhu první vlny na jaře 2020 rodiče zvýznamňovali vedle nejistoty a obav o bezpečí sebe a svých blízkých rovněž možnost prožít čas s rodinou mimo běžně strukturovaný čas, v dalších vlnách školních uzávěr a lockdownů byla potřeba zvládat zvýšený objem péče a rostoucí ekonomickou nejistotu artikulována jako „břemeno“ a zdroj genderových nerovností.

Na podobnou časovou dimenzi adaptace na krizovou situaci v organizaci péče poukazuje i text Hany Haškové et al., „Gender a změny v dělbě práce v domácnostech s dětmi v době pandemie covidu-19“, vycházející z polostrukturovaných rozhovorů s páry. Zatímco první týdny pandemie byly popisovány jako období vyžadující dočasné vystoupení z rutin organizace dělby práce, v delším časovém horizontu se páry spíše navracely k původním strategiím. Strategie a praktiky zvládání covidové krize v zajištění péče do výrazné míry odrážely především vzorce a přesvědčení o genderové dělbě práce, jež dotazovaní uplatňovali již v době před lockdownem. Oba uvedené texty tak naznačují, že období pandemie nevedlo k radikálnějšímu přehodnocení organizace péče ani genderové dělby práce v rodinách.

Závěrem dodejme, že předkládané studie jsou v českém prostředí prvními tohoto druhu, a doufejme, že budou inspirací pro další sociologickou diskusi ohledně pandemie, a to nejen v oblasti péče, ale i struktury postpandemické společnosti obecně.

Anna Durnová, Jaroslava Hasmanová Marhánková, Ondřej Císař

Literatura

- Czymara, C. S., A. Langenkamp, T. Cano. 2021. „Cause for Concerns: Gender Inequality in Experiencing the COVID-19 Lockdown in Germany.“ *European Societies* 23 (sup1): S68–S81, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1808692>.
- Dudová, R. 2012. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Durnová, A., E. Mohammadi. 2021. „Intimacy, Home, and Emotions in the Era of the Pandemic.“ *Sociology Compass* 15 (4): e12852, <https://doi.org/10.1111/soc4.12852>.
- Fraser, N. 2021. „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy.“ Pp. 34–41 in *Public Space Reader*. Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781351202558-6>.
- Grasso, M., M. Klicperová-Baker, S. Koos, Y. Kosyakova, A. Petrillo, I. Vlase. 2021. „The Impact of the Coronavirus Crisis on European Societies. What Have We Learnt and Where Do We Go from Here? – Introduction to the COVID Volume.“ *European Societies* 23 (sup1): S2–S32, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1869283>.
- Internetová jazyková příručka [online]. 2008–2022. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 26. 7. 2022. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.
- Linke, G. 2011. „The Public, the Private, and the Intimate: Richard Sennett’s and Lauren Berlant’s Cultural Criticism in Dialogue.“ *Biography* 11–24, <https://doi.org/10.1353/bio.2011.0013>.
- Outshoorn, J., T. Kulawik, R. Dudová, A. Prata. 2012. „Remaking Bodily Citizenship in Multicultural Europe: The Struggle for Autonomy and Self-Determination.“ Pp. 118–140 in B. Halsaa, S. Roseneil, S. Sümer (eds.). *Remaking Citizenship in Multicultural Europe: Women’s Movements, Gender and Diversity*. Palgrave Macmillan UK, https://doi.org/10.1057/9781137272157_6.
- Petrillo, A. 2021. „Editoriale: un fatto sociale totale?: il ruolo dei sociologi al tempo della pandemia.“ Pp. 7–25 in *Editoriale: un fatto sociale totale?: il ruolo dei sociologi al tempo della pandemia*.
- Šmídová, I. 2009. „Úvodem k monotematickému číslu ‚Institute genderu a gender institucí‘.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (4) : 645–647.
- Xue, B., A. McMunn. 2021. „Gender Differences in Unpaid Care Work and Psychological Distress in the UK Covid-19 Lockdown.“ *PLoS One* 16 (3): e0247959, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247959>.
- Zartler, U., K. Suwada, M. Kreyenfeld. 2022. „Family Lives during the COVID-19 Pandemic in European Societies: Introduction to the Special Issue.“ *Journal of Family Research*, 34 (1): 1–15, <https://doi.org/10.20377/jfr-808>.

Práce z domova, konflikty mezi prací a rodinou a kvalita partnerství v době pandemie covidu-19*

DOMINIKA SLADKÁ**, MARTIN KREIDL

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

Working from Home, Work–Family Conflicts and Partnership Quality during the Covid-19 Pandemic

Abstract: During the Covid-19 pandemic in the Czech Republic, there was a sharp increase in the share of people working from home. It is predicted that working from home will continue to be a common form of work after the crisis. In this article, we investigate whether and how working frequently from home during the pandemic was associated with work–family conflict and how the strength of the association varied between different groups of people depending on gender, education, employment, and the presence of children in the household. We also examine what connection existed between role conflicts and the quality of a partnership. To answer these questions we analysed data from the ‘Czech GGS Covid Pilot Study’ from December 2020 and found that working frequently from home was associated with more frequent work–family conflict. Respondents experienced more problems performing their family role (e.g. they were too tired to do housework) than their role as an employee. As the intensity of work from home increased, however, respondents tended to report more frequent problems performing their role as an employee (e.g. family responsibilities made it difficult for them to concentrate on work). The association between working from home and work–family conflict differed significantly depending on the gender and the presence of children in the household. For men and parents of children under the age of 15, working from home was more significantly associated with work–family conflict. People who often experienced work–family conflict also more often considered breaking up with their partner. Working from home thus became a significant stressor for family life during the pandemics.

Keywords: working from home, Covid-19, Generations and Gender Survey, work–family conflict, partnership quality

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 4: 373–399

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.024>

* Tato stať vznikla s podporou Grantové agentury ČR, projekt číslo 20-12364S. Za podnětné komentáře k rukopisu děkujeme účastníkům a účastnicím workshopu Sociologického časopisu k monotematickému číslu „Pandemie jako sociologický problém: Individuum, péče a krize institucí“. Rádi bychom poděkovali i recenzentům/recenzentkám za podněty, které rovněž významně přispěly ke konečné (věříme, že lepší) podobě této stati.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Dominika Sladká, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: d.sladka@mail.muni.cz.

Úvod

Místo, kde člověk vykonává svou placenou práci, bylo v Evropě v posledních několika stoletích typicky odděleno od místa, ve kterém se člověk setkává se svou rodinou [Clark 2000]. Průmyslová revoluce přispěla k tomu, že se mezi rodinou a prací vytyčily prostorové i časové hranice. Flexibilizace práce, ke které dochází v posledních několika dekadách, však tento modernizační trend obrací. Zatímco flexibilní pracovní doba rozostřuje časové hranice, práce z domu zase zneviditelňuje fyzické hranice mezi prací a domovem. Práce z domova takto v konečném důsledku působí, ať už je *explicitně formalizována dohodou se zaměstnavatelem*, nebo je provozována *méně formálně a méně viditelně*, třeba tak, že se zaměstnanec kromě obvyklého výkonu práce na pracovišti občas věnuje pracovním povinnostem i doma (například vyřizuje elektronickou poštu, věnuje se pracovním telefonátům atp.). V laickém (a někdy i odborném) diskurzu se tato dvě pojetí práce z domova (formální a neformální) často překrývají a někdy i zaměňují; tento text se – z důvodů věcných, datových a metodologických – věnuje empiricky práci z domova ve druhém pojetí. Pojmové a argumentační inspirace přirozeně čerpá i z pojetí prvního.

Pandemie covidu-19 započala změny, které pravděpodobně budou pokračovat i po jejím ústupu. Z flexibilní práce (a především práce z domova), původně „příjemného zaměstnaneckého benefitu“, se stává běžná forma práce, ke které má přístup větší množství lidí než v minulosti [Franken et al. 2021; Kyzlinková, Veverková, Vychová 2020]. V některých odborných statích z oblasti managementu je už řadu let flexibilní práce vyzdvižována jako užitečná podnikatelská strategie, jak skloubit požadavky zaměstnanců s dalším růstem produktivity [Gallo 2010; Schmitt 2009]. Přesto – nebo možná právě proto – zůstává řada palčivých otázek spojených s flexibilní prací nedostatečně zodpovězena: Jak jsou lidé při práci z domova schopni zkombinovat práci a osobní/rodinný život? Jaká je kvalita partnerských vztahů lidí, kteří vykonávají svou profesi na stejném místě, kde se soustřeďuje jejich osobní život? Odpověď na tyto otázky hledáme analýzou dat z pilotního výzkumu projektu *Současná česká rodina*, jehož data byla sbírána v době jednoho z vrcholů pandemie covidu-19 v ČR. Tato pandemie vedla – mimo jiné – k masivnímu, neplánovanému, často nepoptávanému a vynucenému přechodu velkého množství zaměstnanců k práci z domova. Pro mnohé zúčastněné to byla první zkušenost s tímto způsobem práce. Mnozí jiní sice práci z domova znali z dřívějšíka, její rozsah a okolnosti nicméně i pro ně byly zpravidla novinkou.

V článku se zabýváme tím, jak byla častá práce z domova asociována s konflikty mezi prací a domácností. Kromě tohoto popisného cíle se zaměřujeme také na to, jak se tato asociace lišila v závislosti na různých charakteristikách jednotlivce a obývané domácnosti. Například na pohlaví respondenta, jeho vzdělání a zaměstnání. Případně i na tom, zda má v domácnosti děti mladší patnácti let. Dále se ptáme, jak byly konflikty mezi prací a domácností asociovány s kvalitou partnerských vztahů, které (jak víme z jiných zveřejněných výzkumů [viz Zvoníček, Kreidl, Fučík 2022]) se v průběhu pandemie v ČR výrazně zhoršily.

V souladu s tvrzením Kyzlinkové, Veverkové a Vychové [2020: 10], že „pojetí práce z domova diskursem zaměstnaneckého benefitu je překonané“, výsledky výzkumu naznačují, že častá práce z domova není spojena s lepším sladěním pracovních a rodinných povinností. Naopak, analýza odhalila výrazně vyšší konflikty mezi pracovním a nepracovním životem u lidí, kteří často pracovali z domova. Negativní důsledky konfliktu pracovního a osobního života u lidí, kteří pracovali z domova alespoň dvakrát týdně, se projevovaly hlavně v oblasti práce. Tito lidé ve srovnání s těmi, kteří pracovali z domova méně často, výrazně častěji uváděli, že se kvůli rodinným povinnostem těžko soustřeďují na práci nebo že jsou kvůli domácím pracím často příliš unaveni na práci. Konflikty mezi prací a domácností byly významně asociovány s častějším přemýšlením o rozchodu, což potvrzuje tendenci pracovních problémů „přelévat se“ i do osobního života.

Flexibilní práce a harmonizace pracovního a rodinného života

Harmonizace pracovní a nepracovní sféry života se v poslední době dostává do popředí badatelského i širšího veřejného zájmu. Velmi často je – kromě dopadu na zdraví zaměstnanců samotných [Gracia, Jui-Han, Li 2021] – tato problematika diskutována například ve vztahu ke klesající porodnosti [Dey 2006] a kvalitě partnerských svazků [Mills, Täht 2010] či jiných vztahů v rodině [Li et al. 2014; Zilanawala et al. 2017]. Vztah mezi pracovní a nepracovní sférou života je často (byť někdy jen implicitně) popisován z perspektivy sociologie sociálních rolí a rolového konfliktu [např. Byron 2005; Kahn et al. 1964; Lakomý, Kreidl 2015; Nešporová 2016]. Konflikt pracovních aspirací, povinností a kariérních plánů na straně jedné a rodinné role (role rodičovská, partnerská, pečovatelská) na straně druhé mohou zakládat hluboké a trvající konflikty ať už z hlediska nároků na čas, energii a pozornost, nebo z hlediska rozvržení jejich výkonu v průběhu dne/týdne/roku či celé životní dráhy.

Mnoho autorů zdůrazňuje, že tyto konflikty mezi pracovní a nepracovní sférou nejsou nevyhnutelné a lze je eliminovat či omezit vhodným nastavením společenských institucí a zejména rodinné politiky v nejširším smyslu [např. Castles 2003; Thévenon 2011]. Diskuse o možnostech harmonizace pracovních a rodinných rolí se obvykle zaměřují na tři oblasti: (1) dělbu práce (a obecněji organizaci vztahů) v domácnosti, (2) dostupnost formální a neformální péče a (3) institucionální podmínky výkonu pracovní role. V této třetí oblasti je často zdůrazňována možnost flexibility při výkonu práce. Ta obvykle zahrnuje *flexibilní práci*, což je v nejširším smyslu slova kontrola zaměstnance nad tím, kdy a kde pracuje [Hill, Carroll 2014; Glass, Estes 1997]. Konceptuálně lze rozlišit [Rau, Hyland 2002] (1) flexibilní práci („flexitime“), tj. schopnost zaměstnance měnit začátek a konec pracovní doby¹, případně určit, kolik hodin odpracovat v daném

¹ Tato schopnost je obvykle jen rámcově omezena stanovením nějakého rozmezí začát-

dnu/týdnu²; (2) autonomii pracovní doby, která dává zaměstnancům ještě větší svobodu při určení pracovního rozvrhu a odpracovaných hodin. Jinou dimenzí flexibilní práce je svoboda pracovat mimo obvyklé místo pracoviště (tzv. „flexi-place“; tato kategorie zahrnuje „tele-work“ nebo práci z domova, tj. „work from home“, „home office“).

Praktikování flexibilní práce v posledních letech v industrializovaných zemích významně narůstá. Podle údajů Eurostatu mezi lety 2006 a 2016 narostl podíl lidí, kteří „obvykle“ nebo „někdy“ pracují z domova, o jednu pětinu a dosáhl 14,8 % ze všech zaměstnanců [cit. v Kurowska 2020: 406]. Podle výzkumu EWCS (*European Working Conditions Survey*) z roku 2015 měla v tomto roce ve skupině třiceti evropských zemí přístup k flexibilní práci čtvrtina zaměstnanců [Chung, van der Lippe 2020: graf 1]. Podle údajů ze stejného výzkumu jen 12 % zaměstnanců v posledním měsíci skutečně „alespoň několikrát“ dělalo placenou práci z domu [ibid.: graf 2].

Dostupnost flexibilní práce se významně liší napříč zeměmi. Podíl zaměstnanců s možností časové flexibility sahal od několika procent (typicky země jižní a východní Evropy) až k jedné polovině zaměstnanců (např. Švédsko, Dánsko). V ČR podle tohoto zdroje byla časová flexibilita dostupná necelé pětina zaměstnanců a ČR se blížila evropskému průměru [ibid.: graf 1]. Pokud jde o reálné využívání flexibilní práce, byla ČR v uvedeném výzkumu silně pod průměrem: mezi muži využilo v posledním měsíci práci z domova „alespoň několikrát“ přibližně 12 % zaměstnanců a mezi ženami jen 7 % zaměstnankyň [ibid.: graf 2].

V globálním pohledu je nárůst práce z domova veden strukturálními, technologickými i ideálními faktory. Poptávka v posledních letech významně narůstá zejména v nejmladší generaci; například zahraniční výzkumy naznačují, že většina mileniálů by ráda pracovala z domova a/nebo měla časovou flexibilitu [ibid.]. V ekonomice se souběžně projevuje expanze sektoru služeb a narůstá počet profesí (zejména v kategorii takzvaných „bílých límečků“), kde je práce z domova v principu možná. Významnými faktory jsou i vysoká participace žen na trhu práce, dostupnost digitálních technologií a postupující globalizace pracovního trhu [Presser 2003].

Poptávka po práci z domova je patrná i v české společnosti. Hašková [2004] například v českých datech z roku 2003 zjistila, že flexibilní pracovní doba a práce vykonávaná alespoň částečně z domu byly nejžádanějšími „family-friendly“ formami práce a jejich poptávka mezi zaměstnanci výrazně převyšovala nabídku. V roce 2005 využívalo možnosti pracovat alespoň částečně z domova pouze 6 % rodičů (častěji otcové než matky) a přes 86 % rodičů uvedlo, že k této formě práce nemá vůbec přístup [Křížková, Vohlídalová 2009]. Podle Křížkové a Vohlídalové [ibid.] je neslučitelnost sféry práce a rodiny (přítomná hlavně u žen, které

ku/konce pracovní doby, případně časového intervalu, kdy musí být zaměstnanec na pracovišti.

² Za určitých okolností lze extra hodiny později „vyměnit“ za dny volna.

častěji pečují o děti) významnou příčinou genderové nerovnosti. Důvodem, proč zaměstnavatelé možnost práce z domova často nenabízejí, je obava z nižší produktivity zaměstnanců, nemožnost je kontrolovat a také obtížnější komunikace s nimi [Kotíková, Kotrusová, Vychová 2013].

Soudobé rozšiřování práce z domova paradoxně obrací dlouhodobý modernizační trend. Díky rostoucí dělbě práce a funkční specializaci se od nástupu modernizace postupně centrum ekonomické aktivity přesunulo z domácností do továren, kanceláří a dalších míst [např. Clark 2000]. Toto funkční oddělení výdělečné práce a rodiny se nyní kvůli práci z domova zase stírá. Podobně rozšířená praxe flexibilní práce narušuje dříve běžnou – a často silně vynucovanou – časovou koordinaci a standardizaci rytmu pracovního i nepracovního života.

Řada autorů vidí flexibilní práci jako pozitivní jev, který umožňuje zaměstnancům (zejména ženám) uzpůsobit zaměstnání nárokům rodiny [Crosbie, Moore 2004; Powell, Craig 2015; Singley, Hynes 2005]. Existuje obsáhlá empirická evidence dokládající, že flexibilní práce např. umožňuje ženám neoslabovat pracovní aktivity po porodu [Chung, van der Horst 2018]. Flexibilní práce se také – mimo jiné – zdá být efektivním nástrojem ke zvýšení genderové rovnosti [Chung, van der Lippe 2020; Singley, Hynes 2005].

Mnozí autoři se domnívají, že flexibilní práce snižuje konflikt mezi prací a rodinou a tím zprostředkovaně přispívá ke zvýšení spokojenosti a pohody. Dává časovou flexibilitu a zaměstnanec do značné míry kontroluje hranice mezi prací a rodinou. Tím, že může posouvat časové hranice placené práce, snižuje riziko a intenzitu konfliktu mezi prací a rodinou [Clark 2000; Huws, Korte, Robinson 1990]. Specificky práce z domu také snižuje časové nároky na dojíždění, čímž se zvyšuje celkový čas, který má člověk k dispozici na práci a rodinu/péči [Peters, Tijdens, Wetzels 2004].

Nekritická adorace flexibilní práce ale zřejmě není na místě, protože vztah nepřímé úměry mezi intenzivnějším využíváním flexibilní práce a slabším konfliktem práce a rodiny není samozřejmý. Řada studií – jak vyplývá z publikovaných metaanalýz [např. Allen et al. 2013; Michel et al. 2011] – ukazuje, že práce z domova ve skutečnosti zvyšuje hladinu konfliktu mezi sférou práce a sférou rodiny. Jiné výzkumy ale ukazují, že konflikt v důsledku flexibilní práce klesá, a to zejména v době narození dětí [Erickson, Martinengo, Hill 2010; Wight, Raley 2009]. Problematickým aspektem práce z domova je zejména okolnost, že rozostřuje, či dokonce eliminuje fyzické hranice mezi sférou práce a rodiny. S tím, jak se hranice stírají, může pracovní sféra „kolonizovat“ sféru soukromou a šířit se do míst, kde dříve nebyla praktikována [Schieman, Young 2010; Glavin, Schieman 2012; Kelliher, Anderson 2010; Russell, O'Connell, McGinnity 2009; van der Lippe, Lippényi 2020].

Vysvětlení rostoucího konfliktu mezi prací a rodinou v důsledku práce z domova lze – za obvyklých podmínek – odvodit ze tří perspektiv: A. Podle teorie směny se zaměstnanci chtějí zaměstnavatelům odvděčit za „dar“ flexibility a zvyšují tak pracovní úsilí, aby zachovali princip recipacity, který je s da-

rováním spojen. B. Práce z domova umožňuje intenzifikaci práce: zaměstnanci čas ušetřený na dojíždění nevěnují rodině, ale práci, a tak pracují více, než by pracovali za jiných okolností. C. Práce z domova v krajním případě vynucuje intenzifikaci práce, protože zaměstnavatelé směřují vyšší nároky na produktivitu za možnost časové flexibility.

Tyto obecné teorie nicméně mají omezené uplatnění v době covidu-19, protože masivní a do značné míry nucený přesun práce do domácností v mnoha institucích zvýšil i citlivost na konflikt mezi prací a rodinou. Například v britské studii z první poloviny roku 2020 velká většina zaměstnanců uváděla, že si jejich nadřízení díky covidu-19 silněji uvědomují i mimopracovní povinnosti a závazky zaměstnanců. Například přes 70 % zaměstnanců souhlasilo s tvrzením „Můj nadřízený se opravdu zajímá o dopad pracovních povinností na můj osobní a rodinný život“ [Chung et al. 2020]. I proto nelze jednoduše předcovidové argumenty aplikovat na covidovou každodennost.

Dopad covidu-19 na práci a rodinu

Pandemie covidu-19 otřásla celou společností. Jednou z nejvýznamnějších změn bylo masivní přesunutí zaměstnanců z jejich obvyklých pracovišť do domácností, odkud měli pokračovat ve své obvyklé práci s využitím moderních komunikačních prostředků. Odhady založené na britských datech z května a června roku 2020 ukazují, že 86 % zaměstnanců pracovalo (alespoň částečně) z domova a 70 % mělo alespoň částečnou kontrolu nad pracovní dobou [Chung et al. 2020]. I v ČR došlo během pandemie k výraznému posunu k práci z domova, jak vyplývá z dat online průzkumu z května 2020. Odpověď na otázku, jak často respondenti pracovali z domova, kde 0 znamená nikdy a 10 znamená pořád, se u 253 dotázaných českých respondentů během pandemie změnila z průměrného hodnocení 1,55 na 6,85 [Procházka et al. 2020].

Narůstající práce z domova „může kolonizovat rodinný život“ [Settersten et al. 2020: 5]; zejména může zvyšovat stres kvůli soustavné dostupnosti a potřebě péče o děti či jiné členy domácnosti [ibid.]. V britské studii *Working from Home during COVID-19 Lockdown* až dvě třetiny dotazovaných zaměstnanců uvedly, že stírání hranic mezi prací a domovem je hlavní nevýhodou práce z domova [Chung et al. 2020]. Kyzlinková, Veverková a Vychová [2020] navíc zdůrazňují důležitost sebedisciplíny a vhodného zázemí, které je k vykonávání práce potřeba. Patrně i z těchto důvodů v roce 2018 každý desátý zaměstnanec v České republice neměl o práci z domova zájem [ibid.].

V roce 2020, kdy v evropských zemích vypukla pandemie, k alespoň částečné práci z domu musela přejít většina zaměstnanců v těch profesích, v nichž je práce na dálku možná – nehledě na zázemí, povahu nebo zkušenosti zaměstnance. Kromě zhoršeného zdraví [Guler et al. 2021; Xiao et al. 2021] tento náhlý přechod k práci z domu mohl přinést změny v produktivitě nebo psychické

pohodě zaměstnanců [Moretti et al. 2020; Xiao et al. 2021]. Podle tzv. spillover theory [např. Clark 2000; Staines 1980] se pak problémy v jedné oblasti (např. práce) mohly zrcadlit v oblasti druhé. Lze proto předpokládat, že pokud v době pandemie člověk zažíval pracovní problémy, odrazily se i v jeho osobním životě – například zhoršením vztahů nebo poklesem rodinné spokojenosti.

Zahraniční studie zaznamenaly v době covidu-19 a lockdownu pokles rodinné spokojenosti [např. Möhring et al. 2021; Huebener et al. 2021] i spokojenosti s prací [např. Möhring et al. 2021]. Existují ale i studie, podle kterých spokojenost s rodinným životem celkově vzrostla, a jen u některých skupin respondentů zaznamenaly pokles spokojenosti [např. Rudolph, Zacher 2021]. O významném poklesu spokojenosti s partnerstvím hovoří i první výsledky založené na českých datech [Zvoníček, Fučík, Kreidl 2022], které zdůrazňují provázanost rostoucí partnerské nespokojenosti s dopady covidu-19 na zaměstnání a příjem či s rostoucí ekonomickou nejistotou.

Dopad pandemie je podle zahraničních studií strukturován podle existujících dělicích linií ve společnosti. Zvláště těžký dopad měla pandemie na ženy a rodiče malých dětí vzhledem k uzávěře škol a dalších vzdělávacích, pečovatelských a volnočasových institucí. Podle německé studie spokojenost se životem obecně i s rodinným životem v době pandemie nejvíce klesla u žen, u rodičů dětí do jedenácti let a u respondentů s maximálně nižším sekundárním vzděláním – hlavním důvodem těchto relativních poklesů je podle autorů studie uzavření škol a mateřských škol [Huebener et al. 2021]. Ženy byly v době pandemie z velké části zodpovědné za domácí práce a péči o děti a v důsledku nárůstu povinností se u nich výrazně prohloubil rolový konflikt [Adisa, Aiyenitaju, Adekoya 2021] a snížila se relativní pracovní produktivita a spokojenost s prací ve srovnání s muži [Feng, Savani 2020]. Podle britské studie [Chung et al. 2021] ale v domácnostech, kde otec v době pandemie pracoval z domova, muži častěji uváděli, že se o domácnost a děti starají více než před pandemií.

V tomto článku chceme zjistit, jak souvisela práce z domova během pandemie covidu-19 s konflikty mezi prací a rodinou u českých zaměstnanců a zaměstnankyň a zda byla souvislost práce z domova a konfliktů jako v jiných zemích strukturována podle sociodemografických faktorů (pohlaví, vzdělání, zaměstnání a přítomnost dětí v domácnosti). Nakonec také zkoumáme, zda měly konflikty mezi prací a domácností v době covidu-19 souvislost s kvalitou partnerských vztahů.

Data a metody

V článku používáme data z pilotní studie výzkumu *Současná česká rodina* [Kreidl et al. 2021], který je součástí mezinárodní výzkumné infrastruktury *Generations and Gender Programme (GGP)*. Tato pilotní studie je jedinečná v tom, že poskytlá náhled do fungování českých rodin během pandemie covidu-19. V analýze

pracujeme s respondenty, kteří se zúčastnili první vlny sběru dat v prosinci roku 2020 (1 313 respondentů). Analýzu jsme omezili pouze na respondenty, kteří byli v době sběru dat výdělečně činní a měli partnera/partnerku. Také jsme z analýzy vyřadili respondenty, u kterých chybí hodnota některé z proměnných – konflikty mezi pracovním a rodinným životem, práce z domova, přemýšlení o rozchodu, klasifikace zaměstnání ISCO, vzdělání, přítomnost dětí mladších patnácti let v domácnosti. Celkem pracujeme s daty 662 respondentů. Data analyzujeme pomocí kontingenčních tabulek a logistické regrese v softwaru Stata.

Práce z domova byla měřena otázkou: *„Za obvyklých okolností, věnujete se někdy doma pracovním povinnostem? Uvažujte také používání internetu pro pracovní účely, kontroly e-mailů nebo pracovní telefonní hovory.“* Možné odpovědi byly: *ano, dvakrát nebo vícekrát týdně; ano, méně než dvakrát týdně; ne.* S ohledem na velikost analytického souboru ($N = 662$) jsme nezávisle proměnnou práci z domova i závisle proměnné zaměřené na konflikty mezi prací a rodinou dichotomizovali. Proměnná práce z domova je v analýze rozdělena do kategorií *méně než dvakrát týdně* a *dvakrát nebo vícekrát týdně*. Proměnné zaměřené na konflikty mezi prací a rodinou pochází z odpovědí respondentů na otázku: *„Jak často v uplynulých 3 měsících docházelo k následujícím situacím?“* Zhodnotit měli následující výroky: *„1. Přišel/la jsem domů z práce příliš unavený/á na to, abych ještě dělal/a domácí práce, které je potřeba udělat; 2. Bylo pro mě obtížné plnit rodinné povinnosti z důvodu množství času, který jsem trávil/a v práci; 3. Kvůli domácím pracím, které jsem dělal/a, jsem přišel/la do práce příliš unavený/á na to, abych mohl/a dobře pracovat; 4. Bylo těžké se soustředit na práci kvůli rodinným povinnostem.“* Nabízené odpovědi zněly: *několikrát týdně; několikrát měsíčně; 1× či 2× měsíčně; nikdy.* Odpovědi byly dichotomizovány do kategorií *několikrát měsíčně* (složená z původních kategorií *několikrát týdně* a *několikrát měsíčně*) a *maximálně 1× či 2× měsíčně* (složená z původních kategorií *1× či 2× měsíčně* a *nikdy*). Kvalitu partnerského vztahu měříme otázkou: *„Přemýšleli jste během posledních 12 měsíců o ukončení Vašeho vztahu?“* s možnými odpověďmi *ano* a *ne*. V analýze používáme následující kontrolní proměnné, které jsou v části analýzy používány také v interakci s prací z domova: pohlaví, zaměstnání (kategorie ISCO 1–3, ISCO 4–6, ISCO 7–9), vzdělání (kategorie neterciární vzdělání, terciární vzdělání) a přítomnost dětí mladších patnácti let v domácnosti. Proměnné pro interakce jsme volili zejména s ohledem na existující literaturu a její zjištění.³

³ Některé dřívější analýzy dopadů práce z domova používaly širší skupinu kontrolních proměnných. To mělo opodstatnění v kontextu (práce z domova byla provozována na základě dohody) a záměrech studií (ty typicky chtěly odhalit „čistý kauzální efekt“ práce z domova). Tyto proměnné do analýzy nezařazujeme, protože na rozdíl od předchozích analýz nás tolik nezajímá čistý kauzální efekt, ale spíše celkový efekt práce z domova a jeho variabilita v populaci. Kontrolní proměnné v předchozích analýzách navíc často sloužily ke statistické kontrole „samovýběru“ určitých skupin, které preferují práci z domova právě kvůli specifickým existujícím podmínkám (např. v domácnosti). Mnohé tyto podmínky není potřeba v naší analýze kontrolovat, protože zaměstnanci typicky neměli volbu a nerozhodovali se podle existujících podmínek.

Výsledky jsou organizovány následovně: Nejdříve popíšeme nalezené asociace mezi prací z domova a konflikty mezi prací a rodinou. Dále ukážeme, jak se tyto asociace liší v závislosti na pohlaví respondentů, jejich vzdělání, zaměstnání a přítomnosti dětí v domácnosti. Nakonec prezentujeme analýzu vztahu mezi konflikty práce a rodiny a kvalitou partnerství měřenou přemýšlením o rozchodu.

Výsledky

V analýze pracujeme s daty 662 respondentů ve věku 19–69 let (průměrný věk = 42,9 roku). Celkem 41,1 % respondentů uvedlo, že pracuje z domova alespoň dvakrát týdně, častěji přitom z domu pracovali muži, lidé na vyšších příčkách klasifikace ISCO, lidé s vyšším vzděláním a ti, kteří žijí s dětmi mladšími patnácti let. Popisné statistiky souboru zobrazuje Tabulka 1.

Vztah mezi prací z domova a konflikty mezi prací a rodinou

Z výsledků vyplývá, že konflikty mezi pracovní a rodinnou oblastí se výrazně častěji projevovaly v rodinné oblasti než v práci. Více než polovina respondentů uvedla, že byli několikrát měsíčně příliš unaveni na domácí práce, a 34,7 % respondentů uvedlo, že pro ně bylo obtížné plnit rodinné povinnosti (Tabulka 2).

Tabulka 1. Popisné statistiky analytického souboru

Kategorie respondentů	Frekvence	Procenta	% (z dané kategorie) pracující z domova alespoň dvakrát týdně
Muži	325	49,1 %	45,5 %
Ženy	337	50,9 %	36,8 %
ISCO 1–3	399	60,3 %	51,1 %
ISCO 4–6	151	22,8 %	33,8 %
ISCO 7–9	112	16,9 %	15,2 %
Neterciární vzdělání	380	57,4 %	31,3 %
Terciární vzdělání	282	42,6 %	54,3 %
Děti v domácnosti – ne	347	52,4 %	40,4 %
Děti v domácnosti – ano	315	47,6 %	41,9 %
Celkem	662	100 %	41,1 %

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

Tabulka 2. Procentní distribuce frekvence konfliktů mezi prací a rodinou podle intenzity práce z domova – položky zaměřené na domácnost a rodinu

Práce z domova	Položka 1: Příliš unavený /á na domácí práce*		
	Maximálně 1× či 2× měsíčně	Několikrát měsíčně	Celkem
Méně než dvakrát týdně	49,0 % (191)	51,0 % (199)	100 % (390)
Dvakrát nebo vícekrát týdně	47,4 % (129)	52,6 % (143)	100 % (272)
Celkem	48,3 % (320)	51,7 % (342)	100 % (662)
Práce z domova	Položka 2: Obtížné plnit rodinné povinnosti**		
	Maximálně 1× či 2× měsíčně	Několikrát měsíčně	Celkem
Méně než dvakrát týdně	67,4 % (263)	32,6 % (127)	100 % (390)
Dvakrát nebo vícekrát týdně	62,1 % (169)	37,9 % (103)	100 % (272)
Celkem	65,3 % (432)	34,7 % (230)	100 % (662)

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

Hodnota Pearsonova χ^2 je *0,15 ($p = 0,695$); **1,99 ($p = 0,159$).

Tabulka 3. Procentní distribuce výskytu konfliktu mezi prací a rodinou podle intenzity práce z domova – položky zaměřené na práci

Práce z domova	Položka 3: Příliš unavený /á na práci*		
	Maximálně 1× či 2× měsíčně	Několikrát měsíčně	Celkem
Méně než dvakrát týdně	90,8 % (354)	9,2 % (36)	100 % (390)
Dvakrát nebo vícekrát týdně	84,6 % (230)	15,4 % (42)	100 % (272)
Celkem	88,2 % (584)	11,8 % (78)	100 % (662)
Práce z domova	Položka 4: Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem**		
	Maximálně 1× či 2× měsíčně	Několikrát měsíčně	Celkem
Méně než dvakrát týdně	87,2 % (340)	12,8 % (50)	100 % (390)
Dvakrát nebo vícekrát týdně	79,4 % (216)	20,6 % (56)	100 % (272)
Celkem	84,0 % (556)	16,0 % (106)	100 % (662)

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

Hodnota Pearsonova χ^2 je *5,95 ($p = 0,015$); **7,19 ($p = 0,007$).

Tabulka 4. Odhadnuté parametry (a standardní chyby) logistické regrese pro konflikty mezi prací a rodinou

	Závisle proměnná			
	Příliš unavený / á na domácí práce		Obtížné plnit rodinné povinnosti	
	ODDS RATIOS			
Práce z domova (ref. méně než dvakrát týdně)				
dvakrát nebo vícekrát týdně	1,06 (0,17)	1,20 (0,20)	1,26 (0,21)	1,31 (0,23)
Pohlaví (ref. muž)				
žena		1,36 (0,22)+		1,28 (0,22)
ISCO (ref. 1–3)				
4–6		0,91 (0,18)		0,80 (0,17)
7–9		1,07 (0,25)		0,64 (0,16)+
Vzdělání (ref. neterciární)				
terciární		0,70 (0,12)*		0,61 (0,11)**
Děti v domácnosti (ref. ne)				
ano		1,11 (0,18)		1,62 (0,27)**
AIC	920,84	921,34	857,11	846,96

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

**p ≤ 0,010, *p ≤ 0,050, +p ≤ 0,1.

Oproti tomu pouze 11,8 % respondentů se několikrát za měsíc cítilo příliš unavených na práci a 16 % jich uvedlo, že pro ně bylo několikrát za měsíc těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem (Tabulka 3).

Přestože se konflikty mezi prací a rodinou častěji projevovaly v domácnosti, častá práce z domova byla významně asociovaná jen s konflikty projevujícími se v pracovní oblasti (tzn. u položek 3 a 4). Ti, kteří pracovali z domova dvakrát nebo vícekrát týdně, ve srovnání s respondenty s méně častou prací z domova častěji uváděli, že byli několikrát za měsíc příliš unaveni na práci (Tabulka 3, 15,4 % vs. 9,2 %, $\chi^2 = 5,95$, $p = 0,015$) nebo že se těžko soustředili na práci kvůli domácím povinnostem (Tabulka 3, 20,6 % vs. 12,8 %, $\chi^2 = 7,19$, $p = 0,007$).

Tabulky 4 a 5 ukazují efekty jednotlivých proměnných na riziko častých konfliktů mezi prací a rodinou – v Tabulce 4 jsou závisle proměnnými položky zaměřené na oblast rodiny (*Příliš unavený/á na domácí práce*, *Obtížné plnit rodinné povinnosti*), zatímco Tabulka 5 obsahuje položky zaměřené na oblast práce (*Příliš*

Tabulka 5. Odhadnuté parametry (a standardní chyby) logistické regrese pro konflikty mezi prací a rodinou

	Závisle proměnná			
	Příliš unavený /á na práci		Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem	
	ODDS RATIOS			
Práce z domova (ref. méně než dvakrát týdně)				
dvakrát nebo vícekrát týdně	1,80 (0,44)*	2,26 (0,59)**	1,76 (0,38)**	1,87 (0,43)**
Pohlaví (ref. muž)				
žena		1,00 (0,25)		1,11 (0,24)
ISCO (ref. 1–3)				
4–6		1,34 (0,42)		1,00 (0,29)
7–9		1,63 (0,57)		1,46 (0,47)
Vzdělání (ref. neterciární)				
terciární		0,61 (0,17)+		1,10 (0,26)
Děti v domácnosti (ref. ne)				
ano		1,59 (0,39)+		2,28 (0,50)***
AIC	478,19	476,92	579,31	573,82

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

***p ≤ 0,001, **p ≤ 0,010, *p ≤ 0,050, +p ≤ 0,1.

unavený/á na práci, Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem). Rizika, že respondent odpoví *několikrát měsíčně* raději než *maximálně jednou* či *dvakrát měsíčně*, jsou u každé ze čtyř položek analyzována ve dvou modelech – v modelu pouze s hlavní proměnnou práce z domova a v modelu s kontrolními proměnnými, ukazujícím efekt práce z domova očištěný od jejich vlivů. Jako ukazatele kvality modelů uvádíme Akaikeho informační kritérium (AIC).

Jak už napovídaly Tabulky 2 a 3, efekt časté práce z domova se v pracovní a v rodinné oblasti liší. Zatímco častá práce z domova (tzn. dvakrát nebo vícekrát týdně) pouze nevýznamně zvyšovala riziko častých problémů v rodinné oblasti (Tabulka 4), s častými problémy v pracovní oblasti (Tabulka 5) byla práce z domova asociována významně, a to v modelech bez kontrolních proměnných i s kontrolními proměnnými. V modelech bez kontrolních proměnných častá práce z domova (tzn. minimálně dvakrát týdně) zvyšovala o 80 % (p ≤ 0,05) riziko,

že se respondent často cítil příliš unavený na práci, a o 76 % ($p \leq 0,01$) zvyšovala riziko, že bylo pro respondenta často těžké soustředit se na práci. Při kontrole ostatních proměnných se tato asociace zvýšila – lidé pracující z domova alespoň dvakrát týdně měli ve srovnání s lidmi pracujícími z domova méně často o 126 % ($p \leq 0,01$) vyšší riziko, že byli několikrát měsíčně příliš unaveni na práci, a o 87 % ($p \leq 0,01$) vyšší riziko, že se několikrát měsíčně těžko soustředili na pracovní povinnosti.

Sociodemografické rozdíly ve vztahu mezi prací z domova a konflikty mezi prací a rodinou

Tabulky 6–9 zobrazují hlavní efekty práce z domova v interakci s dalšími proměnnými – pohlaví, klasifikace zaměstnání ISCO, vzdělání a děti v domácnosti. Tabulka 6 zobrazuje interakci mezi prací z domova a pohlavím. Hlavní efekt práce z domova v této tabulce znamená poměr rizik pro muže. Ukazuje, o kolik se liší riziko toho, že u jednotlivých konfliktů (např. přílišná únava na domácí práci) respondent uvedl „několikrát měsíčně“ spíše než nižší hodnotu, v závislosti na tom, jak často pracoval z domova. Poměry rizik v tabulce naznačují, že častá práce z domova byla u mužů asociována s častějšími konflikty v oblasti práce (položky 3 a 4). U těchto položek platí, že muži měli 3,44krát a 2,10krát vyšší riziko, že konflikt zažili několikrát měsíčně, pokud často pracovali z domova. Častá práce z domova byla u mužů asociována i s častějšími konflikty v oblasti domácnosti (položky 1 a 2), ale tento efekt byl slabší než v předchozím případě. Riziko konfliktu práce s rodinnou rolí bylo u mužů při časté práci z domova o 71 % a 58 % vyšší než při méně časté práci z domova.

Pro výpočet poměrů rizik pro ženy je nutné hlavní efekty práce z domova vynásobit příslušnou interakcí. I u žen platí, že byly konflikty mezi prací a domácností častější, pokud ženy často pracovaly z domova (s výjimkou položky 1), ale poměry rizik nejsou zdaleka tak vysoké jako u mužů a typicky nejsou statisticky významně odlišné od nuly.⁴ U položky 1 práce z domova u žen snižuje riziko o 16 % ($1,71 \times 0,49$). U dalších tří položek práce z domova riziko zvyšuje – o 11 % ($1,58 \times 0,70$), 51 % ($3,44 \times 0,44$) a 68 % ($2,10 \times 0,80$). U mužů tedy byla asociace mezi prací z domova a rolími konfliktů vyšší než u žen.

V Tabulce 7 je práce z domova v interakci s klasifikací zaměstnání ISCO rozdělená do tří kategorií. Hlavní efekt časté práce z domova zde zobrazuje poměry rizik pro respondenty s ISCO 1–3 (zákonodárci a řídící pracovníci, specialisté, techničtí a odborní pracovníci). U těch častá práce z domova významně (s výjimkou položky 1) zvyšovala riziko konfliktů mezi prací a domácností. Respondenti často pracující z domova měli o 31 % vyšší riziko, že byli několikrát měsíčně příliš

⁴ Statisticky významně odlišná od nuly (na hladině 0,1) však u žen byla pouze asociace mezi prací z domova a položkou 4.

Tabulka 6. Odhadnuté parametry (a standardní chyby) logistické regrese pro konflikty mezi prací a rodinou – interakce mezi prací z domova a pohlavím

	Závisle proměnná			
	Příliš unavený/á na domácí práce	Obtížné plnit rodinné povinnosti	Příliš unavený/á na práci	Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem
ODDS RATIOS				
Práce z domova (ref. méně než dvakrát týdně)				
dvakrát nebo vícekrát týdně	1,71 (0,40)*	1,58 (0,39)+	3,44 (1,31)***	2,10 (0,68)*
Pohlaví (ref. muž)				
žena	1,83 (0,38)**	1,50 (0,34)+	1,53 (0,56)	1,24 (0,39)
ISCO (ref. 1–3)				
4–6	0,92 (0,19)	0,80 (0,17)	1,37 (0,43)	1,00 (0,29)
7–9	1,10 (0,26)	0,64 (0,16)+	1,70 (0,60)	1,48 (0,47)
Vzdělání (ref. neterciární)				
terciární	0,70 (0,12)*	0,61 (0,11)**	0,62 (0,17)+	1,10 (0,26)
Děti v domácnosti (ref. ne)				
ano	1,11 (0,18)	1,63 (0,27)**	1,58 (0,39)+	2,27 (0,50)***
Interakce				
Práce z domova * žena	0,49 (0,16)*	0,70 (0,24)	0,44 (0,22)	0,80 (0,35)
AIC	918,25	847,82	476,29	575,57

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

*** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,010$, * $p \leq 0,050$, + $p \leq 0,1$.

unavení na domácí práce, o 47 % vyšší riziko, že pro ně bylo několikrát měsíčně obtížné plnit rodinné povinnosti. Měli také 2,22krát vyšší riziko, že byli několikrát za měsíc příliš unavení na práci, a 2,25krát vyšší riziko, že pro ně bylo několikrát za měsíc těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem. U respondentů s ISCO 4–6 (úředníci, pracovníci ve službách a prodeji, kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství) častá práce z domova nevýznamně snižovala riziko konfliktů v domácnosti (položky 1 a 2), a to o 29 % ($1,31 \times 0,54$) a o 21 % ($1,47 \times 0,54$). Riziko konfliktů v oblasti práce (položky 3 a 4) bylo u respondentů

Tabulka 7. Odhadnuté parametry (a standardní chyby) logistické regrese pro konflikty mezi prací a rodinou – interakce mezi prací z domova a klasifikací zaměstnání ISCO

	Závisle proměnná			
	Příliš unavený/á na domácí práce	Obtížné plnit rodinné povinnosti	Příliš unavený/á na práci	Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem
ODDS RATIOS				
Práce z domova (ref. méně než dvakrát týdně)				
dvakrát nebo vícekrát týdně	1,31 (0,27)	1,47 (0,32)+	2,22 (0,78)*	2,25 (0,66)**
Pohlaví (ref. muž)				
žena	1,37 (0,22)*	1,29 (0,22)	1,00 (0,25)	1,12 (0,25)
ISCO (ref. 1–3)				
4–6	1,14 (0,29)	1,00 (0,27)	1,42 (0,61)	1,30 (0,49)
7–9	1,02 (0,26)	0,63 (0,18)	1,50 (0,65)	1,71 (0,64)
Vzdělání (ref. neterciární)				
terciární	0,70 (0,12)*	0,61 (0,11)**	0,61 (0,17)+	1,09 (0,26)
Děti v domácnosti (ref. ne)				
ano	1,09 (0,17)	1,60 (0,27)**	1,57 (0,39)+	2,25 (0,50)***
Interakce				
Práce z domova * ISCO 4–6	0,54 (0,22)	0,54 (0,23)	0,87 (0,53)	0,56 (0,32)
Práce z domova * ISCO 7–9	1,77 (1,07)	1,31 (0,77)	1,38 (0,98)	0,67 (0,48)
AIC	921,49	848,34	480,59	576,65

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

*** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,010$, * $p \leq 0,050$, + $p \leq 0,1$.

s ISCO 4–6 nevýznamně vyšší, pokud pracovali z domova – u položek 3 a 4 bylo riziko, že respondenti zažili konflikty několikrát za měsíc, při práci z domova vyšší o 93 % ($2,22 \times 0,87$) a o 26 % ($2,25 \times 0,56$). U lidí v této kategorii však žádná z asociací nebyla významná na hladině 0,1. Častá práce z domova byla nevýznamně asociována s vyšším rizikem konfliktů také u lidí s ISCO 7–9 (řemeslníci a opraváři, obsluha strojů a zařízení, montéři, pomocní a nekvalifikovaní pra-

Tabulka 8. Odhadnuté parametry (a standardní chyby) logistické regrese pro konflikty mezi prací a rodinou – interakce mezi prací z domova a vzděláním

	Závisle proměnná			
	Příliš unavený/á na domácí práce	Obtížné plnit rodinné povinnosti	Příliš unavený/á na práci	Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem
ODDS RATIOS				
Práce z domova (ref. méně než dvakrát týdně)				
dvakrát nebo vícekrát týdně	1,16 (0,27)	1,01 (0,24)	2,08 (0,66)*	1,63 (0,50)
Pohlaví (ref. muž)				
žena	1,36 (0,22)+	1,27 (0,22)	1,00 (0,25)	1,11 (0,24)
ISCO (ref. 1–3)				
4–6	0,91 (0,18)	0,80 (0,17)	1,35 (0,42)	1,00 (0,29)
7–9	1,06 (0,25)	0,62 (0,16)+	1,62 (0,57)	1,44 (0,46)
Vzdělání (ref. Neterciární)				
terciární	0,68 (0,15)+	0,45 (0,12)**	0,52 (0,23)	0,92 (0,32)
Děti v domácnosti (ref. ne)				
ano	1,11 (0,18)	1,65 (0,27)**	1,59 (0,39)+	2,29 (0,51)***
Interakce				
Práce z domova * terciární vzdělání	1,07 (0,35)	1,86 (0,66)+	1,28 (0,71)	1,37 (0,63)
AIC	923,30	845,89	478,71	575,33

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

***p ≤ 0,001, **p ≤ 0,010, *p ≤ 0,050, +p ≤ 0,1.

covníci). Významná (na hladině 0,1) u nich byla pouze asociace práce z domova s položkou 3, u níž měli při časté práci z domova o 206 % ($2,22 \times 1,38$) vyšší riziko. U ostatních položek měli lidé s ISCO 7–9 při práci z domova nevýznamně vyšší riziko konfliktů: o 132 % ($1,31 \times 1,77$) v případě položky 1, o 93 % ($1,47 \times 1,31$) u položky 2 a o 51 % ($2,25 \times 0,67$) v případě položky 4. Asociace mezi konflikty a prací z domova tedy byla nejvýraznější u lidí s ISCO 1–3, ale rozdíly v asociaci v závislosti na zaměstnání nejsou statisticky významné.

Tabulka 9. Odhadnuté parametry (a standardní chyby) logistické regrese pro konflikty mezi prací a rodinou – interakce mezi prací z domova a přítomností dětí v domácnosti

	Závisle proměnná			
	Příliš unavený/á na domácí práce	Obtížné plnit rodinné povinnosti	Příliš unavený/á na práci	Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem
ODDS RATIOS				
Práce z domova (ref. méně než dvakrát týdně)				
dvakrát nebo vícekrát týdně	0,82 (0,19)	0,93 (0,23)	1,60 (0,61)	1,02 (0,37)
Pohlaví (ref. muž)				
žena	1,36 (0,22)+	1,28 (0,22)	1,00 (0,25)	1,11 (0,25)
ISCO (ref. 1–3)				
4–6	0,94 (0,19)	0,82 (0,18)	1,39 (0,43)	1,04 (0,30)
7–9	1,06 (0,25)	0,63 (0,16)+	1,62 (0,57)	1,44 (0,46)
Vzdělání (ref. neterciární)				
terciární	0,71 (0,12)*	0,62 (0,11)**	0,62 (0,17)+	1,12 (0,26)
Děti v domácnosti (ref. ne)				
ano	0,81 (0,17)	1,22 (0,27)	1,16 (0,41)	1,42 (0,43)
Interakce				
Práce z domova * děti v domácnosti – ano	2,17 (0,70)*	1,97 (0,67)*	1,85 (0,92)	2,68 (1,21)*
AIC	917,49	844,98	477,38	570,96

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

***p ≤ 0,001, **p ≤ 0,010, *p ≤ 0,050, +p ≤ 0,1.

V Tabulce 8 jsou zobrazeny hlavní efekty práce z domova v interakci se vzděláním respondentů. Hlavní efekty práce z domova zde patří respondentům, kteří nemají terciární vzdělání. U těch byla častá práce z domova významně asociovaná pouze s položkou 4 – pokud pracovali z domova alespoň dvakrát za týden, měli o 108 % ($p \leq 0,05$) vyšší riziko, že se několikrát za měsíc cítili příliš unavení na práci. U respondentů s terciárním vzděláním byla častá práce z do-

Tabulka 10. Procentní distribuce přemýšlení o rozchodu podle existence konfliktu mezi prací a rodinou

Položka 1: Příliš unavený / á na domácí práce*	Přemýšlení o rozchodu		
	Ne	Ano	Celkem
Maximálně 1× či 2× měsíčně	74,7 % (239)	25,3 % (81)	100 % (320)
Několikrát měsíčně	71,9 % (246)	28,1 % (96)	100 % (342)
Položka 2: Obtížné plnit rodinné povinnosti**			
Maximálně 1× či 2× měsíčně	79,4 % (343)	20,6 % (89)	100 % (432)
Několikrát měsíčně	61,7 % (142)	38,3 % (88)	100 % (230)
Celkem	73,3 % (485)	26,7 % (177)	100 % (662)

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

Hodnota Pearsonova χ^2 je *0,64 ($p = 0,423$); **23,89 ($p = 0,000$).

Tabulka 11. Procentní distribuce přemýšlení o rozchodu podle existence konfliktu mezi prací a rodinou

Položka 3: Příliš unavený / á na práci*	Přemýšlení o rozchodu		
	Ne	Ano	Celkem
Maximálně 1× či 2× měsíčně	75,2 % (439)	24,8 % (145)	100 % (584)
Několikrát měsíčně	59,0 % (46)	41,0 % (32)	100 % (78)
Položka 4: Těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem**			
Maximálně 1× či 2× měsíčně	75,4 % (419)	24,6 % (137)	100 % (556)
Několikrát měsíčně	62,3 % (66)	37,7 % (40)	100 % (106)
Celkem	73,3 % (485)	26,7 % (177)	100 % (662)

Poznámka: Výzkum „Současná česká rodina“ (GGS) – 1. vlna pilotní studie (prosinec 2020). N = 662.

Hodnota Pearsonova χ^2 je *9,22 ($p = 0,002$); **7,79 ($p = 0,005$).

mová také silněji asociována s konflikty v pracovní oblasti (položky 3 a 4) – v té měli respondenti pracující z domova alespoň dvakrát týdně o 166 % ($2,08 \times 1,28$) a o 123 % ($1,63 \times 1,37$) vyšší riziko, že dané problémy mají několikrát za měsíc, než respondenti pracující z domova méně často. V oblasti rodiny byly rozdíly v závislosti na práci z domova u respondentů s terciárním vzděláním větší než u těch s nižším vzděláním – častá práce z domova u nich byla spojena s o 24 % ($1,16 \times 1,07$) a o 88 % ($1,01 \times 1,86$) vyšším rizikem, že byli několikrát za měsíc příliš unaveni na domácí práce a že pro ně několikrát za měsíc bylo obtížné plnit rodinné povinnosti. S výjimkou položky 1 byla asociace mezi prací z domova a konflikty u respondentů s vyšším vzděláním významná na hladině 0,05. Rozdíly mezi nimi a těmi s nižším vzděláním však nebyly statisticky významné.

Tabulka 9 zobrazuje poměry rizik práce z domova podle toho, zda má respondent v domácnosti alespoň jedno dítě mladší patnácti let. U těch, kteří děti v domácnosti nemají, byla častá práce z domova s konflikty asociována jen nevýznamně – v oblasti domácnosti (položky 1 a 2) snižovala riziko konfliktů o 18 % a o 7 % a v oblasti práce (položky 3 a 4) riziko zvyšovala o 60 % a o 2 %. U respondentů s dětmi byla práce z domova spojena s vyšším rizikem konfliktů u všech položek – o 78 % ($0,82 \times 2,17$) u položky 1, o 83 % ($0,93 \times 1,97$) u položky 2, o 196 % ($1,60 \times 1,85$) u položky 3 a o 173 % ($1,02 \times 2,68$) u položky 4. U všech položek jsou poměry rizik respondentů s dětmi významné na hladině 0,05. Respondenti s dětmi a respondenti bez dětí se v asociaci mezi prací z domova a konflikty u všech položek s výjimkou položky 3 lišili na hladině 0,05.

Vztah mezi konflikty práce a rodiny a přemýšlením o rozchodu

V této části analýzy zkoumáme vztah konfliktů mezi domácností a prací a tím, zda respondenti v posledních dvanácti měsících přemýšleli o rozchodu. Celkově o rozchodu v posledních dvanácti měsících uvažovalo 26,7 % respondentů, a jak ukazují Tabulky 10 a 11, přemýšlení o rozchodu bylo významně asociováno s konflikty mezi prací a rodinou. U všech kromě první položky byl rozdíl mezi těmi, kteří zažívali problémy jen jednou či dvakrát do měsíce, a těmi, kteří konflikty zažívali častěji, významný na hladině 0,01. Největší rozdíl se objevil mezi kategoriemi respondentů, kteří považovali za obtížné plnit rodinné povinnosti jednou či dvakrát do měsíce a několikrát měsíčně. Z těch, kteří měli obtíže několikrát za měsíc, jich 38,3 % za posledních dvanáct měsíců uvažovalo o rozchodu s partnerem. Mezi těmi, kteří obtíže s plněním rodinných povinností zažívali méně často, uvažovalo o rozchodu 20,6 % lidí. Výrazné rozdíly v přemýšlení o rozchodu existovaly i v závislosti na tom, jak často se lidé cítili příliš unaveni na práci. Ze skupiny respondentů, kteří byli na práci příliš unaveni několikrát za měsíc, jich 41 % v posledních dvanácti měsících uvažovalo o rozchodu, přičemž mezi těmi, kteří se cítili unaveni méně často, jich o rozchodu uvažovalo 24,8 %. Podobně výrazný rozdíl se objevil i v závislosti na tom, jak často bylo pro respondenty těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem – mezi lidmi zažívající-

mi problémy se soustředěním několikrát za měsíc uvažovalo o rozchodu 37,7 % z nich, přičemž u těch, kteří problémy zažívali méně často, to bylo 24,6 %. Asociace zůstaly stejně silné a statisticky významné i při kontrole pohlaví, vzdělání, zaměstnání a dětí v logistické regresi (zde neprezentováno).

Shrnutí výsledků

Základní popisné analýzy konfliktu rolí ukázaly, že respondenti častěji zažívali kvůli práci problémy v oblasti domácnosti a rodiny než naopak. Například více než polovina respondentů byla kvůli výkonu pracovní role „často příliš unavena na domácí práce“ a více než třetina z nich uvedla, že pro ně bylo kvůli práci „často obtížné plnit rodinné povinnosti“. V pracovní oblasti zažívali respondenti výrazně méně problémů způsobených konfliktem s rodinnou rolí. Jen 16 % z nich uvedlo, že pro ně bylo „často těžké soustředit se na práci kvůli rodinným povinnostem“, a 12 % respondentů bylo kvůli rodinným povinnostem „často příliš unaveno na práci“.

Častá práce z domova byla nicméně spojena s intenzivnějšími problémy v pracovní oblasti. Respondenti, kteří pracovali z domova alespoň dvakrát za týden, měli více než dvakrát vyšší riziko být „často příliš unaveni na práci“. Podobně měli o 87 % vyšší riziko, že pro ně bude „často těžké soustředit se kvůli rodinným povinnostem na práci“. Naopak častá práce z domova se nepojila s problémy v oblasti domácnosti a rodiny. Tato asociace mezi prací z domova a rodinnými problémy se nicméně lišila v závislosti na pohlaví respondenta, jeho vzdělání a zaměstnání, a také v závislosti na tom, jestli žije s dětmi mladšími patnácti let. Významné však byly pouze rozdíly mezi respondenty s dětmi a bez dětí a mezi muži a ženami.

Časté konflikty mezi pracovní a osobní sférou života se výrazně odrážely v partnerských vztazích respondentů. Mezi lidmi, kteří měli časté problémy v oblasti práce, byl významně vyšší podíl těch, kteří v posledních dvanácti měsících přemýšleli o rozchodu. Problémy ve sféře domácnosti byly s přemýšlením o rozchodu asociovány slaběji (ačkoliv u respondentů, pro které bylo často obtížné plnit rodinné povinnosti, bylo přemýšlení o rozchodu výrazně častější).

Diskuse

Flexibilní formy práce, kterou je i (formální či neformální) práce z domova, jsou považovány za jeden ze způsobů harmonizace pracovního a rodinného života; často je proto vnímána jako významný zaměstnanecký benefit [Kyzlinková, Veverková, Vychová 2020]. V České republice poptávka po možnosti práce z domova dlouho převyšovala nabídku a většina zaměstnanců k této formě práce neměla přístup [Křížková, Vohlídalová 2009]. To ale změnila pandemie covidu-19, během

níž se mnoho zaměstnanců napříč obory a ekonomickými sektory přesunulo z místa zaměstnání do svých domovů; často šlo o přesuny vynucené, které neměly (přínejmenším zpočátku) formalizovaný základ v dohodě mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Práce z domova se tak stala běžnější i v zaměstnáních, která k ní dříve neměla přístup. V médiích proto byla tato vynucená změna pracovních podmínek často nazývána „experimentem“ [např. Vasek, CNN Business 2021], který ale zřejmě povede ke stále většímu využívání práce z domova [Úřad vlády ČR 2021: 26]. Jak se lidem pracujícím v době pandemie z domova dařilo sladit práci a péči o domácnost a rodinu ve srovnání s těmi, kteří nadále pracovali v místě zaměstnání? Zažívali konflikty mezi pracovní a nepracovní sférou častěji, nebo naopak méně často? Jak se případné konflikty odrážely v partnerských vztazích?

Naše analýza byla založena na neformálním vymezení práce z domova, tj. šlo o faktický stav, kdy se dotazovaní reálně doma věnovali výkonu práce. Na existenci formální dohody se zaměstnavatelem o práci z domova nebyl náš výzkum zaměřen. Výskyt konfliktu rolí byl v době pandemie masivní a práce z domova z analýzy nevychází jako příliš pozitivní jev. Častá práce z domova byla významně spojena s častějšími problémy ve vykonávání pracovní role: Lidé pracující z domova více než dvakrát týdně měli výrazně vyšší šanci, aby také často zažívali problémy se soustředěním na práci nebo přílišnou únavu na práci.

Nenašli jsme žádnou skupinu respondentů, u níž by častější práce z domova byla asociována s nižší četností konfliktů mezi pracovní a rodinnou sférou. Ve všech kategoriích respondentů měla práce z domova buďto významně negativní efekt (tzn. častější práce z domova byla spojena s vyšší četností rolových konfliktů), nebo žádný efekt. U lidí s dětmi mladšími patnácti let byla asociace práce z domova s častějšími konflikty silnější než u lidí, kteří nežili s dětmi. Nabízí se přirozené vysvětlení skrze vyšší rodinné nároky v době pandemie, kdy došlo k omezení celé řady služeb a institucí, s nimiž se rodiče obvykle dělí o část pečovatelských a výchovných povinností.

U mužů byla asociace práce z domova s vyšší intenzitou rolového konfliktu silnější než u žen. Zde je možné hledat vysvětlení například ve větším (ve srovnání s dobou před pandemií) zapojení mužů do domácích prací a péče o děti při práci z domova [např. Chung et al. 2021], které bylo narušením genderové dělby práce a šlo výrazněji proti zavedené definici mužské role. Pro většinu žen se základní očekávání stran obsahu ženské role neměnila, protože u zaměstnaných žen vždy obsahovala nárok na kombinaci pracovní a rodinné role (měnila se sice intenzita a časové nároky jednotlivých rolí, ale to podle našeho názoru není tak razantní změna jako zavedení úplně nových povinností). Obecně mají ženy se souběžným výkonem několika rolí častější zkušenost než muži [Offer, Schneider 2011], a proto pro ně nemusel být nástup protipandemických opatření s ohledem na kombinaci rolí takovým překvapením.

Během pandemie významně poklesla kvalita partnerských vztahů a narostl až na 27 % podíl osob, které uvažovaly o rozchodu se stávajícím partnerem. Naše

analýza odhalila, že lidé, kteří během pandemie častěji zažívali konflikty mezi pracovní a rodinnou sférou, také častěji uvažovali o rozchodu se svým partnerem. Mezi respondenty, kteří byli kvůli rodinným povinnostem často příliš unaveni na práci, například o rozchodu uvažovalo 41 % z nich. To je o celých šestnáct procentních bodů více než v případě těch, kteří problémy spojené s konfliktem práce a rodiny nezažívali. Přestože výsledky analýzy napovídají, že práce z domova má negativní dopad spíše na výkon pracovní role než role rodinné, problémy v pracovní oblasti mají tendenci se „přelévat“ (v souladu s tzv. spillover theory [Clark 2000; Staines 1980]) do dalších sfér domácnosti a narušovat i partnerské vztahy.

Naše analýza má několik limitů. První omezení se týká průřezové povahy dat. Pracujeme pouze s první vlnou dat z pilotní studie projektu *Současná česká rodina* (druhá vlna totiž neobsahuje některé pro analýzu klíčové proměnné). Proto není snadné vyvozovat z dat závěry o kauzalitě vztahu mezi prací z domova a konflikty mezi pracovní a nepracovní sférou života. Druhé významné omezení se týká nedostupných dat o kontextu, konkrétně o charakteru práce a podmínkách, které byli konkrétní zaměstnavatelé i zaměstnanci pro práci z domova schopni a ochotni vytvořit. Znalost tohoto kontextu by byla mimořádně cenná pro to, abychom dokázali předpovědět, jaký potenciál, jaké náklady (a jaké případné nezamýšlené důsledky) se s efektivním dlouhodobějším zaváděním práce z domova v ČR pojí. Na základě literatury se nicméně zdá, že nejde jen o otázku technické infrastruktury (vybavení počítači, mobilními telefony, infrastrukturou pro přenos a zabezpečení dat atp.), ale také o otázku infrastruktury sociální (jako jsou pravidla pro práci z domova).

Neexistují ani srovnatelná data z doby před pandemií. Proto není možné zjistit, zda je efekt práce z domova nalezený v datech efektem, který by práce z domova měla i za běžné situace, nebo k němu přispívají faktory spojené s pandemickou situací. V době covidové pandemie došlo ke koncentraci řady stresorů: lidé se báli o zdraví své i svých blízkých, zažívali neobvykle často pracovní a ekonomickou nejistotu. Každý z těchto faktorů je sám o sobě nepříjemný a může narušovat partnerské vztahy, jejich souběžný výskyt ale vede k vyostření, které bychom jinak nepozorovali. Například v českém šetření *Generations and Gender Survey* (GGS) z roku 2005 méně než 9 % respondentů uvedlo, že během „posledních 12 měsíců přemýšleli o ukončení svého partnerského vztahu“. Jak jsme viděli v Tabulce 10, v prosinci 2020 již 27 % respondentů na tuto otázku odpovídalo kladně. Jiné výzkumy pak ukazují, že partnerská nespokojenost významně závisela – mimo jiné – na prožívané ekonomické nejistotě [Zvoníček, Kreidl, Fučík 2022].

Nalezené empirické souvislosti je nutné interpretovat jako souvislosti okolnostmi *vynucené, neplánované a nepřipravené práce z domova*, která se liší od *volitelné práce z domova* jako zaměstnaneckého benefitu. Pro většinu našich respondentů tedy zjevně nebyly v době šetření nastaveny nejvhodnější podmínky pro práci z domova; snad i proto se v našich datech práce z domova jeví jako problematická praxe s řadou negativních důsledků pro partnerský život. Je nicméně pravděpo-

dobné, že práce z domova bude i po skončení epidemiologických opatření stále běžnějším způsobem práce. Je dokonce možné, že některé firmy a/nebo profese přejdou do tohoto režimu masivně bez zachování alternativ a práce z domova se v nich „stane normou“ [srov. Chung, van der Lippe 2020: 366]. I proto se domníváme, že je důležité zkoumat, jak je práce z domova s osobním a rodinným životem slučitelná i v případě, že není pouhou *flexibilní možností* [Franken et al. 2021].

Domníváme se, že pro budoucnost práce z domova bude klíčové nepřehlížet důležitost kontextu konkrétního zaměstnance a zaměstnavatele a podmínek, v nichž by případně práce z domova měla být vykonávána. Je možné, že by řada našich respondentů (a jejich zaměstnavatelů) byla schopna definovat a praktikovat práci z domova způsobem, který by neměl na jejich rodinný život tak významné negativní dopady. Firmy (i jiné vysoce byrokratizované moderní instituce) však přirozeně tíhnou ke standardizovaným a slepě uplatňovaným opatřením, která programově od osobních charakteristik jednotlivce odhlíží ve prospěch obecného principu. Přesto (právě proto!) končíme tuto stať konstatováním, že práci z domova tímto masivním a byrokratizovaným způsobem nepůjde zavádět bez řady významných privátních nákladů na straně zaměstnanců. Organizace a firmy, které by chtěly práci z domova masivněji prosazovat, tak budou stát před úkolem, jak samy sebe mírnit v jinak přirozených byrokratických tendencích. To může být – zejména v opravdu velkých organizacích – úkol srovnatelný s kvadraturou kruhu.

DOMINIKA SLADKÁ je doktorskou studentkou sociologie na Masarykově univerzitě. Ve svém výzkumu se zaměřuje na sociologii rodiny, především na partnerské vztahy, nesezdaná soužití a manželství.

MARTIN KREIDL je profesorem na katedře sociologie Masarykovy univerzity. Výzkumně se zaměřuje zejména na srovnávací výzkum rodiny z perspektivy sociální stratifikace a na sociologickou metodologii. Je národním koordinátorem výzkumného programu *Generations and Gender (GGP)*.

Literatura

- Adisa, T. A., O. Aiyenitaju, O. D. Adekoya. 2021. „The Work–Family Balance of British Working Women during the COVID-19 Pandemic.“ *Journal of Work–Applied Management* 13 (2): 241–260, <https://doi.org/10.1108/JWAM-07-2020-0036>.
- Allen, T. D., R. C. Johnson, K. M. Kiburz, K. M. Shockley. 2013. „Work–Family Conflict and Flexible Work Arrangements: Deconstructing Flexibility.“ *Personnel Psychology* 66 (2): 345–376, <https://doi.org/10.1111/peps.12012>.
- Byron, K. 2005. „A Meta-Analytic Review of Work–Family Conflict and its Antecedents.“ *Journal of Vocational Behavior* 67 (2): 169–198, <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>.

- Castles, F. G. 2003. „The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries.“ *Journal of European Social Policy* 13 (3): 209–227, <https://doi.org/10.1177/09589287030133001>.
- Clark, S. C. 2000. „Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance.“ *Human Relations* 53 (6): 747–770, <https://doi.org/10.1177/0018726700536001>.
- Crosbie, J., M. Moore. 2004. „Work-Life Balance and Working from Home.“ *Social Policy & Society* 3 (3): 223–233, <https://doi.org/10.1017/S1474746404001733>.
- Dey, I. 2006. „Wearing Out the Work Ethic: Population Ageing, Fertility and Work–Life Balance.“ *Journal of Social Policy* 35 (4): 671–688, <https://doi.org/10.1017/S0047279406000134>.
- Erickson, J. J., G. Martinengo, E. J. Hill. 2010. „Putting Work and Family Experiences in Context: Differences by Family Life Stage.“ *Human Relations* 63 (7): 955–979, <https://doi.org/10.1177/0018726709353138>.
- Feng, Z., K. Savani. 2020. „Covid-19 Created a Gender Gap in Perceived Work Productivity and Job Satisfaction: Implications for Dual-Career Parents Working from Home.“ *Gender in Management: An International Journal* 35 (7/8): 719–736, <http://dx.doi.org/10.1108/GM-07-2020-0202>.
- Franken, E., T. Bentley, A. Shafaei, B. Farr-Wharton, L. Onnis, M. Omari. 2021. „Forced Flexibility and Remote Working: Opportunities and Challenges in the New Normal.“ *Journal of Management & Organization* 27 (6): 1131–1149, <https://doi.org/10.1017/jmo.2021.40>.
- Gallo, A. 2010. „Winning Support for Flexible Work.“ *Harvard Business Review* [online] [cit. 20. 10. 2021]. Dostupné z: <http://blogs.hbr.org/hmu/2010/12/winning-support-for-flexible-w.html>.
- Glass, J. L., S. B. Estes. 1997. „The Family Responsive Workplace.“ *Annual Review of Sociology* 23: 289–313, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.289>.
- Glavin, P., S. Schieman. 2012. „Work–Family Role Blurring and Work–Family Conflict.“ *Work and Occupations* 39 (1): 71–98, <https://doi.org/10.1177/0730888411406295>.
- Gracia, P., W. Jui-Han, J. Li. 2021. „Nonstandard Work Schedules in 29 European Countries, 2005–15: Differences by Education, Gender, and Parental Status.“ *Monthly Labor Review*, U.S. Bureau of Labor Statistics, Washington, DC, <https://doi.org/10.21916/mlr.2021.17>.
- Guler, M. A., K. Guler, M. Guner Gulec, E. Ozdoglar. 2021. „Working From Home During a Pandemic: Investigation of the Impact of COVID-19 on Employee Health and Productivity.“ *Journal of Occupational and Environmental Medicine* 63 (9): 731–741, <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000002277>.
- Hašková, H. 2004. „Nabídka a poptávka po family-friendly formách práce.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* [online] 5 (4): 27 [cit. 30. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.genderonline.cz/incpdfs/inf-200404-0000_10_003.pdf.
- Hill, E. J., S. J. Carroll. 2014. „Workplace Flexibility.“ In A. C. Michalos (ed.). *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer, Dordrecht, https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_3273.
- Huebener, M., S. Waights, C. K. Spiess, N. A. Siegel, G. G. Wagner. 2021. „Parental Well-Being in Times of Covid-19 in Germany.“ *Review of Economics of the Household* 19 (1): 91–122, <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09529-4>.
- Huws, U., W. Korte, S. Robinson. 1990. *Telework: Towards the Elusive Office*. Chichester, Wiley.
- Chung, H., H. Birkett, S. Forbes, H. Seo. 2021. „Covid-19, Flexible Working, and Implications for Gender Equality in the United Kingdom.“ *Gender & Society* 35 (2): 218–232, <https://doi.org/10.1177/08912432211001304>.
- Chung, H., M. van der Horst. 2018. „Women’s Employment Patterns after Childbirth and

- the Perceived Access to and Use of Flexitime and Teleworking." *Human Relations* 71 (1): 47–72, <https://doi.org/10.1177/0018726717713828>.
- Chung, H., T. van der Lippe. 2020. „Flexible Working, Work–Life Balance, and Gender Equality: Introduction." *Social Indicators Research* 151: 365–381, <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2025-x>.
- Chung, H., H. Seo, S. Forbes, H. Birkett. 2020. *Working from Home during the COVID-19 Lockdown: Changing Preferences and the Future of Work* [online]. Canterbury, UK: University of Kent [cit. 30. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/college-social-sciences/business/research/wirc/epp-working-from-home-COVID-19-lockdown.pdf>.
- Kahn, R. L., D. M. Wolfe, R. Quinn, J. D. Snoek, R. A. Rosenthal. 1964. *Organizational Stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity*. Wiley, New York.
- Kelliher, C., D. Anderson. 2010. „Doing More with Less? Flexible Working Practices and the Intensification of Work." *Human Relations* 63 (1): 83–106, <https://doi.org/10.1177/0018726709349199>.
- Kotíková, J., M. Kotrusová, H. Vychová. 2013. *Flexibilní formy práce ve vybraných zemích EU* [online]. Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. [cit. 30. 10. 2021]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_366.pdf.
- Kreidl, M., A. Štašná, J. Kocourková, J. Hamanová, T. Zvoníček, J. Slabá, P. Beaupré, W. Jablonski, J. C. Koops, A. Rijken, N. Sturm. 2021. *Czech Harmonized Generations and Gender Survey-II Pilot (verze 0.3)* [datový soubor], <https://doi.org/10.57865/4W5V-3K95>.
- Křížková, A., M. Vohlídalová. 2009. „Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (1): 31–60, <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.1.03>.
- Kurowska, A. 2020. „Gendered Effects of Home-Based Work on Parents' Capability to Balance Wwork with Nonwork. Two Countries with Different Models of Division of Labour Compared." *Social Indicators Research* 151: 405–425, <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2034-9>.
- Kyzlinková, R., S. Veverková, H. Vychová. 2020. „Práce z domova – popis stavu před pandemií a možné konsekvence do nových poměrů organizace práce." *FÓRUM sociální politiky* [online] 5: 9–15 [cit. 30. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.vupsv.cz/2020/10/21/prace-z-domova-%E2%88%92popis-stavu-pred-pandemi-a-mozne-konsekvence-do-novych-pomeru-organizace-prace/>.
- Lakomý, M., M. Kreidl. 2015. „Full-Time versus Part-Time Employment: Does It Influence Frequency of Grandparental Childcare?" *European Journal of Ageing* 12 (4): 321–331, <https://doi.org/10.1007/s10433-015-0349-9>.
- Li, J., S. E. Johnson, W. J. Han, S. Andrews, G. Kendall, L. Strazdins, A. Dockery. 2014. „Parents' Nonstandard Work Schedules and Child Well-Being: A Critical Review of the Literature." *The Journal of Primary Prevention* 35 (1): 53–73, <https://doi.org/10.1007/s10935-013-0318-z>.
- Lippe, T. van der, Z. Lippényi. 2020. „Beyond Formal Access: Organizational Context, Working From Home, and Work–Family Conflict of Men and Women in European Workplaces." *Social Indicators Research* 151 (2): 383–402, <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1993-1>.
- Michel, J. S., L. M. Kotrba, J. K. Mitchelson, M. A. Clark, B. B. Baltes. 2011. „Antecedents of Work–Family Conflict: A Meta-Analytic Review." *Journal of Organizational Behavior* 32 (5): 689–725, <https://doi.org/10.1002/job.695>.
- Mills, M., K. Täht. 2010. „Nonstandard Work Schedules and Partnership Quality: Quantitative and Qualitative Findings." *Journal of Marriage and Family* 72 (4): 860–875, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00735.x>.

- Moretti, A., F. Menna, M. Aulicino, M. Paoletta, S. Liguori, G. Iolascon. 2020. „Characterization of Home Working Population during COVID-19 Emergency: A Cross-Sectional Analysis.“ *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (17): 1–12, <https://doi.org/10.3390/ijerph17176284>.
- Möhring, K., E. Naumann, M. Reifenscheid et al. 2021. „The COVID-19 Pandemic and Subjective Well-Being: Longitudinal Evidence on Satisfaction with Work and Family.“ *European Societies* 23 (sup1): S601–S617, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833066>.
- Nešporová, O. 2016. „The Initial Years of Motherhood and Fatherhood as Perceived by Expectant Parents: The Division of Care and Paid Work.“ *Sociální studia / Social Studies* 13 (4): 9–25, <https://doi.org/10.5817/SOC2016-4-9>.
- Offer, S., B. Schneider. 2011. „Revisiting the Gender Gap in Time-Use Patterns: Multitasking and Well-Being among Mothers and Fathers in Dual-Earner Families.“ *American Sociological Review* 76 (6): 809–833, <https://doi.org/10.1177/0003122411425170>.
- Peters, P., K. G. Tijdens, C. Wetzels. 2004. „Employees' Opportunities, Preferences, and Practices in Telecommuting Adoption.“ *Information & Management* 41 (4): 469–482, [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(03\)00085-5](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(03)00085-5).
- Powell, A., L. Craig. 2015. „Gender Differences in Working at Home and Time Use Patterns: Evidence from Australia.“ *Work, Employment and Society* 29 (4): 571–589, <https://doi.org/10.1177/0950017014568140>.
- Presser, H. B. 2003. *Working in a 24/7 Economy: Challenges for American Families*. New York: Russell Sage Foundation.
- Prochazka, J., T. Scheel, P. Pirozek, T. Kratochvil, C. Civilotti, M. Bollo, D. A. Maran. 2020. „Data on Work-Related Consequences of COVID-19 Pandemic for Employees across Europe.“ *Data in Brief* 32, <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.106174>.
- Rau, B. L., M. A. M. Hyland. 2002. „Role Conflict and Flexible Work Arrangements: The Effects on Applicant Attraction.“ *Personnel Psychology* 55 (1): 111–136, <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2002.tb00105.x>.
- Rudolph, C. W., H. Zacher. 2021. „Family Demands and Satisfaction with Family Life during the COVID-19 Pandemic.“ *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, <https://doi.org/10.1037/cfp0000170>.
- Russell, H., P. J. O'Connell, F. McGinnity. 2009. „The Impact of Flexible Working Arrangements on Work–Life Conflict and Work Pressure in Ireland.“ *Gender, Work and Organization* 16 (1): 73–97, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2008.00431.x>.
- Schieman, S., M. Young. 2010. „Is there a Downside to Schedule Control for the Work–Family Interface?“ *Journal of Family Issues* 31 (10): 1391–1414, <https://doi.org/10.1177/0730888411406295>.
- Schmitt, E. 2009. „How a Flexible Work Schedule Can Help you Strike the Balance.“ *Forbes* [online] [cit. 30. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.forbes.com/2009/03/16/work-life-flextime-leadership-careers-flexible.html>.
- Settersten, R. A., L. Bernardi, J. Härkönen et al. 2020. „Understanding the Effects of Covid-19 through a Life Course Lens.“ *Advances in Life Course Research* 45, <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100360>.
- Singley, S. G., K. Hynes. 2005. „Transitions to Parenthood.“ *Gender & Society* 19 (3): 376–397, <https://doi.org/10.1177/0891243204271515>.
- Staines, G. L. 1980. „Spillover Versus Compensation: A Review of the Literature on the Relationship Between Work and Nonwork.“ *Human Relations* 33 (2): 111–129, <https://doi.org/10.1177/001872678003300203>.
- Thévenon, O. 2011. „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis.“ *Population and Development Review* 37 (1): 57–87, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x>.

- Úřad vlády ČR. 2021. *Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021–2030* [online]. Praha: Úřad vlády ČR [cit. 29. 10. 2021]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovnopriležitosti-zen-a-muzu/Aktuality/Strategie_rovnosti_zen_a_muzu.pdf.
- Vasel, K., CNN Business. 2021. „The Pandemic Forced a Massive Remote-Work Experiment. Now Comes the Hard Part.“ *CNN Business* [online] [cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <https://edition.cnn.com/2021/03/09/success/remote-work-covid-pandemic-one-year-later/index.html>.
- Wight, V. R., S. B. Raley. 2009. „When Home Becomes Work: Work and Family Time among Workers at Home.“ *Social Indicators Research* 93 (1): 197–202, <https://doi.org/10.1007/s11205-008-9377-6>.
- Xiao, Y., B. Becerik-Gerber, G. Lucas, S. C. Roll. 2021. „Impacts of Working From Home During COVID-19 Pandemic on Physical and Mental Well-Being of Office Workstation Users.“ *Journal of Occupational and Environmental Medicine* 63 (3): 181–190, <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000002097>.
- Zilanawala, A., J. Abell, S. Bell, E. Webb, R. Lacey. 2017. „Parental Nonstandard Work Schedules during Infancy and Children’s BMI Trajectories.“ *Demographic Research* 37 (22): 709–726, <https://doi.org/10.4054/DemRes.2017.37.22>.
- Zvoníček, T., P. Fučík, M. Kreidl. 2022. „Partnership Satisfaction and Conflict among Czech Couples during the Pandemic-related Employment Insecurity.“ *Sociální studia / Social Studies* (online first), <https://doi.org/10.5817/SOC2022-20990>.

Z obsahu 3. čísla:

Recenzované články

Prodávající se pracovní dráhy, digitalizace, propouštění a gender v peněžnictví
Alena Krížková

Alternativy určování výše plateb pojistného za státní pojištěnce
Daniel Mechl

Diskuse

Zelená dohoda může být sociálně progresivní
Kateřina Davidová

Konvivialita a konvivialismus
Jiří Silný

Knihy, které nezestárly

Sociolog *Jan Keller* připomíná knihu R. Castela „Les métamorphoses de la question sociale“

Poznátky z praxe

Case manažer v systému sociálních a zdravotních služeb
Michaela Šímová

Recenze

Ekonom *Jan Mertl* hodnotí publikaci „The New World of Work“

Ekonom *Vladimír Barák* recenzuje knihu „Listina v kontextu společenských změn“

FÓRUM sociální politiky

ODB

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem. Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá
SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlábku 1800/77,
193 00 Praha 9; e-mail: send@send.cz

<https://www.vupsv.cz/casopis/>

Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?*

RADKA DUDOVÁ, ALENA KRÍŽKOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Increased Childcare Demands during the Covid-19 Pandemic: Care as a Burden or an Opportunity?

Abstract: The article focuses on how parents of school and younger children experienced school closures associated with the Covid-19 pandemic in the Czech Republic. Using an intersectional approach in qualitative research, we examine how parents coped with the increased demands of childcare and how their perception of childcare changed during the pandemic. More generally, we ask whether the pandemic situation was an opportunity for greater recognition and valuation of care. We present an analysis of serial qualitative interviews with 32 solo mothers and 19 parents living in couples that were conducted between the spring of 2020 and the summer of 2021. Parents had a both positive and negative experience of care during the Covid-19 pandemic. The first school closure in the spring of 2020 was perceived as a rather positive opportunity to step outside the course of everyday life. However, as the pandemic continued, the long-term negative effects that the increased care duties during lockdown had on people and especially mothers became apparent: a worsening labour market position, a deteriorating economic situation, and an increasing dependence of women on male breadwinners or on the social support system. The pandemic highlighted the paradox of reproductive work in late capitalism and showed how childcare has no market value in itself. Although in the first period of the pandemic parents experienced care to some extent as an opportunity, a source of meaning, and a rediscovered value, overall the pandemic did not lead to a greater recognition or valuation of care in society.

Keywords: care, pandemic Covid-19, risk, gender, parenting

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 4: 401–426

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.026>

* Tento text vznikl s podporou projektu „Genderové aspekty pandemie: redefinice péče v důsledku krize spojené s nemocí covid-19?“, financovaného GA ČR, č. 21-13587S.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. Mgr. Radka Dudová, Ph.D., PhDr. Alena Krížková, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: radka.dudova@soc.cas.cz, alena.krizkova@soc.cas.cz.

Společenská reprodukce a péče se v současnosti kromě nejužší rodiny odehrávají také v pečujících a vzdělávacích institucích. Určitý díl odpovědnosti za péči a vzdělávání přebírá veřejná sféra státu, a dokonce toto převzetí odpovědnosti vynucuje (viz povinná školní a předškolní docházka). Po vypuknutí pandemie covidu-19 na jaře 2020 ale tyto instituce náhle přestaly fungovat. Veškerá odpovědnost za péči a vzdělávání dětí přešla na rodiče a kvůli nutnosti omezit sociální kontakty se rodiny nemohly spolehnout ani na neformální síť podpory. Proměnil se tak vztah mezi produkcí a reprodukcí, který má v pozdním kapitalismu podobu odsunutí sociální reprodukce mimo centrum ekonomického zájmu [Fraser 2016; Uhde 2016]. Zároveň se péče během pandemie stala středobodem veřejných diskurzů – ve smyslu zvýšené potřeby starat se o sebe a o druhé [Walton 2020]. Zejména v první vlně na jaře 2020 převažoval rámec sounáležitosti, solidarity a vděčnosti zdravotníkům a dalším pečujícím osobám. Přesto nebylo ohromné navýšení objemu péče, způsobené uzavřením škol a dalších pečujících institucí, které dopadlo primárně na matky mladších dětí, dlouhou dobu v politické debatě zaměřené na zvládání krize covidu-19 v ČR nijak problematizováno.

Rodiče malých dětí vzhledem ke své sociální heterogenitě a mizivé politické organizaci představují skupinu, která neměla mnoho možností mluvit do definice rizika, které pandemie covidu-19 představovala [viz Beck 1992]. Zejména některé skupiny rodičů se tak stávaly těmi, na které toto riziko dopadlo velmi negativně. Přenos odpovědnosti za veškerou péči a vzdělávání na rodiny proběhl víceméně v tichosti, jako by bylo samozřejmé, že pokud se člověk stal rodičem, měl toto riziko předvídat a přijmout. V rodinách se dvěma rodiči to zpravidla vedlo ke snížení počtu hodin strávených placenou prací a navýšení počtu hodin strávených péčí o děti u obou rodičů, ale zejména matek; v domácnostech sólo matek veškerá zodpovědnost padla na jednu osobu [Adams-Prassl et al. 2020; Hertz, Mattes, Shook 2020].

V předkládaném textu se zaměřujeme na to, jak rodiče mladších dětí zakoušeli a zvládali toto navýšení objemu péče a jaké to mělo důsledky pro jejich životy. Zaměřujeme se jak na zkušenosti rodičů žijících v páru, tak sólo matek, se kterými jsme prováděly kvalitativní rozhovory v období od jara 2020 do léta 2021. Česká republika byla jednou z evropských zemí nejsilněji zasažených pandemií, přičemž uzavření škol a institucí péče zde trvalo nejdéle. S využitím intersekcionalního přístupu a na základě kvalitativního výzkumu odpovídáme na následující otázky: Jak rodiče zvládali zvýšené nároky péče o děti v době školních uzávěr a jak přitom vyjednávali mezi (placenou) prací a péčí? Jak se proměňovalo jejich vnímání péče o děti v průběhu pandemie jako příležitosti nebo jako břemene/zátěže a jaké faktory toto vnímání ovlivňovaly? Vedla pandemie spíše k setření socioekonomických nerovností mezi rodinami s malými dětmi, nebo je naopak zvýraznila? Obecněji, je možné vnímat situaci pandemie jako příležitost pro větší uznání péče a k jaké rekonfiguraci vztahů mezi produkcí a reprodukcí dochází?

Péče v době pandemie jako zvýraznění paradoxu pozdně kapitalistického systému?

Jako východisko pro zodpovězení těchto otázek nám slouží na jedné straně teorie rizikové společnosti Becka [1992] a na straně druhé feministické teorie zabývající se vztahem produktivní a reprodukční práce. Nejprve představíme tato dvě východiska a následně zmíníme přístupy, které umožňují uchopit odlišné dopady rizika na různé kategorie a skupiny lidí a jeho vliv na sociální nerovnosti, a sice intersekcionální přístup a teorii kompenzujících zvýhodnění.

Beck [2006] vychází z toho, že riziko je sociálně konstruovaný fenomén. Někteří lidé mají větší možnosti definovat rizika než ostatní. Moc definovat rizika se tak stává hlavní linií nerovnosti v moderní společnosti. Riziko je navíc individualizované: každý jednotlivec musí ve výsledku zvládat nejistotu v moderním světě sám, což je důsledek toho, že expertní systémy nutně selhávají v racionálním managementu rizik. Aniž by měl k dispozici racionální vědění či pomoc institucí, jedinec je volán k zodpovědnosti – má se chovat tak, aby sám naprosto neznámým a nepředvídatelným rizikům předcházel. Jedinec si má tedy poradit sám, zároveň ale nemůže uniknout moci definice rizika ze strany expertních systémů. Globální rizika vytvářejí sociální zranitelnost a celosvětově nejhůře dopadají na lidi znevýhodněné, bez zdrojů a přístupu k moci. V knize *Riziková společnost* Beck [(1986) 1992] sice vyslovil tezi, že šíření modernizačních rizik bude ve finále relativizovat sociální rozdíly a hranice, a rizika tak budou působit objektivně vyrovnávacím způsobem. Zároveň ale poukazoval na to, že možnosti a schopnosti vyrovnávat se s rizikovými situacemi, vyhnout se jim nebo je kompenzovat, jsou vzhledem k různým příjmovým a vzdělanostním vrstvám rozděleny nerovnoměrně.

Beck a Beck-Gernsheim [1995] poukázali na vnitřní rozpor pozdního kapitalismu, který spočívá v tom, že požadavky trhu práce zásadním způsobem kolidují se zájmy rodiny, tedy se zájmy sociální reprodukce. Navázali tak na feministické autorky, které tento paradox reflektovaly před nimi. Heidi Hartmann, vycházejíc z Engelse, poukázala na vzájemnou provázanost produkce a reprodukce (produkce lidí, vztahů, komunit) v základních strukturách kapitalismu [1979]. Tyto dva procesy jsou neoddělitelné a společně tvoří sociální organizaci, ve které žijí lidé v daném čase a prostoru. Obě jsou pro kapitalistický systém nezbytné – bez ohledu na to, nakolik fungují strukturálně a prostorově odděleně. Podle Nancy Fraser je pro kapitalismus obecně charakteristická „kontradikce sociální reprodukce“ [Fraser 2016]. Na jedné straně je sociální reprodukce nezbytnou podmínkou pro dlouhodobě udržitelnou akumulaci kapitálu, na straně druhé tendence kapitalismu k neomezené akumulaci vede k destabilizaci samotného procesu sociální reprodukce, na které přitom závisí. Jinak řečeno, bez rození dětí, péče o ně a jejich vzdělávání, starání se o staré a nemohoucí, péče o komunitu a okolí, přírodu a o sdílené významy a kulturu, která umožňuje kooperaci, není kapitalismus možný. Zároveň se ale kapitalismus ve svých různých formách snaží sociální reprodukci potlačit, destabilizovat a znemožnit [ibid.]. Samotné roz-

dělení na dvě protikladné sféry – domácí a veřejnou, reprodukce a produkce – je přitom falešnou dichotomií [viz např. Jennings 1993]. Podle Fraser byla reproduktivní práce se vznikem kapitalistických společností oddělena od zbytku lidských aktivit a odstrčena do nově ustavené „domácí sféry“, přičemž její sociální význam byl zneviditelněn.

Pandemie covidu-19 svým způsobem tento strukturní rozpor zviditelnila. Způsob organizace sociální reprodukce ve finančním kapitalismu podle Fraser spočívá v omezování veřejných služeb, stlačování času disponibilního pro pečující práci, v marketizaci péče, přesouvání sociální reprodukce na chudší ženy a budování stále delších „řetězů péče“. V době pandemie a souvisejících lockdownů tento přesun péče náhle nebyl tak snadný a „řetězy péče“ byly přerušeny. Náhle bylo zřejmé, že bez péče (o nemocné, o nemohoucí, o děti) ekonomický systém nemůže fungovat. Zároveň byla ale tato péče vnímána jako ohrožení pro systém.¹ „Pandemie zviditelnila drsnou realitu této krize reprodukce, která znevýhodňuje na základě intersekcionálních rozdílů.“ [Ozkazanc-Pan, Pullen 2021] Podle Uhde [2016] totiž v kapitalismu dochází k „pokřivené emancipaci“, kdy vyvázání se z břemena neplacené práce a péče je dostupné jen některým, např. socioekonomicky zvýhodněným skupinám žen prostřednictvím nákupu pečujících služeb. Tato intersekcionální výhoda byla v první vlně pandemie v důsledku lockdownu v podstatě znemožněna a do určité míry tak došlo k vyrovnání podmínek pro pečující a tím ke zviditelnění tohoto všeobecného neuznání významu péče jako reproduktivní práce pro společnost a pro fungování kapitalistického systému produkce.

Pandemie jako zvětšovací sklo ukázala tento paradox vepsaný do podstaty pozdního kapitalismu. Tím, že se produktivní práce do určité míry přesunula do sféry domova a zároveň přestaly fungovat veřejné instituce péče, se péče totiž náhle přesunula z „okraje“ společenské pozornosti přímo do času a prostoru, kde se odehrávala i placená práce. Předchozí uspořádání založené na odsunutí reproduktivní práce na okraj ekonomického systému nemohlo nadále fungovat. Řada feministických autorek ve znovuobjevené péči spatřovala potenciál transformace a politického odporu. Podle Ellie Walton [2020] věnování se (a věnování pozornosti) reproduktivní práci je samo o sobě subverzivní aktivitou, jelikož směřuje k tomu, aby byly zdroje směřovány k těm nejzranitelnějším, a zvýrazňuje hodnotu žen a jejich práce. Vlna vzájemné pomoci v rámci komunity, solidarita, starost o sebe a o druhé, která charakterizovala zejména první vlnu pandemie, se stala zdrojem naděje. Pandemie mohla být příležitostí, kdy by etika péče převážila nad chladnou racionalitou trhu [Miller 2021; Branicki 2020] a kdy by došlo

¹ Viz veřejně vyjadřované obavy některých politiků a podnikatelů z toho, kdo bude pracovat, pokud budou mít rodiče nárok na dávku ošetřování člena rodiny v době uzávěry škol – bez reflexe toho, kdo bude pečovat o děti, pokud tento nárok mít nebudou, např. zde: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/osetrovne-vlada-spor-malacova-schillerova.A200925_093452_domaci_kop.

k přenastavení rozdělení mezi produkcí a reprodukcí a celého genderového řádu [viz Fraser 2016].

Jak poukázaly Helen Wood a Beverley Skeggs [2020], zviditelnění péče, například v podobě různých komunitních forem poděkování zdravotníkům, ale ještě neznamená spravedlivé ocenění a uznání péče. Podle Helen Lewis [2020] vedlo zvýšené zatížení žen reprodukční prací během pandemie k prohloubení genderové nerovnosti. Éva Fodor et al. [2021] mimo jiné upozornily na to, že nové formy práce, jako je home office, mohou během pandemie prohlubovat genderové nerovnosti v péči o děti. Johnston, Mohammed a van der Linden [2020] porovnávali data z Austrálie a Kanady. V obou zemích se v době lockdownu výrazně zvýšil počet hodin, které ženy trávily péčí o děti. To se zejména v Kanadě projevilo zhoršením mentálního zdraví žen. Tyto výzkumy naznačují, že spíše než příležitostí či nadějí pro lepší uznání a ocenění péče pandemie představovala situaci, kdy se péče stala ještě více břemenem pro ty, kdo ji museli vykonávat v mnohem větším objemu, bez podpory a se sníženými zdroji.

Jak konstatuje Beck [2006], realizace rizika dopadá nejhůře na lidi znevýhodněné, kteří nemají žádnou nebo jen velmi omezenou možnost zasahovat do definice rizika, ale nesou většinu nákladů s touto definicí spojených. Z hlediska reprodukční práce se jedná o rozdílné pozice těch, kdo mají a kdo nemají závazky péče, ale také o rozdíly uvnitř skupiny rodičů či pečujících. Intersekcionalní přístup je v situaci pandemie obzvlášť nutný, jelikož celková pozice jedince a jeho schopnost zvládat krizovou situaci není pouhým součtem těchto charakteristik, ale vyplývá z průsečíku os pozic a znevýhodnění, na kterých se jedinec nachází. Jako intersekcionalní chápeme teoretický a metodologický přístup, jehož cílem je zkoumat provázanost různých zdrojů nerovností a procesů z(ne)výhodňování. Na rozdíl od přístupu, ve kterém jsou zdroje nerovností (např. vzdělání, etnicita nebo gender) analyticky považovány za vzájemně nezávislé, intersekcionalní výzkum aplikuje „multiplikativní“ přístup [Choo, Ferree 2010: 131]. Ten se přímo zaměřuje na zkoumání toho, jak se zdroje nerovností ve svém vlivu vzájemně utvářejí. Collins [1990: 276] hovoří o existenci struktury nerovností, která se vztahuje k různým oblastem distribuce moci. V rámci této struktury může jedinec zažívat zároveň znevýhodnění i zvýhodnění podle svého konkrétního kombinovaného statusu [Browne, Misra 2005: 489]. Výsledná pozice jedince na průsečíku os z(ne)výhodnění je navíc závislá na konkrétním historickém čase a místě, resp. odehrává se v konkrétním časovém a prostorovém kontextu. Anthias [2013] hovoří o sociálním umístění (social location) a o chronografickém kontextu, který vždy představuje specifickou hierarchii mocenských vztahů. Nejde tedy pouze o identitu, která se utváří multiplikací zdrojů znevýhodnění, ale i o strukturální úroveň, tedy prostorově i časově dynamický kontext, ve kterém se tyto nerovnosti vzájemně utvářejí [Anthias 2013: 131]. Jednotlivé vlny pandemie a měnící se vládní opatření a omezení fungování veřejných zařízení péče a vzdělávání i některých oborů podnikání tak byly dynamicky se proměňujícími kontexty, ve kterých se proměňovaly i příležitosti lidí na různých průsečících z(ne)výhodnění.

Teorie kompenzujících zvýhodnění naznačuje, že ti, kteří se nacházeli před začátkem pandemie ve zvýhodněných pozicích, mohli využít toto zvýhodnění pro lepší zvládnutí krize [viz Bernardi, Gil-Hernández 2021]. Všichni rodiče předškolních a školních dětí bez ohledu na své sociální pozice museli čelit zvýšeným nárokům péče. Pro některé to ovšem bylo obtížnější než pro jiné. Zároveň byly linie zvýhodnění/znevýhodnění v době pandemie pravděpodobně vedené trochu jinak než před ní. Ke „starým“ nerovnostem (socioekonomický status, vzdělání, příjem, gender, rasa/etnicita, rodinný status, závazky péče atd.) se přidávaly další dimenze: např. sektor práce, tedy to, zda lidé mohli nadále vykonávat svou práci, či jim v tom bylo protipandemickými opatřeními zabráněno, zda měli možnost pracovat z domova či jak vysoké riziko nákazy jejich práce představovala.

Cílem tohoto článku je prozkoumat prolínání a posouvání hranic mezi produkcí a reprodukcí z perspektivy rodičů, kteří pečovali o děti ve věku do čtrnácti let v období celonárodních školních uzávěr spojených s šířením nemoci covid-19 v letech 2020 a 2021 v ČR. Cílem je zjistit, jak rodiče prožívali onen střet mezi reproduktivní a produktivní prací v mimořádné situaci, kdy došlo k rozplynutí prostorových, časových i významových hranic mezi oběma. Využíváme přitom intersekcionální přístup, tedy budeme věnovat pozornost tomu, jak se toto vnímání a prožívání zvýšeného objemu péče lišilo podle pozic v průsečíku os jednotlivých z(ne)výhodnění.

Metodologie

Pro zodpovězení výzkumných otázek využíváme kvalitativní analýzu rozhovorů s rodiči dětí mladších čtrnácti let, které jsme prováděly v průběhu celého období trvání krize covidu-19, tedy od jara 2020 do léta 2021. Scénář rozhovorů se zaměřoval na následující okruhy: dopady pandemie covidu-19 na placenou práci, na ekonomickou situaci, na péči o děti a na mentální zdraví; zdroje podpory, hodnocení situace a očekávání do budoucna. Polostrukturované rozhovory byly v naprosté většině prováděny telefonicky, případně s využitím digitálních video platform. Otázky byly kladeny volně a dávaly dotazovaným dostatek prostoru rozvíjet vlastní interpretace a vnášet do rozhovoru nová témata. Součástí korpusu, který v tomto článku analyzujeme, je soubor sedmnácti opakovaných rozhovorů se sólo matkami, které se v únoru 2020 účastnily kvalitativního výzkumu na téma *Bariéry pracovního uplatnění sólo matek* pro organizaci Aperio [viz Dudová 2020] a byly před pandemií ekonomicky aktivní. Tyto rozhovory byly provedeny v průběhu května a června 2020 a následně znovu v zimě 2020/2021. Z hlediska socioekonomického postavení a vzdělání se jednalo o různorodý vzorek matek žijících samy se svými dětmi. Dále bylo do výzkumu zahrnuto patnáct rozhovorů se sólo matkami, které byly významně dotčeny krizí, provedených v květnu 2021. Vzorek tak zahrnuje i rodiče (matky) silně ekonomicky a sociálně znevýhodněné: zčásti to byly ženy, které byly před pandemií dlouhodobě nezaměstnané a žijící

pod hranicí chudoby, některé pouze se základním vzděláním. Zčásti to pak byly ženy, jejichž domácnosti sice před pandemií měly celkem uspokojivou životní úroveň, ale kvůli pandemii tyto ženy přišly o práci a o příjem. Dále do analýzy vstoupilo deset opakovaných rozhovorů s rodiči žijícími v páru (pět rodičovských párů), kdy byli dotazováni oba partneři odděleně (dvě vlny; květen a listopad 2020). Tyto páry byly kontaktovány v první vlně pandemie na základě osobních známostí. Jedná se o rodiče se středním či vyšším středním socioekonomickým statusem – většinou měli oba vyšší vzdělání a byli před pandemií zaměstnaní, jejich domácnosti byly relativně dobře ekonomicky situované. Vzorek zahrnuje i devět rozhovorů s rodiči podnikajícími v oborech omezených pandemií (čtyři muži a pět žen, rozhovory v létě 2021): gastronomie, kultura, cestovní ruch a služby. Jednalo se převážně o OSVČ, tedy samostatně podnikající bez zaměstnaných, které jsme rekrutovaly prostřednictvím osobních sítí známých. Zaměření na obory, jejichž činnost byla alespoň v nějaké fázi pandemie omezena vládními opatřeními, umožňovalo nahlédnout dopady pandemie v podobě nejisté a často překerní situace podnikajících, kteří byli nuceni se s důsledky těchto omezení vyrovnávat a činit nová podnikatelská a pracovní rozhodnutí zároveň s tím, jak čelili i zvýšeným nárokům na péči o děti. Vzorek je tedy velmi heterogenní z hlediska rodinné situace rodičů, zachycuje rodiče v různých ekonomických situacích a pracovních postaveních a v různých okamžicích trvání koronavirové krize. To klade značné nároky na analýzu, ale zároveň představuje výhodu, jelikož vzorek umožňuje zachytit různé pozice a průsečíky z(ne)výhodnění rodičů v průběhu celé krize – konkrétně se jedná o osy rodinného stavu (sólo rodiče a páry), vzdělání, postavení v placené práci a ekonomického postavení. Cílem analýzy bylo identifikovat opakující se témata a vzorce a ukázat, do jaké míry bylo prožívání a zvládání zvýšeného objemu péče podobné pro všechny rodiče, případně na jakých podmínkách záviselo a jak se vyvíjelo v čase.

Vzhledem k tomu, že rozhovory probíhaly v době vrcholících vln pandemie nemoci covid-19, při sběru dat jsme se v první řadě řídily snahou komunikační partnery a partnerky zdravotně neohrožit a dodržovat pravidla a opatření zamezující nákaze. Proto byla naprostá většina rozhovorů prováděna distančně (osobně jsme vedly jen několik rozhovorů s lidmi, se kterými jsme se stýkaly i v běžném kontaktu). Zatímco rozhovory s rodičovskými páry a s podnikajícími byly prováděny s využitím on-line platform umožňujících audio i video spojení, rozhovory se sólo matkami byly vždy vedeny telefonicky. Telefonický rozhovor jim poskytoval větší časovou flexibilitu a zároveň nekladal požadavky na jejich technické vybavení. Zároveň komunikačním partnerkám umožnil naprostou anonymitu, což podle našich zkušeností vedlo i k větší ochotě sdílet i nepříjemné či stigmatizující zkušenosti. Za poskytnutí rozhovoru byla zúčastněným nabídnuta odměna s cílem jim jejich čas a ochotu sdílet svůj příběh nějak kompenzovat. Rozhovory byly doplněny o odkazy na pomocné organizace, pokud o to dotázaní/dotázané projevíli zájem. Komunikační partnerky a partnery jsme na začátku rozhovoru informovaly o povaze a účelu výzkumu a požádaly je o výslovné vy-

jádření souhlasu s poskytnutím rozhovoru a jeho využitím pro výzkumné účely. Všechny rozhovory byly následně anonymizovány a zúčastněným byl přidělen pseudonym. Nahrávky rozhovorů byly přepsány a analyzovány s pomocí softwaru Atlas.ti.

Analýza byla v prvním kroku prováděna metodou interpretativní fenomenologické analýzy (IPA) [Alase 2017]. Cílem této metody je porozumět žité zkušenosti člověka, prozkoumat, jak vnímá a vysvětluje si události a zkušenosti, a takto porozumět určitému fenoménu (události či procesu). Předpokládá, že zkoumaná zkušenost je vždy vázána na konkrétní čas, perspektivu a vztahy daného individua a jako taková je jedinečná. Její porozumění je ale vázáno na interpretaci výzkumníka/výzkumnice. Analytický proces charakterizuje snaha porozumět zkušenosti z úhlu pohledu respondenta/respondentky a zároveň kritická interpretace (toho, co bylo zamýšleno, co zůstalo nevyřčeno, co je neuvědomováno). Analýza spočívá v opakovaném pročitání textu, identifikaci vynořujících se témat, vytvoření seznamu klíčových témat a propojení témat všech případů. Témata osvětlují zkoumanou zkušenost. Tato metoda je pokládána za vhodnou pro zkoumání změny či existenciálního momentu.

Jako původně psychologická metoda byla ve svém počátku více orientována na porozumění individuální zkušenosti než širším sociokulturním aspektům. Využití IPA v sociologii vyžaduje postoupení na vyšší úroveň abstrakce a propojování individuálních výpovědí s širšími teoretickými a historickými sociokulturními souvislostmi. Proto v druhém kroku vycházíme z přístupu kritické a feministické sociologie. Ve shodě s přístupem „analytical bracketing“ Gubriuma a Hosteina „uzávorkujeme“ pohled na individuální interpretace a prožívání a přepneme pozornost na to, co je interpretováno a prožíváno, s jakými zdroji a s jakými důsledky. To umožní zachytit působení mocenských struktur a tím problematizovat a politizovat soubor toho, co by jinak mohlo být jednoduše pokládáno jen za individuální a arbitrární konstrukci [Holstein, Gubrium 2011]. Využíváme přitom metod intersekcionalního výzkumu [Choo, Feree 2010]. Ukazujeme dlouhodobé důsledky analyzovaných zkušeností z hlediska socioekonomických a genderových nerovností a pozic aktérek a aktérů v síti os z(ne) výhodnění. Nejprve popisujeme prožívání a zkušenosti rodičů s péčí, přičemž vycházíme primárně z výsledků interpretativní fenomenologické analýzy. Následně kriticky nahlížíme na jejich zkušenosti a na základě jejich výpovědí zkoumáme zdroje, institucionální souvislosti a dlouhodobé důsledky zvýšeného objemu péče v pandemii. Kombinace těchto přístupů nám umožňuje vymanit se z jednostranného pohledu na péči a reprodukivní práci jako na břemeno nebo naopak jako na zdroj či hodnotu. Díky tomu dokáže naznačit odpověď na hlubší teoretickou otázku: do jaké míry se pandemie stala příležitostí narušit nerovný vztah mezi produktivní a reprodukivní prací v pozdním kapitalismu? Do jaké míry tento společenský šok vedl ke zviditelnění a případně i uznání a ocenění péče?

Péče jako příležitost? Prožívání prvního lockdownu na jaře 2020

Dne 11. března 2020, deset dní po objevení prvního případu onemocnění covid-19 v České republice, vláda rozhodla o plošném zákazu osobní přítomnosti žáků a studentů na vzdělávání a studiu na českých základních, středních, vyšších odborných i vysokých školách. Uzavření bylo avizováno dva dny předem s tím, že bude trvat dva týdny. Nakonec byly školy postupně otevírány až od 25. května 2020 (první stupeň ZŠ a závěrečné ročníky), pro ostatní se již do konce roku neotevřely. Mateřské školy a další instituce byly postupně uzavírány svými zřizovateli.

Neustálá a dlouhodobá přítomnost dětí v domácnosti znamenala pro rodiče obrovský nárůst objemu práce a péče. Náročnost se proměňovala podle věku dětí: předškolní děti potřebovaly neustálou pozornost, školní děti asistenci s distančním vyučováním. Přítomnost více lidí generovala větší potřebu domácích prací – úklidu, vaření, nakupování. Všechny tyto aktivity, jejichž cílem je zajistit a uchovat zdraví, pohodu a rozvoj svého okolí, označujeme jako péči, přičemž v tomto textu se zaměřujeme na péči neplacenou, probíhající uvnitř domácností [podobně Fraser 2016].

Pro některé komunikační partnery a partnerky došlo vlivem „pandemického šoku“ navíc i k nárůstu pracovní zátěže v zaměstnání či podnikání, jelikož museli rychle přizpůsobit práci a chod firmy novým podmínkám:

Takže pro mě vlastně ten stres, který byl spojený s tím přesunem a s tou „mnohoročí“, kterou jsem měla, byl spojený hlavně s tím, že jsem ze dne na den musela vymýšlet novou věc a začít úplně od píky. A nikdo nevěděl, co bude, jak to bude fungovat, co se bude dál v té oblasti dělat, jaký vývoj se dá očekávat. (...) Já už jsem byla tak vyčerpaná, měla jsem toho tak plný zuby. A dávalo mi hrozně zabrat pečovat o ty děti a nebýt na ně hnusná. (Ronja, v partnerství, VŠ, OSVČ PR konzultantka, 2 děti, 8 a 5 let, květen 2020)

Zejména pro matky bylo obtížné vymezit si hranice a svůj „prostor“, ať už skutečný nebo mentální, kdy se mohly věnovat své placené práci [viz také Mallett, Marks, Skountridaki 2020]. Sólo matky v našem vzorku se v této situaci zpravidla nemohly spolehnout vůbec na žádnou pomoc zvenčí. Placená práce jim pak zasahovala do veškerého času:

A samozřejmě v tu chvíli to vycházelo třeba na celý den, protože do toho musí člověk ještě vařit a obstarávat běžné věci. Takže tím pádem jsem nedodržela žádnou pracovní dobu, prostě jsem pracovala, tak jak bylo nutné v každý volný chvíli, a bylo jedno, jestli je pátek večer nebo víkend. Prostě tak, aby se vždycky za ten týden splnilo. (Pavla, sólo matka, VŠ, projektová manažerka v IT, 2 děti, 10 a 7 let, SČ, červen 2020)

Přes zátěž a vypětí, které rodiče – hlavně matky – v rozhovorech popisovali, ale v jejich celkovém hodnocení událostí prvního lockdownu na jaře 2020 poměrně překvapivě převládaly momenty, kdy byla situace popisována pozitivně. V těchto momentech můžeme hledat potenciál péče jako příležitosti k subverzi, odporu nebo proměně hodnot, jak o něm hovoří např. Walton [2020], nebo k posílení sebe sama [Ahmed 2017]. V rozhovorech jsme identifikovaly čtyři témata, ve kterých zvýšený objem péče nepředstavoval (jen) břemeno, ale také zdroj či příležitost.

Péče jako znovuzískání vlastní hodnoty

Pro mě to bylo takový, v mých příjmech se nezměnilo nic. Ale z mého pohledu, pro někoho to tady bude ošklivý, jak to řeknu, ale já jsem byla ráda, že to přišlo, protože si myslím, že to možná i přijít mělo, aby se ten svět tak trochu zastavil. Aby ty lidi se zastavili, otevřeli oči a začali trochu přemýšlet. A mě to v té době dalo hodně, nás to spojilo, se mnou, vlastně se synem i s dcerou, jsme k sobě našli cestu. (Karla, sólo matka, ZŠ, nezaměstnaná, 2 děti, 10 a 6 let, červen 2020)

Matky jako Karla, které byly před lockdownem nezaměstnané nebo podzaměstnané, interpretovaly v první vlně rozhovorů svou zkušenost intenzivní péče o děti v době školní uzávěry jako příležitost znovu ustavit svou vlastní hodnotu jak pro ostatní, tak pro sebe samé. Jejich situace – to, že nepracují a starají se o děti – náhle dostala nový smysl. Ve stejné situaci se totiž najednou ocitly všechny ženy, i ty dříve „úspěšné“, tj. úspěšné na pracovním trhu. Situace lockdownu tak odstranila stigma spojené s tím, že čerpají sociální dávky a nemají placenou práci. Lockdown vnímaly jako pozitivní přestávku: zastavil se tlak, aby si našly práci, který pocíťovaly ze strany úřednic, sociálních pracovníků a zobecněných druhých, ale který i samy internalizovaly.

Jelikož jejich sociální příjmy zůstaly zachovány, nemusely zpočátku řešit zhoršení ekonomické situace rodiny. Vzhledem k tomu, že jejich nízké příjmy jim ani v běžných dobách neumožňovaly cestovat či chodit za kulturou, uzávěra příliš nezměnila jejich způsob života. Vzhledem k náročnosti péče o děti a distančního vyučování byly rády, že se nemusí věnovat placené práci a mohou věnovat čas dětem. Nezaměstnané ženy většinou předpokládaly, že si v brzké době po skončení pandemie práci najdou, nejpozději v září po začátku školního roku, a jejich situace se stabilizuje.

I matky žijící v partnerství ale v některých případech vnímaly první lockdown jako možnost zastavit se, „vrátit se sama k sobě“, věnovat se více svým zálibám a přehodnotit, co je v životě důležité. To se týkalo žen, které již měly starší děti a byly finančně zajištěné prostřednictvím příjmu svého partnera. První lockdown tak některé ženy v našem vzorku vnímaly jako příležitost k posílení své vlastní hodnoty a pozitivní identity, jelikož jim umožnil prožívat a definovat sama sebe prostřednictvím péče, času tráveného společně s rodinou a mimo běžné a zažité hodnotové vzorce světa placené práce.

Péče jako příležitost obnovit a prohloubit vztahy

To se běžně o tom víkendů nestane, že bychom byli takhle napojení. Ten víkend většinou taky tak prosvištíme, když jsme rozcestovaní, ale v té karanténě to bylo takový jako –, to rodinný semknutí. (Robert, v partnerství, VŠ, OSVČ obchod, 2 děti, 8 a 5 let, květen 2020)

Díky nuceně společně strávenému času s dětmi a distančnímu vzdělávání rodiče získali podle svých slov čas dětem naslouchat, věnovat se novým aktivitám, zjistit, co dělají ve škole, jak jim to jde a co je baví či trápí. Tento pozitivní aspekt vyzdvihovali skoro všichni rodiče a zejména otcové dotazovaní po skončení první vlny pandemie v ČR. Distanční vzdělávání sice představovalo zátěž, ale také rodičům umožnilo nahlédnout do toho, jak funguje škola jejich dětí, a jak fungují děti při učení.

Rodiče hovořili o upevnění a prohloubení rodinných vztahů. Poté co se v rámci rodiny a mezi partnery vyjednala a ustavila určitá pravidla, což většinou trvalo jeden až dva týdny, komunikační partnerky a partneři hovořili o tom, že si znovu začali vážit svého partnera/partnerky nebo že zjistili, jak jsou jejich děti „fajn“. Nejen že byl lockdown příležitostí ke sdílení a kooperaci; kooperace a vzájemná ohleduplnost byly také podmínkou, jak to doma spolu vydržet. „*A naučilo nás to víc kooperovat. Protože nám nic jinýho nezbylo.*“ (Rebeka, v partnerství, VŠ, lékařka, 3 děti, 8, 4 a 1 rok, červen 2020)

Přílišná blízkost také může být zdrojem konfliktů a stávající nesoulad se může prohloubit. V našem souboru se ale neobjevily páry, které by vyprávěly o vyhrocení sporů během karantény; naopak, postupem času se naučily spolupracovat a našly způsoby, jak zmírňovat napětí. Péče v lockdownu pro některé rodiče navíc představovala nově otevřenou možnost, jak realizovat ideál „intenzivního mateřství/rodičovství“ [Faircloth 2014; Hays 1996]. Některé zaměstnané matky se k tomuto ideálu přikláněly i před pandemií, ale kvůli času trávenému mimo domov jej nemohly naplňovat. To, že se svými dětmi byly 24 hodin denně během několika měsíců, je vedlo k tomu, že začaly promítat tento model i do oblastí, které dříve patřily vzdělávacím institucím. Stela například sama vychovávala tři děti. Vystudovala speciální pedagogiku, prozatím si ale pouze přivydělávala prací ve skladu na dohodu o provedení práce, protože její nejmladší dítě stále nebylo přijaté do mateřské školy. V rozhovoru v únoru 2020 vyjádřila přesvědčení, že si od září bude muset hledat práci na plný úvazek, aby již nebyla závislá na sociálních dávkách. V době prvního lockdownu si ale velmi užívala to, že se s dětmi připravovala do školy, viděla, jak děti pracují a jak funguje jejich škola, a rozhodla se, že si chce takovéto volnější uspořádání zachovat.

Takže jsme si užili i spoustu zábavy s nějakými naučnými videi. Rozhodně to byla dobrá zkušenost, hezká, a mně to přišlo hrozně fajn, takže bych i do budoucna ráda zůstala víc doma, kdybych měla možnost mít ten čas pro děti a procházet s nima tu školu. Nebýt opravdu zaseklá někde v práci osm a půl hodiny denně. (Stela, sólo matka, VŠ, DPP balení zboží, 3 děti, 12, 9 a 5 let, květen 2020)

Lockdown jí i dalším rodičům poskytl možnost větší kontroly nad vzděláním dětí i nad školou jako institucí. V souladu s konceptem „intenzivního mateřství“ upřednostnila péči o děti, aby jim poskytla ty nejlepší podmínky pro život. Pandemie určitě znamenala zvýšení nároků kladených na matky (i otce), které model intenzivního rodičovství praktikovaly. Zároveň ale některým poskytla možnost „kompenzovat“ svou předchozí nepřítomnost tím, že nyní byly doma a dětem se věnovaly. První vlna vedla některé rodiče k upřednostnění zájmů a potřeb jejich dětí před nároky systému, ve kterém je hodnota jedince určována jeho pozicí na pracovním trhu a jeho ekonomickou nezávislostí na ostatních a na státu.

Péče jako příležitost ke zvládnutí krize

Řada dotazovaných matek, ale i někteří otcové vnímali péči jako hodnotu, která jim pomohla vyrovnat se s nejistotou v době, kdy stávající normy a hodnoty náhle ze dne na den přestaly platit. Péče, kterou dávali svým dětem, měla nezpochybnitelný smysl, strukturovala jejich každodenní činnosti a umožňovala se tak lépe vyrovnat s krizí. Rodiče hovořili o objevení smyslu v jednoduchých aktivitách s dětmi. Sice došlo k přerušení předchozích pravidelných praktik a rituálů (odchod do školy, kroužky, víkendové výlety a cestování), rodiče se ale zvláště vzhledem k potřebám dětí snažili rychle najít nové. Sdíleli pak překvapení, že v těchto nových pravidelných činnostech nacházeli uspokojení, i když by je to nikdy dříve nenapadlo. Vzhledem k tomu, že pobyt mimo domov byl omezen na okolní přírodu bez hřišť a organizovaných aktivit, vymýšleli společné hry, navštěvovali nová místa a trávili s dětmi nestrukturovaný čas, jako například Aneta:

Že jsme třeba dojeli k nějaké vodě, k rybníku, a já jsem si třeba sedla a kluci si tam prostě hráli s klackama a byli vlastně hrozně rádi v té přírodě, jsem si to jako uvědomila, že to bych si chtěla zachovat, nebo v tom pokračovat. I když už to třeba nejde tak často. Tak vlastně nás to tak obohatilo. (Aneta, sólo matka, SŠ, zdravotní sestra, 3 děti, 11, 8 a 5 let, květen 2020)

To nejenže podle jejích slov obohatilo její vztah s dětmi, také to přineslo určitou psychickou pohodu jí samotné. Zdrojem životní pohody mohla být i performance genderových rolí neboli „dělání genderu“, pro kterou péče poskytovala prostor: „Teď jsem byla víc doma, tak jsem se začala víc starat o tu domácnost. Začalo mě bavit i hledat třeba nějaký recepty, uvařit z mála...“ (Laura, sólo matka, VOŠ, zaměstnaná v divadle, dítě 3 roky, červen 2020)

Sophie Hennekam a Yuliya Shymko [2020] dospěly ve svém kvalitativním výzkumu zvládnutí krize covidu-19 k závěru, že v okamžiku, kdy dojde ke katastrofě, performování genderu může poskytnout prvotní orientaci uprostřed chaosu. Jelikož ostatní normy a stávající řád přestávají platit, můžeme nalézt do-

časnou stabilitu a kompenzaci ve známých genderových předpisech. Matky tak nacházely uspokojení v každodenních pečovatelských aktivitách, využívaly čas doma k vaření a pečení, pouštěly se nově do šití a zaváření. Jednání v souladu s převažujícími genderovými normami zvyšovalo jejich pocit pohody [viz také Somogyi et al. 2021]. Nový smysl v každodenních aktivitách s dětmi ale nacházeli i někteří otcové. Namísto velkých existenčních starostí se totiž rodiče vzhledem k přítomnosti dětí v domácnosti a jejich každodenním potřebám „museli“ soustředit na jednotlivé malé kroky, které mohli sami ovlivnit a díky kterým mohli žít i v době obrovské nejistoty a pocíťovaného ohrožení smysluplně.

Péče jako únik z kolečka placené práce

Některé zaměstnané matky uvítaly situaci lockdownu jako příležitost vystoupit z namáhavého kolotoče náročné placené práce a nutnosti kombinovat ji s prací neplacenou. Získaly čas pro sebe a pro své děti, což v prvním období vnímaly pozitivně. Ačkoliv lockdown přinesl tuto možnost řadě pracujících, nejen rodičům, některým matkám (výjimečně i otcům) to bylo umožněno ale právě díky péči. Musely (mohly) zůstat doma nebo snížit svůj pracovní výkon právě proto, že měly malé děti, o které se musely postarat. Odpadlo dojíždění, omezily čas strávený zbytečnými, nepříjemnými či stresovými aktivitami, které byly součástí jejich placené práce. Díky tomu se paradoxně u některých rodičů mohl snížit časový stres, jak na australských datech ukázali Craig a Churchill [2020]. Zároveň někteří rodiče popisovali, že v době prvního lockdownu se obecně snížily požadavky zaměstnavatelů. Poklesla výkonnost všech zaměstnanců, tudíž si rodiče mohli dovolit polevit.

Prostě se osekalo hrozně moc věcí okolo a vlastně máš na stole primárně ty věci, který jsou jako klíčový dělat. (...) já jsem třeba ten týden před tím, než to padlo, tak jsem byla dvakrát v Praze na jednání od rána do večera, jakože jsem v Praze i spala (...). A najednou jsem šup byla doma. Tak dobrý. Teď jdu na procházku, protože (dítě) potřebuje spát venku. (Lada, v partnerství, zaměstnaná v akademické sféře, 2 děti, 7 a 3 roky, květen 2020).

Pro některé otce ve zkoumaném vzorku byla situace pandemie impulzem dlouhodobě omezit čas, který tráví placenou prací, aby mohli více času trávit se svými dětmi. Díky tomu, že byli doma – ať už pracovali na home office nebo byla jejich práce omezena, podíleli se více na každodenním chodu rodiny a objevili, že jim to poskytuje radost a uspokojení. Prokop například srovnával možnosti účastnit se na péči o děti po jejich narození před pandemií a během pandemie z pohledu otce, jehož partnerka je primární pečovatelkou. Jedno dítě se jim narodilo před pandemií, druhé v době pandemie. Uzavření společnosti mu umožnilo být po narození druhého dítěte delší čas s rodinou.

To bylo možná takový pozitivum, že jsem byl s tou rodinou... Vlastně byl jsem bez-trestně měsíc a půl v kuse doma po tom, co se narodil mladší syn, takže jsem si to užíval, že to nebylo takový, jako když se narodil starší, to jsem manželce pomohl týden po tom, co se vrátila z nemocnice. A pak jsem už zase si jel svůj pracovní styl. (Prokop, ženatý, SŠ, OSVČ v pohostinství, 2 děti, 1 a 3 roky, SČ, červen 2021)

V rozhovorech s rodiči se tedy objevilo několik témat napovídajících, že zvýšený objem péče rodiče neprožívali pouze jako břemeno či zátěž, ale hodnotili jej i pozitivně. Na jaře 2020 v důsledku vládních opatření došlo k částečnému zmrazení ekonomiky, což znamenalo v řadě odvětví snížení zátěže placenou prací. Podnikající rodiče v oborech, jejichž činnost byla v důsledku pandemie a vládních opatření utlumena nebo zcela zastavena, prožívali první vlnu pandemie jako příležitost zastavit se v pracovním kolotoči, a to zejména proto, že toto období pro ně bylo konkrétně ohraničeným časovým úsekem, po němž mělo následovat znovuotevření ekonomiky a návrat k jejich podnikání. Je zřejmé, že rodiče se ve svých hodnoceních značně lišili, ale v prvním období pandemie nacházela alespoň nějaké pozitivní aspekty lockdownu většina z nich. Výjimkou byly pouze sólo matky, které se hned s počátkem pandemie dostaly do existenčních potíží a zároveň neměly, kam se obrátit o pomoc: Barbora, která musela se začátkem pandemie uzavřít svou cestovní kancelář, a Eva, která přišla o brigádu v restauraci. Hana zase se začátkem pandemie nastoupila do nové práce a nebylo jí umožněno pracovat z domova, přičemž musela zajistit péči o sedmiletou dceru. Pro tyto ženy stres z nové náročné situace překryl jakékoliv potenciální výhody, které v ní ostatní dotázaní spatřovali.

I když dlouhodobá a kontinuální péče o děti bez možnosti alespoň část reprodukční práce převést na jiné osoby či instituce představovala pro rodiče ohromnou zátěž, toto první období komunikační partnerky a partneři většinou vnímali jako zajímavý experiment, který je sblížil s jejich dětmi i s partnerem/partnerkou, umožnil jim převzít kontrolu nad vzdělávacím procesem a najít nové rodinné aktivity a rituály. Ti, kteří kvůli protipandemickým opatřením mohli nebo museli zvolnit v placené práci, popisovali prožitek první vlny pandemie jako určité „zastavení času“, kdy se po prvotním šoku a vyjednání a nastavení základních pravidel zaměřili na malé každodenní aktivity spolu se svými nejbližšími, a tuto novou pospolitost a zpomalení prožívali pozitivně. Tato zkušenost některým z nich umožnila uvažovat o své biografii bez omezení pracovního trhu, přehodnotit své priority a rozdělení času věnovaného produktivní a reprodukční práci a přiznání nové hodnoty péči. S postupem času, s tím jak se uzávěry opakovaly a prodlžovaly, se ale výpovědi rodičů významně proměňovaly.

Druhá (a další) vlna pandemie: depresivní „nový normál“?

Po relativním uvolnění opatření v létě 2020 zasáhla druhá vlna pandemie Českou republiku v říjnu 2020 a trvala do listopadu 2020. Školy byly opět uzavřeny 14. října, tentokrát kromě mateřských škol, a postupně se otevíraly od 18. listopadu. Po vánočních prázdninách již znovu neotevřely (kromě mateřských škol a prvních dvou ročníků základních škol). Poté se česká vláda rozhodla pro přísné uzavření všech škol od začátku března 2021, přičemž byly zcela uzavřeny do poloviny dubna a částečně do poloviny května.

Jestliže první vlna pandemie na jaře 2020 byla prožívána jako přerušení normálního běhu každodenního života, které umožňovalo odpočinout si, pečovat intenzivněji o děti a blízké a prohloubit vztahy v rodině, druhá a další vlny přinesly zklamání až depresi. Tato dvě období měla odlišnou temporalitu: nešlo už jen o vybočení z normálu na přesně daný časový úsek, ale o období, které se vyznačovalo tím, že jeho konec byl v nedohlednu. Druhá vlna představovala odlišný kontext, ve kterém se utvářely nerovnosti jiným způsobem [Anthias 2013].

Já jsem v tom prvním lockdownu prožívala hodně velký životní uklidnění, i když jsem se bála i té nemoci, musím říct. Bydlím v centru města a žila jsem na jaře s otevřenými okny, pod kterými nejezdila auta a nikdo nemluvil, a pro mě to byl jako nový svět a na nějaký měsíc mi to udělalo hrozně dobře. Protože jsem pocítovala předtím na sebe takový nátlak toho, že i když mám malý dítě, tak bych měla hodně pracovat, protože v našem oboru se to tak dělá. (...) Takže to se mi celkem hodilo. Ale na ten podzim už to bylo strašné. To už jsem byla z toho hrozně unavená, protože furt každý týden nám někdo něco rušil, něco měnil, něco bylo roztočeného, někdo tam dostal covid, všichni museli na čtrnáct dní do karantény. Teď divadla pořád vlastně zkoušely a vůbec nic nehrály, bylo to takový –. Takže tak ten podzim byl hodně depresivní pro mě. Vlastně my jsme si v létě mysleli, že už nic takového nebude. Tak jsem fakt věřila, že už se to nevrátí. (Blažena, vdaná, VŠ, OSVČ v kultuře, 1 dítě, 4 roky, červen 2021)

Pozitivní vnímání péče v lockdownu se omezovalo pouze na rozhovory prováděné těsně po první vlně pandemie covidu-19 na jaře 2020, ale opakované rozhovory již zdaleka tak optimistické nebyly. Podobně v rozhovorech s rodiči realizovaných na jaře a v létě 2021, tedy po skončení třetí vlny pandemie, byl zřejmý kontrast zpětného pozitivního hodnocení období první vlny s dalšími vlnami, které už představovaly především nejistotu, na kterou bylo třeba si zvyknout. Matky a otcové dotazovaní po druhé vlně pandemie covidu-19 již nevnímali lockdown jako náhlou, dočasnou a jednorázovou krizovou situaci, ale jako situaci dlouhodobou, trvající a bez jasného konce. Zejména pro dotázané ženy to znamenalo dlouhodobou zátěž spojenou s péčí o děti bez pomoci veřejných institucí, domácí vzdělávání dětí, obtížnou kombinaci péče s placenou prací, případně dlouhodobé omezení či ztrátu práce a snížení příjmů. Důležitou roli ve výpovědích hrála i silná nedůvěra v zaváděná opatření a v komunikaci vlády,

jež neumožňovala situaci dobře porozumět, plánovat osobní nebo pracovní život a získat vidinu brzkého řešení.

V dlouhodobé perspektivě se vyjevily rozdíly v prožívání pandemické krize v závislosti na konkrétní pozici komunikační partnerky/partnera v průsečíku os identit a společenských pozic, zejména genderu, ekonomického a pracovního statusu a složení domácnosti. Dotazovaní rodiče se nacházeli v rozličných pozicích v síti těchto nerovností, což jim poskytovalo rozdílné možnosti, jak zvládat krizi, a vedlo také k jejich odlišným interpretacím. Ne všichni si mohli dovolit pečovat tak, aby jim péče poskytovala uspokojení, i když všichni se museli nějakým způsobem postarat o své děti.

Prohloubení genderových nerovností

Péče byla nadále silně genderovaná. S uzavřením škol a omezením služeb, které by domácnosti mohly využívat, se zvýšil objem neplacené práce a péče v domácnosti, který dopadl nerovnoměrně více na ženy jako hlavní pečovatelky. Výpovědi komunikačních partnerů a partnerek, kteří žili v páru, potvrzují, že pokud došlo k rovnoměrnějšímu rozdělení neplacené práce a péče, byla to změna pouze dočasná a z dlouhodobého hlediska bylo udržováno nebo ještě posíleno uspořádání a rozdělení práce a péče, které v páru fungovalo již před pandemií. To je zřejmě zejména ve vyprávění žen podnikatelek.

Martina, která byla před pandemií OSVČ průvodkyní v turismu, popsala, jak jí tato práce poskytovala hodně flexibility, a i když vždy vykonávala více práce a péče v domácnosti než její partner, s tím, jak se střídala období, kdy byla na zájezdu a kdy byla doma, se manžel musel zapojit. První vlnu, na jejímž začátku její podnikání skončilo, popisuje pozitivně jako období, kdy měla čas na děti a mohla s nimi trávit hodně času venku. Když si na začátku druhé vlny našla práci na DPČ v jiném oboru, fakt, že nepracovala na plný úvazek, představoval pro partnera ospravedlnění jejího výrazně většího zapojení v péči o děti a domácnost, protože on byl i nadále zaměstnancem na plný úvazek. Bylo tomu tak i přesto, že Martina pracovala mimo domov a on na home office.

To je takový, že manžel řekne, že já dělám jenom do dvou a on dělá až do šesti. Jo, takže to skončí na tom, že dělám prostě méně té práce [placené – pozn. aut.], takže bych měla dělat víc tady a tak. (Martina, vdaná, VŠ, dříve OSVČ v turismu, nyní zaměstnaná, 2 děti, 10 a 5 let, duben 2021)

Nižší hodnota její placené práce se projevovala i v prostorovém uspořádání výkonu homeoffice v domácnosti, kdy partner pracoval v uzavíratelné pracovně, kde měl na práci klid, a Martina v různých společných místnostech bytu, kam měli přístup další členové domácnosti a kde se i prostorově propojovala její pečovatelská a pracovní role: „*Taky pracuje z domova, má svoji pracovnu, já jsem taďy, kde se dá zrovna, v ložnici atd., ale on je tam v té pracovně většinou.*“ (Martina)

Kateřina vedla až do jara 2020 kadeřnický salon s několika zaměstnankyněmi. Jelikož tento podnikatelský model s sebou nesl obrovské náklady včetně pronájmu prostor, hned na začátku první vlny pandemie, kdy bylo státem nařízeno tyto služby uzavřít, se rozhodla podnikání ukončit a později začala sama pracovat jako OSVČ v jiném salonu. Toto rozhodnutí udělala společně s manželem, který jí původně finančně pomohl celý salon vybudovat. Z původní finanční závislosti na manželovi se Kateřina dopracovala k nezávislosti a prosperujícímu podniku, ale v důsledku pandemie se na manželově příjmu stala opět závislou:

Naštěstí manžel pracuje a peníze vydělá, takže v podstatě –, mám z čeho brát a z čeho žít. Nicméně mě to netěší, protože já jsem zvyklá být samostatná jednotka, a tohle mi opravdu nevyhovuje, nechci to takhle... já prostě nejsem zvyklá dlužit peníze, mě to strašně deptá, mě to ubíjí, mně se o tom zdá, o celé té situaci. Manžel vždycky říká: „Vždyť to máš vypořádaný, vždyť co se děje?“ A já říkám: „No nemám, já s tímhle žít nechci.“ (Kateřina, vdaná, vyučená, OSVČ kadeřnice, 2 děti, 14 a 15 let, duben 2021)

Ženy, které kvůli pandemii přišly o práci nebo jako OSVČ byly státem donuceny zcela zastavit svou ekonomickou činnost, pocitovaly tlak či očekávání, že v této situaci by se měly zaměřit pouze na reprodukční práci a péči a živitelství přenechat partnerům. Další musely svou placenou práci omezit, protože nebyl nikdo jiný, kdo by pečoval o děti v době školních uzávěr. Staly se alespoň částečně a alespoň dočasně finančně závislé na svých partnerech nebo na širší rodině, případně na státu. Sledujeme negativní dopady na pracovní dráhy rodičů, které budou s velkou pravděpodobností dlouhodobé. U žen pracujících jako podnikatelky zaměstnávající další osoby a jako osoby samostatně výdělečně činné krize způsobila nárůst nejistoty a propad některých do (ještě větší) prekarity na trhu práce. U zaměstnaných se projevila ve snižování jejich profesních ambicí a příjmu.

Pracovní pozice, pracovní podmínky a péče

Vzhledem k tomu, že uzavírání společnosti dopadlo nerovnoměrně na jednotlivé obory, lišily se zkušenosti dle oboru zaměstnání či podnikání. Někteří zaměstnaní a podnikající byli náhle nuceni snížit svou pracovní aktivitu, jiným objem práce výrazně narostl. Dělicí linie vedla také mezi zaměstnanými, kteří mohli svou práci vykonávat z domova, a těmi, kdo nemohli. Rodiče (zejména matky) pracující z domova museli zvládat dvojí zátěž a naprosté splynutí času a prostoru pro produktivní a reprodukční práci. Ačkoliv totéž prožívali i v prvním lockdownu, předpokládaná krátkodobost a výjimečnost této situace jim umožňovala tuto zkušenost lépe zvládat. Jakmile se ale toto prolínání stalo „novým normálem“, tedy dlouhodobým stavem bez jasného konce, bylo zpravidla prožíváno negativně. Pavla, která jako projektová manažerka v IT pracovala z domova a zároveň se sama starala o dvě školní děti, v červnu 2020 hodnotila pozitivně to, že

jí pandemie dala možnost trávit s dětmi více času. Díky povaze své práce mohla pracovat plně z domova, navíc se snížily nároky zaměstnavatele: „*ta výkonnost určitě jako polevila, ale na druhou stranu i ty požadavky*“. Dálkové vyučování navíc dalo podle jejích slov dětem příležitost „*mít otevřený přístup k jiným aktivitám*“. Koncem druhé vlny se ale obávala, že její únava a psychické vypětí pramenící z dlouhodobosti situace bude mít negativní dopad i na její děti:

Na druhou stranu musím říct, že jsem cítila, že ten záprah, který už je dlouhodobý, tak mi nedělá úplně dobře psychicky (...), protože člověk pracuje, člověk denně musí vařit, když byly děti doma, a k tomu dělat školu, a už prostě jsem sledovala, že startuju opravdu na jakoukoliv záminku. Takže jsem si říkala, že opravdu i pro ty děti to musí být docela těžké se mnou vydržet. (Pavla, sólo matka, VŠ, zaměstnaná v IT, 2 děti, 10 a 7 let, SČ, listopad 2020)

Nejhůře na tom z hlediska zvládání pečovatelské zátěže byly pravděpodobně ty ženy, které měly pevně danou pracovní dobu, pracovaly i v době nejpřísnějších protipandemických opatření mimo domov a neměly s kým se o péči dělit, jako byla například Hana. Ta v březnu 2020 přišla o práci sociální pracovníce v neziskové organizaci. Na rozdíl od většiny ostatních dotázaných tak i první vlnu pandemie prožívala velmi negativně, protože měla obavy z nedostatku peněz a v době lockdownu musela hledat práci. V květnu začala pracovat na nové pozici a snažila se skloubit péči o dceru ve druhé třídě a práci na směny mimo domov. Sama si uvědomovala, že se oproti většině lidí nachází ve zvláštním postavení:

A i jsem měla pocit, že někteří (lidé) jsou jako docela i v pohodě, protože si pochvalovali, že konečně ta rodina může být spolu, tak to bylo tam, kde třeba to byla úplná rodina a jeden z nich nebo oba dva byli na home officu, brali třeba ty překážky v práci, nebo třeba jeden měl ošetřovačku, pak se to zvedlo až na těch osmdesát procent. Takže jeli vlastně docela jako v pohodovém režimu a pak postupně..., jak ty lidi mohli chodit i ven, tak jsem měla pocit, že jsem asi jediná, kdo pracuje. Protože jsem tady potkávala lidi, co věčně na kole, rodiny do přírody, zdálo se mi, že jsou všichni docela spokojení. Připadala jsem si trochu jako pitomec teda, musím říct. (Hana, sólo matka, VŠ, sociální pracovníce, 1 dítě, 7 let, červen 2020)

V době druhého rozhovoru na podzim 2020 stále pracovala v tomto náročném časovém režimu. Musela se přizpůsobovat neustálým změnám podmínek ohledně provozu školy a družiny, případně krizové dětské skupiny, kam mohla dcera docházet v době školní uzávěry. V rozhovoru vyprávěla o únavě, se kterou se potýkala:

Já se de facto každý den kromě pátku vracím za tmy. A ono to taky není dobrý, že jo, pro dceru. A v sobotu dopoledne my spíme, to si říkám, že jsem tohle v životě nezažila, ... je to taková ta totální vyčerpanost, únava. (Hana)

Naopak rodiče, kteří pracovali z domova a zároveň měli možnost se o péči dělit nebo ji převést na další osoby, využívali toho, že nemuseli dojíždět a že jim odpadly některé typy pracovních úkolů. Zároveň se pro některé zjednodušila logistika péče o děti, jelikož nemuseli vozit děti na kroužky či brzké ranní vstávání do školy. Ti pak mohli druhou vlnu prožívat méně negativně než tu první (viz Ronja dále).

Prohloubení ekonomických nerovností a péče

Finanční zajištění domácnosti a finanční rezervy, které bylo možné v době nuceně znemožněné ekonomické aktivity využít, byly klíčovou dělicí linií. Rodiče žijící v páru, se kterými jsme hovořily, sice pocítovali více či méně výrazný propad příjmů, ale měli partnera nebo širší rodinu, která je mohla finančně podpořit. Situace sólo matek s sebou nesla mnohem výraznější nejistotu, způsobenou závislostí jen na jednom příjmu.

Jako to jaro, to byla nějaká nová situace, která trvala dva, dva tři měsíce. A pak byla naděje, že se to prostě nějak stabilizovalo a rozjede se to dál. Jenže ta druhá vlna, myslím si, že má ten dopad o to horší, že lidi si uvědomují, že to možná není poslední vlna, a že vlastně teď... ve všech je taková ta nejistota, že nikdo neví, co bude, a nemá to úplně dobrý vliv ani na psychiku, ani na ekonomiku, ani na nic. (Erika, sólo matka, VŠ, zaměstnaná – soudní asistentka, 1 dítě, 8 let, listopad 2020)

Pokud matky musely řešit, jak naplnit základní existenční potřeby, promítalo se to i do jejich prožívání času stráveného s dětmi a zvládání pečovatelské zátěže. I když se snažily, aby děti jejich nejistotu a strach nepocítovaly, odráželo se to nutně v jejich psychické pohodě a ta se následně odrážela v jejich vztahu s dětmi a v tom, jak vnímaly péči. I ty ženy, které v první vlně hodnotily školní uzávěru jako příležitost k destigmatizaci svojí situace, v dalších vlnách na situaci nenacházely nic dobrého:

A pořád se to táhne... Jednak jsem už psychicky vyčerpaná. A pořád se to točí jako kolotoč nepřijemností. Protože pořád přeskládávám peníze a počítám: na co mám, ... a na něco už holt nemám. (Barbora, sólo matka, SŠ, práce v call centru, dříve OSVČ v turismu, 2 děti, 18 a 5 let, květen 2021)

Rodiče, kteří pracovali před pandemií jako OSVČ a kvůli protipandemickým opatřením přišli o příjem, postupem času vyčerpali své finanční rezervy. Také u nich bylo vnímání druhé vlny pandemie výrazně negativní ve srovnání s první vlnou, kterou prožívali jako jasně ohraničené období, které je nutné překonat a které nabízí příležitost trávit více času společně s rodinou a péči o děti si užívat. Druhá vlna pro ně byla velkým zklamáním, že ještě není po všem, když byli nu-

cení znovu uzavřít svá podnikání. Někteří museli podnikání ukončit již v první vlně, jiní ve druhé vlně změnili oblast podnikání, aby mohli alespoň částečně kompenzovat nemožnost podnikat v původním oboru, a další si našli zaměstnání v jiném oboru. Matky, které byly nuceny podnikání omezit nebo ukončit a najít si zaměstnání a zároveň s těmito změnami pečovat o děti, jež byly doma, to vnímaly jako výraznou zátěž a negativně prožívaly také nerovnoměrné rozdělení práce a péče, pokud žily v páru.

Kompenzující zvýhodnění

Pro rodiče nacházející se ve zvýhodněných pozicích na osách nerovností byla dlouhodobost krize impulzem najít nový způsob fungování, který jim více vyhovoval. Mohli k tomu totiž využít zdroje, které kompenzovaly ztráty pramenící z pandemické „krize reprodukce“. K těmto zdrojům patří zejména zdroje ekonomické: vyšší příjmy a finanční rezervy umožňovaly vykrytí snížení příjmu a postupem času externalizovat část pečovatelské zátěže zakoupením služeb, jakmile to bylo možné (např. chůvy, úklid, dovážka jídla). Kromě finančních zdrojů a úspor šlo také o obor podnikání nebo zaměstnání, respektive o to, zda došlo ke snížení, nebo dokonce zastavení příjmu a k závislosti na podpůrných vládních programech. Další osou nerovností byla partnerská a rodinná situace, respektive ekonomické postavení partnera/partnerky i širší rodiny a ochota pomoci. Příkladem takového páru je Ronja a Robert. Vlivem pandemie se jim oběma sice trochu snížil příjem, ale kvůli nemožnosti chodit do restaurací či jezdit na dovolené a výlety celkově spíše uspořili. V první školní uzávěře se jako rodina izolovali, oba pracovali z domova a dělili se o péči a školní výuku dvou dětí. To je sice podle jejich vyprávění jako rodinu stmelilo a poskytlo jim příležitost trávit více času s dětmi, ale také to bylo u obou provázáno velkým stresem a únavou. V době druhé školní uzávěry odjeli na chalupu, o předškolního syna pečovala babička, objednávali si hotová jídla, aby nemuseli každodenně vařit, a soukromá škola dcery již dobře zvládala on-line výuku.

Takže jsme si to opravdu jako nastavili tak, že jsme v tom prostě spokojený a vůbec to nevnímáme jako problém, jako nějakou situaci, která nás stresuje, ale naopak to bereme jako příležitost i v tom běžném provozu si užít venkov a přírodu a možnost vypadnout z Prahy. Což je obrovský posun v tom mentálním nastavení oproti tomu jaru. Že to bereme částečně jako dovolenou. (Ronja, v partnerství, VŠ, OSVČ PR konzultantka, 2 děti, 8 a 5 let, Praha, květen 2020)

Některé z těchto zvýhodnění, díky kterým mohli kompenzovat ztráty způsobené pandemií, přímo souvisí s ekonomickým postavením. Jiné jsou spíše výsledkem konkrétní rodinné situace. Mayer [2020] podobně hovoří o dvou osách určujících zranitelnost tváří v tvář riziku pandemie: jednu představují socioekonomické ne-

rovnosti (příjem, vzdělání, sociální vyloučení) a druhou sociodemografické životní situace (typ rodiny, počet dětí a jejich věk, rozvod, vícegenerační domácnosti). Analýza rozhovorů s rodiči v různých pozicích a životních situacích ukazuje, že zatímco první vlna pandemie spíše vyrovnávala socioekonomické nerovnosti tím, že dopady protipandemických opatření byly podobné pro všechny, v druhé a dalších vlnách pandemie došlo naopak k prohloubení nerovností. Rodiče, kteří se nacházeli ve výhodnějších pozicích, dokázali své zdroje a pozice využít k tomu, aby minimalizovali negativní dopady uzavření škol. Naopak rodiče, kteří tyto zdroje a pozice neměli, pocítili dlouhodobost krize, jelikož s ubíhajícím časem se negativní dopady prohlubovaly. Pandemie covidu-19 tak představuje „realizaci rizika“, která vedla k prohloubení nerovností mezi rodiči na základě toho, kde se nacházeli v průsečících os nerovností. Do určité míry také vedla ke změně toho, jak jsou tyto osy nerovností vedeny: například bydlení ve vícegenerační domácnosti na venkově se stalo výhodou, zatímco podnikání v sektorech omezených rozhodnutím vlády zásadní nevýhodou. Průsečíky těchto os následně významně ovlivňovaly to, jak matky a otcové prožívali zvýšený objem péče v době školních uzávěr – zejména nakolik se mohli vyvázat z placené práce, aniž by se museli obávat o svůj příjem, jak byla péče náročná a do jaké míry se mohli o péči s někým podělit, aby nebyli příliš přetíženi.

Diskuse a závěr

Ve shodě s Ulrichem Beckem jsme v době pandemie covidu-19 mohli pozorovat totální přenos odpovědnosti na jednotlivce – rodiče, což mělo nejvíce negativní dopad na ty nejchudší a nejzranitelnější. Toto přenesení odpovědnosti na rodiče bylo silně genderované: výpovědi našich komunikačních partnerů a partnerek i dostupná data ukazují, že větší díl reprodukivní práce nesly na bedrech matky, jejichž placená práce je v rámci genderové kultury v ČR stále pokládána za „sekundární“ a které jsou symbolicky spjaté se sférou domova a mateřství. Převzetí plné odpovědnosti rodiči bylo pokládáno za samozřejmé a automatické a nebylo zpochybňováno ani našimi komunikačními partnerkami a partnery.

Rodiče sami podle našich zjištění prožívali péči v průběhu pandemie covid-19 jako ambivalentní zkušenost. Zejména v prvním období školní uzávěry na jaře 2020 a v okamžiku jejího ukončování rodiče hodnotili tuto zkušenost (také) pozitivně (až na několik výjimek). První lockdown jim poskytl možnost trávit čas v úzkém sepětí s rodinou, upevnit vztahy s dětmi, alespoň částečně uniknout z kolečka placené práce či odstranit stigma nepracující matky. Po prvních dnech či týdnech zmatku, nejistoty ohledně dalších událostí, strachu o život a zdraví a nutnosti nastavit nové rituály byla péče o děti pro mnohé rodiče způsobem, jak si zachovat pocit smyslu a zdání struktury a směřování času, tedy jak efektivněji zvládat krizi. Tato interpretace byla posílena tím, že rozhovory byly prováděny v okamžiku, kdy se situace zdánlivě navracela k normálu. Následně ale s tím, jak se trvání pandemie prodlužovalo, opakované uzávěry škol a ně-

kterých ekonomických odvětví se stávaly každodenností, ztenčovaly se finanční rezervy či se plně obnovily nároky světa placené práce, začalo jednoznačně převažovat negativní prožívání „břemena péče“. Zejména matky začaly reflektovat dlouhodobé negativní důsledky intenzivní péče v době lockdownu: zhoršení pozice na pracovním trhu, zhoršení ekonomické situace, zvýšení závislosti na muži živiteli nebo na systému sociální podpory.

Náš výzkum naznačuje, že pandemie covid-19 měla svou specifickou temporalitu. První vlna na jaře 2020 byla sice provázena velkou nejistotou a obavami o bezpečí sebe a svých blízkých, zároveň ale představovala ohrazený a relativně krátký časový úsek, vyjmutý z cyklu běžného času, ve kterém přestala platit dosavadní pravidla a sociální normy. Zkušenost první vlny pandemie tak částečně odkazuje k bachtinovskému konceptu karnevalu. Ten představuje čas, který stojí mimo společenské a morální normy a kdy se stírají běžné hranice a rozdíly mezi lidmi [viz Lachmann 1987]. Toto vnímání času otevřelo prostor k prožívání zvýšeného objemu péče mimo jiné jako příležitosti být se svou rodinou, zpomalit a osvobodit se od požadavků světa produktivní práce. Jak ukazuje Lisa Suckert [2021], pandemie koronaviru se dostala do konfliktu s časovou logikou vlastní kapitalismu, spočívající v neustálém měření a komodifikaci času, časovém rozšiřování, zrychlování a přivlastňování si budoucnosti, a představovala tak z hlediska společenského času „vynucenou deceleraci“ [Rosa 2020 in Suckert 2021: 1171]. Suckert zároveň přidává varování, že z dlouhodobého hlediska, ve snaze „dohnat zpoždění“, může krize vyústit „v ještě nemilosrdnější orientaci na růst, zrychlení a výkonnost“ [ibid.: 1173]. Ve shodě s touto předpovědí druhá a další vlny školních uzávěr a lockdownů přinesly podle našich komunikačních partnerek a partnerů návrat nároků kapitalistického světa placené práce a zároveň nutnost dlouhodobě zvládat zvýšený objem péče a ekonomickou nejistotu. Péče byla opět vytlačena na okraj ekonomického a společenského života a tím pádem začala být znovu prožívána převážně jako „břemeno“ a jako zdroj genderových nerovností.

Péče byla prožívána odlišně nejen v čase, ale také v závislosti na pozici dotazovaného rodiče v průsečíku os z(ne)výhodnění. Klíčové byly kromě genderu jak socioekonomické charakteristiky, konkrétně příjem, typ a obor placené práce a bydlení, tak demografické charakteristiky (typ rodiny, počet dětí a jejich věk). Zejména matky, které mohly vykonávat placenou práci z domova, negativně prožívaly invazi reproduktivní sféry do sféry produktivní z hlediska času i prostoru. Jiné zase čelily zásadnímu snížení své životní úrovně, závislosti na partnerovi či postupnému propadu do chudoby a nemožnosti se z ní v dohledné době vymanit. Logika trhu v pozdním kapitalismu totiž ani v době pandemie nepřestala fungovat. Matky zároveň neměly možnost, jak odpovědnost za péči odmítnout, maximálně se o ni mohly podělit s otcem dětí či partnerem/partnerkou nebo přes zdravotní riziko, které to obnášelo, získat pomoc od prarodičů či širší rodiny. Negativní dopady školní uzávěry, zejména právě na omezení času disponibilního pro ekonomicky oceňovanou produktivní práci, pocítili všichni dotazovaní rodiče. Někteří ale disponovali zdroji, které jim umožnily časové, psychologické

i ekonomické ztráty kompenzovat. Možnost kompenzovat ztráty se ale plně rozvinula až ve druhé a dalších vlnách pandemie, kdy částečně opadl všudypřítomný strach z nové neznámé nemoci, obnovily se kontakty mezi členy širší rodiny a rozvinuly se služby umožňující „koupit si čas“: rozvážky nákupů a jídel, soukromé služby péče apod. Zatímco tedy první vlna pandemie spíše vyrovnávala socioekonomické rozdíly mezi jednotlivci a domácnostmi, ve druhé a dalších vlnách se pro některé naplno projevíly negativní ekonomické dopady „krize péče“ [Leonard, Fraser 2016] a jiní našli cesty, jak s pomocí svých zdrojů tyto dopady mírnit, a dokonce spatřovat v situaci lockdownu výhody.

Neplacená reprodukční práce je zásadní pro fungování celé společnosti včetně ekonomiky. Přitom v centru pozornosti současné neoliberální společnosti přetrvává důraz na ekonomický růst a postavení (hodnota) jedince ve společnosti je odvozováno od jeho postavení na trhu práce, přičemž péče je spíše zátěží a zdrojem znevýhodnění než oceňovanou hodnotou. Toto zaměření na „produkci“ místo na reprodukci lidského života prostřednictvím péče a práce v domácnosti snižuje hodnotu těch, kdo ji vykonávají [Bahn, Cohen, van der Meulen Rodgers 2020]. I když byla alespoň v prvním období pandemie péče hodnocena a prožívána rodiči (i) jako příležitost, zdroj smyslu a nová hodnota, celkově pandemie nevedla k většímu uznání ani ocenění péče ve společnosti. Naopak s tím, jak v době pandemie narostla nejistota ohledně dopadů na ekonomiku, zaměstnanost a životní úroveň domácností, neoliberální kontext důrazu na placenou práci byl spíše posílen. Po dočasném vystoupení z logiky neoliberalismu se péče opět stala primárně břemenem, které je nutné externalizovat, aby rodiče mohli živit domácnost, a přibyla nová nejistota, protože již není možné se zcela spolehnout na veřejné služby. Zejména matky tak musí počítat s možností opětovného zvýšení zátěže a přesunutí péče zcela do domácnosti a zejména na jejich bedra. Na to mohou v budoucnu reagovat zaměstnavatelé zvýšením nedůvěry ve spolehlivost žen/matek zaměstnankyň.

RADKA DUDOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Odborně se zaměřuje zejména na problematiku genderových vztahů a péče o děti a péče o závislé seniory, proměny pracovního trhu a nerovnosti. Její teoretický zájem cílí na provázanost institucí, norem a diskurzů. Využívá a rozvíjí kvalitativní přístupy k výzkumu v sociálních vědách.

ALENA KRÍŽKOVÁ je vědeckou pracovnící a vedoucí oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Zabývá se ekonomickou nezávislostí žen, kombinací práce a rodiny, genderovou analýzou péče a rodinných politik a genderovými vztahy v organizacích, managementu a podnikání.

Literatura

- Adams-Prassl, A., T. Boneva, M. Golin, C. Rauh. 2020. „Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: Evidence from Real Time Surveys.“ *Journal of Public Economics* 189 (September), <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104245>.
- Ahmed, S. 2017. *Living a Feminist Life*. Durham: Duke University Press, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104245>.
- Alase, A. 2017. „The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A Guide to a Good Qualitative Research Approach.“ *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5 (2): 9–19, <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v5n.2p.9>.
- Anthias, F. 2013. „Hierarchies of Social Location, Class and Intersectionality: Towards a Translocational Frame.“ *International Sociology* 28 (1): 121–138, <https://doi.org/10.1177/0268580912463155>.
- Bahn, K., J. Cohen, Y. van der Meulen Rodgers. 2020. „A Feminist Perspective on COVID-19 and the Value of Care Work Globally.“ *Gender, Work and Organization* 27 (5): 695–699, <https://doi.org/10.1111/gwao.12459>.
- Beck, U. (1986) 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Theory, Culture & Society Series. London: Sage, <https://doi.org/10.2307/2579937>.
- Beck, U. 2006. „Living in the World Risk Society: A Hobhouse Memorial Public Lecture Given on Wednesday 15 February 2006 at the London School of Economics.“ *Economy and Society* 35 (3): 329–345, <https://doi.org/10.1080/03085140600844902>.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bernardi, F., C. J. Gil-Hernández. 2021. „The Social-Origins Gap in Labour Market Outcomes: Compensatory and Boosting Advantages Using a Micro-Class Approach.“ *European Sociological Review* 37 (1): 32–48, <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa034>.
- Branicki, L. J. 2020. „COVID-19, Ethics of Care and Feminist Crisis Management.“ *Gender, Work and Organization* 27 (5): 872–883, <https://doi.org/10.1111/gwao.12491>.
- Browne, I., J. Misra. 2005. „Labor-market Inequality: Intersections of Gender, Race, and Class.“ Pp. 165–189 in *The Blackwell Companion to Social Inequalities*. Wiley Online Books, <https://doi.org/10.1002/9780470996973.ch9>.
- Collins, P. H. 1990. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Craig, L., B. Churchill 2020. „Dual-earner Parent Couples’ Work and Care during COVID-19.“ *Gender, Work & Organization*. Online first, <https://doi.org/10.1111/gwao.12497>.
- Dudová, R. 2020. *Mechanismy znevýhodnění sólo matek na pracovním trhu* [online]. Praha: Aperio. Dostupné z: https://aperio.cz/wp-content/uploads/2020/11/Analýza_mechanismy_znevychodneni_201124.pdf.
- Faircloth, C. 2014. „Intensive Parenting and the Expansion of Parenting.“ Pp. 25–50 in E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, J. Macvarish. *Parenting Culture Studies*. London: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9781137304612_2.
- Fodor, É., A. Gregor, J. Koltai, E. Kováts. 2021. „The Impact of COVID-19 on the Gender Division of Childcare Work in Hungary.“ *European Societies* 23 (S1): S95–110, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>.
- Fraser, N. 2016. „Contradictions of Capital and Care.“ *New Left Review*, 99–117.
- Hartmann, H. 1979. „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union.“ *Capital & Class* 3 (2): 1–33, <https://doi.org/10.1177/030981687900800102>.
- Hays, S. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale: Yale University Press.

- Hennekam, S., Y. Shymko. 2020. „Coping with the COVID-19 Crisis: Force Majeure and Gender Performativity.“ *Gender, Work and Organization* 27 (5): 788–803, <https://doi.org/10.1111/gwao.12479>.
- Hertz, R., J. Mattes, A. Shook. 2020. „When Paid Work Invades the Family: Single Mothers in the COVID-19 Pandemic.“ *Journal of Family Issues*. Online first, <https://doi.org/10.1177/0192513X20961420>.
- Holstein, J. A., Gubrium, J. F. 2011. „The Constructionist Analytics in Interpretative Practice.“ Pp. 341–358 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Choo, H. Y., M. M. Ferree 2010. „Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities.“ *Sociological Theory* 28 (2): 129–149, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x>.
- Jennings, A. L. 1993. „Public or Private? Institutional Economics and Feminism.“ Pp. 111–129 in M. A. Ferber, J. A. Nelson (eds.). *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnston, R. M., A. Mohammed, C. van der Linden. 2020. „Evidence of Exacerbated Gender Inequality in Child Care Obligations in Canada and Australia during the COVID-19 Pandemic.“ *Politics & Gender* 16 (4): 1131–1141, <https://doi.org/10.1017/S1743923X20000574>.
- Lachmann, R. 1987. *Bakhtin and Carnival: Culture as Counter-Culture*. CHS occasional papers. Center for Humanistic Studies, College of Liberal Arts, University of Minnesota, <https://doi.org/10.2307/1354246>.
- Leonard, S., N. Fraser. 2016. „Capitalism's Crisis of Care.“ *Dissent* 63 (4): 30–37, <https://doi.org/10.1353/dss.2016.0071>.
- Lewis, H. 2020. „The Coronavirus Is a Disaster for Feminism.“ *The Atlantic* [online], March 19. Dostupné z: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>.
- Mallett, O., A. Marks, L. Skountridaki. 2020. „Where Does Work Belong Anymore? The Implications of Intensive Homebased Working.“ *Gender in Management* 35 (7–8): 657–665, <https://doi.org/10.1108/GM-06-2020-0173>.
- Mayer, K. U. 2020. „Notes on a Sociology of the COVID-19 Pandemic: Intersections with Demography.“ Prezentace na konferenci *Wittgenstein Centre Conference 2020 Demographic aspects of the Covid-19 Pandemics and Its Consequences*. Austrian Academy of Sciences, online, 30. 11. 2020.
- Miller, K. E. 2021. „The Ethics of Care and Academic Motherhood amid COVID-19.“ *Gender, Work and Organization* 28 (S1): 260–265, <https://doi.org/10.1111/gwao.12547>.
- Ozkazanc-Pan, B., A. Pullen. 2021. „Reimagining Value: A Feminist Commentary in the Midst of the COVID-19 Pandemic.“ *Gender, Work and Organization* 28 (1): 1–7, <https://doi.org/10.1111/gwao.12591>.
- Rosa, H. 2020. „Pfadabhängigkeit, Bifurkationspunkte und die Rolle der Soziologie. Ein Soziologischer Deutungsversuch der Corona-krise.“ *Berliner Journal für Soziologie* 30 (2): 191–213, <https://doi.org/10.1007/s11609-020-00418-2>.
- Somogyi, N. I., O. Gergely, R. Geambaşu, B. Nagy. 2021. „Mothers' Mental Wellbeing During the First Covid-19-Related Quarantine in 2020.“ Prezentace na konferenci *15th ESA Conference*, online, 1. 9. 2021.
- Suckert, L. 2021. „The Coronavirus and the Temporal Order of Capitalism: Sociological Observations and the Wisdom of a Children's Book.“ *Sociological Review* 69 (6): 1162–1178, <https://doi.org/10.1177/00380261211024890>.
- Uhde, Z. 2016. „From Women's Struggles to Distorted Emancipation: The Interplay

- of Care Practices and Global Capitalism." *International Feminist Journal of Politics* 18 (3): 390–408, <https://doi.org/10.1080/14616742.2015.1121603>.
- Walton, E. 2020. „Gendering: Be Safe, Take Care. On the Matters of a (Feminist) Pandemic." *European Sociologist* [online] 45: Pandemic (Im)Possibilities. Dostupné z: <https://www.europeansociologist.org/issue-45-pandemic-impossibilities-vol-1/gendering-be-safe-take-care-matters-feminist-pandemic>.
- Wood, H., B. Skeggs. 2020. „Clap for Carers? From Care Gratitude to Care Justice." *European Journal of Cultural Studies* 23 (4): 641–647, <https://doi.org/10.1177/1367549420928362>.

Gender a změny v dělbě práce v domácnostech s dětmi v době pandemie covidu-19*

HANA HAŠKOVÁ^{1**}, RADKA DUDOVÁ¹, LENKA FORMÁNKOVÁ¹,
HANA MAŘÍKOVÁ¹, LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ², MARKÉTA ŠVARCOVÁ¹,
MARTA VOHLÍDALOVÁ³

¹Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

²Univerzita Graz

³AMBIS Vysoká škola, Praha

Gender and Changes in the Division of Labour in Households with Children during the Covid-19 Pandemic

Abstract: The article ties in with the scholarship on the impact of the Covid-19 pandemic on gender equality. Based on a qualitative analysis of interviews with parents of children under 12, we examine the processes that led to the increase or dismantling of the gender division of labour in families during the first nationwide lockdown. Using the concepts of path dependency and 'doing' and 'undoing' gender, we explain the strategies couples with children used to adapt to the enormous increase in reproductive work in the family during lockdown. 'Doing gender' practices witnessed during lockdown included an acceptance of the increased care work as the responsibility of women, ensuring 'a room of one's own' only for men, and separating the public and private sphere only for men. Practices that led to 'undoing gender' involved mainly the explicit negotiation between partners of the division of labour during the lockdown and the organisation of reproductive work in 'shifts'. The division of labour within a couple before the pandemic proved to be crucial for what strategy they chose to adapt to the lockdown. According to our findings, extending the egalitarian division of labour has led to greater satisfaction among partners and indicates greater societal resilience to crises.

Keywords: pandemic, Covid-19, division of labour, doing gender, undoing gender

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 4: 427–455

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.025>

* Výzkum k tomuto článku vznikl s finanční podporou Univerzity Graz. Analýza byla podpořena projektem *Genderové aspekty pandemie: redefinice péče v důsledku krize spojené s nemocí covid-19?*, GA ČR, č. 21-13587S. Autorky se na článku podílely rovným dílem.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu PhDr. Hana Hašková, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: hana.haskova@soc.cas.cz.

Úvod

V březnu 2020 vláda České republiky (ČR) v souvislosti s pandemií covidu-19 plošně uzavřela školy a školky, řadu hospodářských odvětví i služeb. Omezena nebo zakázána byla většina volnočasových aktivit. Skoro čtvrtina ekonomicky aktivních obyvatel nemohla pracovat buď vůbec, nebo byla jejich práce omezena, další necelá čtvrtina pracovala plně z domova [PAQ research, IDEA Anticovid, NMS 2020]. Pro rodiče malých a školou povinných dětí představovalo uzavření škol a institucí péče nebyvalé zvýšení objemu péče o děti a domácnost. Na institucionální úrovni vláda poměrně rychle reagovala úpravou „ošetřovného“, sociálně pojistné dávky částečně nahrazující pracovní příjem rodiči pečujícímu o dítě v době nemoci či karantény. Neobjevila se ale žádná snaha upravit či nahradit fungování škol a školek, kromě krizových dětských skupin pro klíčové profese, jejichž fungování bylo v první vlně pandemie také omezené. Tato reakce odpovídala nastavení genderové kultury¹ v ČR, kdy péče a výchova dětí jsou primárně odpovědností rodičů, konkrétně matek, od kterých se očekává upozadění jiných než pečovatelských aktivit. V důsledku toho vznikající nerovnosti na mikro- a mezoúrovni mohou mít důsledky i pro makroúroveň ve smyslu vytvoření oblastí zranitelnosti, a tedy snížení celospolečenské odolnosti vůči krizi. Vzhledem k nárůstu přítomnosti mužů v domácnostech v době pandemie kvůli rozšíření práce z domova, snížení pracovních povinností v některých zaměstnáních nebo ztrát zaměstnání mohlo ale docházet naopak k většímu zapojení otců do péče a snížení genderového rozdílu v době strávené neplacenou prací a péčí.

Publikovaná literatura neposkytuje jednoznačnou odpověď na otázku, zda v pandemii převážily změny vedoucí ke zmenšení [např. Craig, Churchill 2020; Shafer, Scheibling, Milkie 2020; Chung et al. 2021], nebo k prohlubování genderových nerovností [např. Del Boca et al. 2020; Fodor et al. 2021; Kulic et al. 2021].

Z českých dat z druhého, podzimního uzavření škol a školek v ČR vyplývá, že ačkoliv k navýšení času stráveného neplacenou prací došlo i u otců, matky byly zasaženy více. Počet hodin strávený týdně péčí o děti v rodinách s nezletilými dětmi narostl na hodnotu 28,7 hodiny týdně u žen a 17,8 hodiny u mužů. V případě času stráveného domácími pracemi dosáhl hodnoty 14,8 hodiny u žen a 9,5 hodiny u mužů. Zároveň čas strávený placenou prací tehdy u žen poklesl na 20,8 hodiny a u mužů na 34,2 hodiny týdně [Vohlídalová 2020]. Matky s dětmi přitom patří ke skupinám, jejichž psychická pohoda byla v rámci pandemie zasažena nejvýrazněji [Bartoš et al. 2020].

Kvantitativní data však neumožňují odhalit, co stojí za výsledným rozdělením reprodukční práce v rodině a jak tyto změny reflektují samotní rodiče. Náš článek proto představuje výsledky výzkumu, který se zaměřil na to, jak dochá-

¹ Kulturu chápeme v antropologickém smyslu každodenních praktik, jejichž prostřednictvím účastníci sociální interakce dávají smysl své žité zkušenosti [např. Williams (1958) 1989]. K genderové kultuře české společnosti např. Havelková a Oates-Indruchová [2015].

zelo v českých domácnostech s předškolními a mladšími školními dětmi k prohlubování nebo naopak zeslabování genderových nerovností v lockdownu na jaře 2020. Naši analýzu rámuje teoretickými koncepty *dělání genderu* [West, Zimmerman (1987) 2008] a *rozvolňování genderu* [Deutsch 2007; Lorber 2005], které umožňují dobře popsat a vysvětlit změny i setrvačnost genderové dělby práce mezi rodiči.

Vycházíme z 28 polostrukturovaných rozhovorů (čtrnáct párů) pořízených v květnu 2020 a využíváme kvalitativní analýzu k popisu a porozumění strategiím a praktikám zvládání covidové „krize péče“ [Leonard, Fraser 2016]. Strategiím rozumíme v bourdieuvském smyslu jako „souborům činů vykonávaným pro dosažení dlouhodobějších či krátkodobějších cílů“ [Bourdieu 2002: 79], které ale „jen velice zřídka spočívají na principu skutečné strategické intence“ sociálních aktérů [Bourdieu 1998: 110]. Praktiky pak chápeme jako konkrétní činy a jednání aktérů v každodenním žitém světě.

I v malém vzorku partnerských dvojic s (před)školními dětmi lze očekávat, že se budou některé páry při zvládání covidové krize uchýlovat k genderovým „zdrojům“ [Messerschmidt in Presser 2005: 2071], poskytovaným představami o maskulinitě a feminitě kolujícími v českém prostředí. Je ale také možné, že jiné páry se od dělání genderu odkloní. Naším cílem je na empirických datech popsat, zda a jak k těmto odlišným praxím dochází. Díky tomu budeme moci porozumět tomu, jak krizová situace ovlivnila dělání či rozvolňování genderu v párech s malými dětmi, jakou roli dělání či rozvolňování genderu hrálo při jejich adaptaci na krizovou situaci a jaké důsledky tyto praktiky dělání či rozvolňování genderu měly pro zvládnutí situace a obecně pro odolnost společnosti v době globální pandemické krize.

Naše práce navazuje na současnou diskusi o dopadech pandemie na proměnu genderové kultury a dělby práce v rodinách. Její přínos spatřujeme v detailní analýze bezprostředních dopadů pandemie na dělbu práce v kontextu českého kulturního a institucionálního prostředí, které dosud nebyly uspokojivě zmapovány. Specifický kontext krize nám dále umožňuje zkoumat, zda lze zjištění předchozích výzkumů týkajících se dělby práce v rodinách a zapojení mužů do reprodukční práce [např. Maříková 2009; Šmídová 2008] aplikovat i na tuto situaci.

Co víme o dopadech pandemie covidu-19 na genderovou dělbu práce?

Pandemie covidu-19 byla v počátku provázena nadějí, že přítomnost mužů v domácnosti povede k jejich vyššímu zapojení do reprodukční práce a k narovnání genderové dělby práce. Podle některých výzkumů [Fodor et al. 2020; Craig, Churchill 2020; Shafer, Scheibling, Milkie 2020] se dělba práce v pandemii posunula k vyššímu zapojení mužů a snížení genderové nerovnosti. Podle jiných dopadla zvýšená zátěž reprodukční práce v lockdownu naopak výrazněji na ženy a vedla k prohloubení genderové nerovnosti [Lewis 2020]. Éva Fodor et al. v roce

2021 přehodnotily své závěry z roku 2020 a konstatovaly, že ačkoliv maďarští otcové deklarovali vyšší zapojení do neplacené práce, vzhledem k tomu, že před pandemií věnovali neplacené práci mnohem méně času než matky, zátěž matek narostla významně více než zátěž otců a prohloubila se genderová mezera v péči o děti [Fodor et al. 2021]. Nejvíce zatížené byly oproti otcům ve stejné situaci vysokoškolačky a matky pracující z domova. Fodor et al. [ibid.] proto upozornily, že práce z domova může genderové nerovnosti prohlubovat. Johnston, Mohammed a van der Linden [2020] porovnávali data z Austrálie a Kanady, ve kterých se výrazně zvýšil počet hodin, který ženy v lockdownu trávily péčí o děti. Ačkoliv procentuální nárůst času byl u mužů stejný nebo vyšší než u žen, absolutní čísla ukazují, že zatížení žen bylo enormně vyšší. To se v Kanadě projevilo zhoršením mentálního zdraví žen [ibid.].

Podle Shafera, Scheiblinga a Milkie [2020] lze spatřovat vysvětlení vyššího zapojení otců do reprodukční práce v době lockdownu ve „vystavení se potřebě“. Tím, že trávili více času doma, byli více vystaveni požadavkům dětí a potřebám spojeným s chodem domácnosti, které pro ně byly před pandemií „neviditelné“ [ibid.]. Další možné vysvětlení spočívá v „časové dostupnosti“ [Bianchi et al. 2000]. Muži se na reprodukční práci podíleli více proto, že měli více času, jelikož jejich placená práce, dojíždění i volnočasové aktivity byly omezeny.

Naopak při vysvětlení toho, proč pandemická situace vedla k prohloubení genderové nerovnosti v dělbě práce, autorky a autoři využívají koncept symbolických dichotomií, který ukazuje, že jsou v rámci symbolického řádu některé kategorie spojeny s maskulinitou a jiné s feminitou. Pro nás zvláště relevantní je spojení tzv. emocionální práce (péče o psychickou prosperitu a *well-being* příjemců péče) s ženami [Hochschild, Machung 1989]. I při změně podmínek se tyto kulturní představy mění jen obtížně. Sféra domova je i přes dočasnou přítomnost mužů symbolicky spojena se ženami a feminitou [Mallett, Marks, Skountridaki 2020] a péče o děti a udržování domova jsou pokládány za povinnost žen.

Jiným vysvětlením, které využívá např. Sophie Hennekam a Yuliya Shymko [2020], je koncept dělání genderu [West, Zimmerman (1987) 2008]. Tyto autorky dospěly k závěru, že v okamžiku, kdy dojde ke katastrofě, dělání genderu může poskytnout prvotní orientaci uprostřed chaosu. Jelikož ostatní normy a stávající řád přestávají platit, lze nalézt dočasnou stabilitu a kompenzaci ve známých genderových předpisech [Hennekam, Shymko 2020].

Teorie dělání genderu [West, Zimmerman (1987) 2008] umožňuje vysvětlit změny i setrvačnost genderové dělby práce mezi rodiči. Toto chápání genderu opouští epistemologické pozice socializace do genderových rolí a přechází na pozice interakcionalismu. Dělat gender znamená, že v každé sociální interakci se gender dynamicky vytváří a vyjednává v konfrontaci s očekáváními spojenými s chováním a prezentací žen a mužů. Všichni jsme neustále podrobeni hodnocení, zda tyto představy naplňujeme, ale zároveň máme prostor pro individuální vyjednávání hranic. Každá interakce má tak potenciál přispět buď k potvrzení existujících genderových norem, nebo k jejich změně.

K dlouhodobé a postupné změně odkazuje přeformulování teorie „doing gender“ (dělání genderu) směrem k „undoing gender“ (rozvolňování či nedělání genderu). Tento termín zavedla Judith Butler [2004]. Pro naše účely je ale vhodnější pojetí „undoing gender“ podle Francine M. Deutsch [2007], která poukazuje na dosud málo využitý potenciál West a Zimmermanovy teorie nejen posouvat genderové hranice, ale vůbec je rozrušit.

Deutsch vychází mimo jiné z radikální vize „světa bez genderu“, kterou vyvinula Judith Lorber [2005]. Lorber se zamýšlí nad tím, jak by vypadal svět, ve kterém by se kategorie gender stala irelevantní: „žádná kategorie lidí by nebyla cennější než nějaká jiná“ a „naprostá parita by konstruování a udržování genderových rozdílů učinila bezpředmětným“ [Lorber 2005: 166]. Neznamena to, že v takovém světě by zmizela nerovnost a diskriminace, protože další osy, podél nichž dochází k znevýhodněním určitých skupin, by přetrvaly. Důsledkem rozvolnění genderu jako kategorie rozlišování (a potažmo nerovnosti) mezi lidmi by ale byl svět, v němž by emoce, schopnosti, aktivity a společenské role včetně role rodičovské neenesly genderovanou symboliku.

Genderová kultura v České republice

Kultura, i ta genderová – tedy každodenní praxe vytváření významů prostřednictvím sociálních interakcí a představ o genderových rolích – se mění jen pomalu a zaostává za legislativními změnami směrem k rovnoprávnosti mužů a žen. V českém kontextu představuje polistopadové nadšení pro tradiční feminitu a maskulinitu logický vývoj: spolupůsobila zde totiž všeobecná averze vůči komunistické rétorice rovnoprávnosti a emancipace a subverzivní postavení „západní“ kultury [Oates-Indruchová 2002]. Postupné rozebrání infrastruktury jeslí a školek v devadesátých letech 20. století a zaostávání za většinou evropských zemí, pokud jde o gender pay gap, pak poskytly materiální rámec pro retradionalizaci genderových rolí a refamilializaci, které započaly již v období státního socialismu [Hašková, Uhde 2009; Havelková, Oates-Indruchová 2015]. Zároveň ale po sobě socialistické období zanechalo i diskurzy a praxi opačnou: práce žen na plný úvazek, která s sebou nese ekonomickou nezávislost i rozhodovací moc v rodině, zůstává normou. Genderová kultura postsocialismu ve smyslu každodenní praxe genderových vztahů tak vykazuje diskurzivní ambivalenci [Křížková et al. 2011].

Přestože je práce žen na plný úvazek v ČR normou, prosadil se zde kulturní model intenzivního mateřství [Hays 1996] a matkou poskytované celodenní péče o děti do tří až čtyř let jejich věku, podporovaný rodinnou politikou (skrze dlouhodobý nedostatek předškolních zařízení a koncepci finanční podpory pečujících rodičů), která odráží a reprodukuje dominantní genderové hodnoty [Formánková, Dobrotic 2011]. Modely dělby práce a péče jsou tak ovlivněny genderovou kulturní normou i institucionálním nastavením. Teorie závislosti na předchozím

vývoji (path-dependency) vysvětluje omezenou možnost změny – jak v nastavení institucí, tak v individuálním jednání – mimo jiné i omezenou rychlostí změny kultury [Pfau-Effinger 2005]. V našem kontextu se jedná o udržování modelu hlavního živitele a sekundární živitelky – hlavní pečovatelky. Placenou práci matka podřizuje potřebám dětí, neusiluje o kariérní růst, volí práci natolik flexibilní, aby zvládala uspokojovat potřeby dětí, a má zpravidla nižší příjem [Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012].

Výraznější zapojení otce do péče je v ČR výjimkou [Šmídová 2008; Maříková 2009]. Šmídová [2008] navíc v těchto rodinách nad rámec průlomu v rovině individuálních genderových rolí zpravidla nenachází redefinice ženských a mužských prostorů a činností a zpochybnění dominantních reprezentací genderu. Pečující otcové, protože pro ně neplatí imperativ dobré matky a nepřebírají plnou zodpovědnost za péči, mají větší svobodu než pečující matky [ibid.; Maříková 2009]. Jejich partnerky navíc bojují s pocity „krkavčí matky“ a/nebo si udržují postavení primárních pečovatelek skrze kontrolu a snižování partnerovy kompetence pečovat. Pokud oba partneři prezentovali dělbou rodičovské moci jako vyrovnanou, matky se musely vzdát „mateřské moci“ [Šmídová 2008].

Zlomové momenty ve společenském vývoji jsou vhodná období pro studium (genderové) kultury, neboť nově vzniklé situace, které vyžadují okamžitá řešení a zvládací strategie, dají vyniknout celé škále každodenních praktik ve společnosti sice přítomných, které ale za „normálních“ podmínek nemusí být zřetelné. Pandemie covidu-19 naskýtá příležitost pro studium stavu genderové kultury. Jak ukázaly výzkumy citované výše, může nová situace konvenční genderové normy posílit anebo poskytnout impuls k jejich reflexi a rozrušení. Gender je sociální struktura prostupující celou společností [Connell, Pearse 2014], z čehož plyne, že se vyjednávání hranic genderu i genderová konformita odehrávají na všech úrovních společnosti a genderové normy nemusí být na všech těchto úrovních shodné. Aby tedy došlo k celospolečenské proměně genderových norem, musí změna proběhnout na všech úrovních – od genderových ideologií po institucionální struktury – a v jejich vzájemné interakci. Zkoumání strategií a praktik rodičovských párů může mimo jiné naznačit, zda krize spojená s pandemií covidu-19 měla potenciál iniciovat či podpořit tuto změnu.

Data a metoda

Pro výzkum jsme v době první uzávěry škol a školek v květnu 2020 pořídily 28 polostrukturovaných rozhovorů se čtrnácti páry (prováděných s každým z partnerů zvlášť) (viz Tabulku P1 v příloze). Metoda polostrukturovaného rozhovoru umožnila zaměřit se na dopady protipandemických opatření v různých oblastech života a zároveň vytvořila prostor pro témata, která zvýznamňovali sami dotazovaní. Scénář rozhovoru zahrnoval následující okruhy: charakteristika pracovní a ekonomické situace (v době rozhovoru ve srovnání s dobou před vypuknutím

pandemie), popis (dělby) péče a výchovy dětí v rodině ve srovnání s dobou před pandemií, vliv uzavření škol, školek a dalších institucí na rodinný život a organizaci času, získávaná a chybějící podpora a pomoc, prostorové podmínky a bydlení, celkové hodnocení situace a pojmenování největších problémů nebo naopak pozitiv, které jim lockdown přinesl. Otázky byly formulovány volně, aby dotázaní mohli sami volit témata, která pokládali za významná, věnovat se jim podrobněji a používat při tom své vlastní kategorie. Vnášeli tak do rozhovorů i témata, která scénář původně neobsahoval, zejména svoji reflexi toho, jak prožíval/prožívala lockdown jejich partner/partnerka, a hodnocení dopadu lockdownu na děti. Metoda individuálních rozhovorů s oběma členy páru umožnila hledání rozdílů či naopak průsečíků v *jeho* a *jejím* vnímání dělby práce, vyjednávání o dělbě práce a v *jeho* a *jejím* vnímání dopadů jejich dělby práce.

Sběr dat i analýzu jsme provedly metodou konstruktivistické grounded theory², jak ji popisuje Charmaz [2006]. Dotazované páry jsme rekrutovaly na základě osobních kontaktů, přičemž kritériem bylo alespoň jedno dítě ve věku do dvanácti let v domácnosti a ochota obou partnerů účastnit se výzkumu. Sběr rozhovorů v pandemii měl svá praktická i etická specifika. Naším cílem bylo dotazované rodiče příliš časově nezatížit a nijak zdravotně neohrozit, zároveň jsme usilovaly o co nejrychlejší sběr dat. Proto jsme rekrutovaly zejména páry v našem okolí. Část rozhovorů proběhla face-to-face, s muži a ženami, se kterými jsme se i tak osobně stýkaly, a nezvyšovaly jsme tedy rozhovorem riziko šíření nákazy. Většina rozhovorů proběhla online s využitím platformy Zoom nebo Skype, případně telefonicky. Využití vzdálených rozhovorů může představovat riziko menší hloubky získaných dat [Chiumento et al. 2018]. V našem výzkumu byly ale výsledky u vzdálených a face-to-face rozhovorů srovnatelně bohaté díky tomu, že jsme se s účastnicemi a účastníky již před výzkumem znaly, a měly tedy již navázaný vztah, který je základním předpokladem pro kvalitativní výzkum, a dále proto, že se jednalo o osoby zvyklé dobře fungovat v digitálním prostředí. Kombinace různých technik vedení rozhovoru umožnila minimalizovat nevýhody každé z nich [Gruber et al. 2021].

Vzorek je homogenní z hlediska sociálního postavení rodin. Šlo o páry s vyšším socioekonomickým statusem. Jednalo se o páry rodičů se středoškolským či vysokoškolským vzděláním, ve kterých oba partneři byli před nástupem pandemie pracovně aktivní (s výjimkou jediného, kde byla žena na rodičovské dovolené, ale plánovala brzký návrat do práce). Dotázaní pocházeli z Prahy, Středočeského, Plzeňského, Jihočeského a Jihomoravského kraje. Z hlediska profesí vzorek zahrnuje jak ty, jejichž placené zaměstnání nebylo možné v důsledku pandemických opatření vykonávat, tak profese, které bylo možné vykonávat z domova. Většina rodin byla dvoudětná a heterosexuální, jeden rodičovský pár byl

² Do češtiny se grounded theory běžně překládá jako zakotvená teorie, ale vhodnějším překladem je podložená teorie, protože lépe odpovídá procesu budování teorie odspodu z empirických dat.

lesbický. Homogenita vzorku umožnila zaměřit se hlouběji na specifickou socio-ekonomickou skupinu rodičů a dosáhnout saturace základních výzkumných kategorií. O jejich saturaci svědčí, že se v průběhu sběru rozhovorů části vyprávění týkající se těchto kategorií opakovaly a výpovědi si byly podobné. Homogenita vzorku ale zároveň představuje zásadní omezení našeho výzkumu: můžeme usilovat o vysvětlení pouhého výřezu jedné z mnoha sociálních realit, a sice zkušeností středostavovských rodičovských párů s malými dětmi, které se během pandemie nepotýkaly s významnějšími existenčními problémy.

Rozhovory jsme doslovně přepsaly, anonymizovaly a okódovaly. Nejdříve jsme identifikovaly vynořující se hlavní témata: organizace práce a péče, zajištění péče o děti, rozdělení práce mezi partnery, změna pracovního vytížení, snížení příjmu, škola, prostor, vyčerpání, podpora a ochrana proti onemocnění. Následně jsme se zaměřily na každý pár jako celek a porovnávaly jsme výpovědi obou partnerů. Jak ukazuje Hallberg [2006], cílem konstruktivistické grounded theory je prostřednictvím interpretace porozumět studovanému sociálnímu procesu, přičemž toto porozumění výzkumník/výzkumnice prezentuje ve formě příběhu či narativu. Tento přístup nezanedbává abstrakci, jelikož vplétá konceptualizaci do popisu [Hallberg 2006: 147]. Tento „kolektivní narativ“ [Charmaz 2006] má v naší analýze podobu popisu podmínek (prostor, ekonomická a pracovní situace, dělba práce před pandemií, potřeby dětí), reakce na katastrofu (vyjednávání partnerů, reorganizace času, práce a péče), řešení (zdroje pomoci, ustavení „nového normálu“) a pocíťovaných důsledků (únava a vyčerpání, posílení soudržnosti rodiny). Analýzu rozhovorů prováděly nezávisle tři dvojice badatelek, které svá zjištění následně komparovaly a diskutovaly, čímž je zajištěna relativně vysoká reliabilita i validita výsledků. Tímto postupem jsme identifikovaly strategie, jakými muži a ženy v párech reagovali na nárůst neplacené reprodukční práce během prvního lockdownu a které mohly vést k posílení nebo naopak oslabování genderové dělby práce v párech. V článku ukážeme, jak se toto posílení a oslabování projevovalo v rámci čtyř hlavních analytických kategorií: v *rozdělení práce*, v *definici veřejného a soukromého*, v *přístupu k „vlastnímu pokoji“* a v *odlišnostech mezi jeho a jejím příběhem dělby práce v lockdownu*.

Strategie adaptace na lockdown a jejich dopady na dělbu práce mezi rodiči

Uzavření škol, předškolních zařízení i kroužků přineslo nové nároky na rodiče v podobě domácí výuky dětí, vyplnění jejich volného času i nárůstu objemu domácích prací. Spolu s tím vznikly nové požadavky na prostor, technické vybavení domácnosti a časová a prostorová pravidla fungování členů rodiny, ale i nové nároky na zvládání výuky ze strany rodičů. Omezením kontaktů navíc většina rodičů ztratila možnost využívat podpory širší rodiny či sociálních sítí. Rodiče v nové situaci používali různé strategie pro zvládání placené i neplacené práce a péče. Jejich společným znakem bylo, že v důsledku opatření státu nemohli počítat s jinými běžně dostupnými institucemi. To vedlo k hledání a realizaci ryze individuál-

ních řešení s ohledem na zdroje, které měli k dispozici. V rámci těchto strategií jsme sledovaly primárně genderovou dimenzi dělby práce, zda a jak probíhalo vyjednávání o jejím případném rozdělení a jaké dopady to mělo na praktiky dělby práce a jejich genderové souvislosti spojené s adaptací na krizovou situaci.

Rozdělení práce a péče v období lockdownu

I přes částečné zapojení mužů do péče a domácích prací došlo v období lockdownu u řady párů ke zvýraznění rozdílu mezi *jeho* a *jejím* zapojením do neplacené práce a péče. Rozhovor s Adélou ilustruje jeden ze způsobů ustavování dělby práce v rodinách se dvěma pracujícími rodiči a dětmi ve školním věku. Tato reakce na krizi péče v našem vzorku jednoznačně převažovala. Adéla na sebe ke svému flexibilnímu zaměstnání účetní vzala i fyzický výkon neplacené práce a péče v domácnosti a stejně jako před pandemií zůstala také hlavní manažerkou rodiny. Měla na starosti organizaci chodu domácnosti, péče o děti i dohled nad jejich školními povinnostmi:

Snažily [Adéla s dcerami] jsme se to [školní látku] dohnat, a to už bylo nad mý síly, takže jsem řekla manželovi, že musí taky něco dělat s tou starší aspoň. Takže to docela vzal, že je potřeba pomoci s úkoly, a (...) rozdělili jsme si to. Dělá ústní cvičení z matematiky, protože má radši matiku. (Adéla, OSVČ, 2 děti, 10 a 8 let)

Podobně jako Adéla i mnohé další matky vypovídaly, že na sebe braly zvýšené množství neplacené práce a péče automaticky, aniž by o tom s partnery zprvu vyjednávaly. Do péče o děti otce zapojovaly až ve chvíli, když byly samy na hranici svých sil, a řekly si proto o *pomoc*. Otcové se pak v těchto rodinách věnovali zpravidla činnostem, které je bavily nebo které oni preferovali (ve výuce i domácích pracích). Na ženách tak stále spočívala hlavní zodpovědnost za péči a výkon těchto prací, značící reprodukci genderové nerovnosti [Hochschild, Machung 1989; Coltrane 1996].

Skrze uvedené praktiky tak někteří rodiče v nově vzniklé situaci dělali gender [West, Zimmerman 2008] podle zažitých genderových norem, i když zároveň mohlo docházet k narušování genderových norem v jiném ohledu. Obdobně jako některé zahraniční výzkumy [např. Del Boca et al. 2020] také náš výzkum ukázal, že muži se zapojovali především do domácích výuky dětí, jejich volnočasových aktivit, případně do vaření a nakupování, tedy i do aktivit, z nichž některé bývají genderovány jako „ženské práce“. Do dalších domácích prací, jejichž časová náročnost se v lockdownu rovněž navýšila, se však zapojovali mnohem méně, pokud vůbec. Výkon „ženské práce“ muži navíc nutně neznamenal převzetí zodpovědnosti za ni [viz také Šmídová 2008]. Pokud stále existuje rozpojení mezi výkonem práce a přijatou odpovědností za ni, pak je genderovanost činnosti narušena jen částečně, jen v jedné ze svých dimenzí.

Důležitým faktorem, který měl vliv na dělbu domácích prací a péče mezi partnery, byla pracovní situace rodičů, zejména ženy. V případě ztráty výdělku matky (jako u Moniky) nebo v situaci, kdy byla žena na rodičovské (jako Hermína), navýšení břemena domácích prací a péče nevedlo k vyjednávání o jeho přerozdělení, ale přecházelo automaticky na ni. Naopak ztráta výdělku muže (Vojtěcha či Alexe) k jejich většímu zapojení do péče a domácích prací nevedla. Hlavní břemeno neplacené práce a péče zůstalo i přes ztrátu příjmu muže na jejich výdělečně činných partnerkách.

Asymetrie časového zapojení žen do neplacené práce, která se zvětšovala v souvislosti s nižším věkem dětí a jejich počtem, dokládá, že dělba reprodukční práce se v některých rodinách neodvíjí od nutnosti či potřeby její rovnoměrné distribuce (z hlediska času, energie a zodpovědnosti), nýbrž má jinou logiku. Jsou to především genderové normy a stereotypy, které pomáhaly některým rodičům v orientaci v krizové situaci.

Genderově specifickým způsobem se do dělby domácích prací a péče promítala i flexibilita práce, zejména na straně ženy (jako u Magdalény, Lucie, Adély a Vandy). Nárůst neplacené práce a péče byl zpravidla vykoupen omezením doby, která ženám zbyla na placenou práci. Flexibilita práce se v rozhovorech ukázala jako ambivalentní. Může usnadňovat kombinování práce a péče, ale může vést i k marginalizaci *ženiny* kariéry, jak dokládá výpověď Adama:

Nó, tak to se nějakým způsobem dělíme [o domácí práce a péči o dcery], samozřejmě to teda není půl napůl, je to tak jako bratrsky, že manželka toho vezme mnohem víc, (...) ale samozřejmě je to tak, že manželka má tu základnu pracovní doma, kdežto já ji mám v kanceláři, a podle toho jako je i ten poměr. (Adam, podnikatel, 2 děti, 10 a 8 let)

Pracovní flexibilitu partnerky, která pracuje plně z domova, zde Adam používá jako argument, proč je nárůst neplacené práce a péče převážně a *samozřejmě* hlavně „její zodpovědností“.

Flexibilita ženám umožnila přesun placené práce do doby, kdy nepociťovaly nutnost být k dispozici dětem, odsouvání práce a dočasnou redukci pracovní zátěže. To u některých párů posílilo prvky tradiční genderové dělby práce a zhoršovalo stres a pocity přetížení u matek:

(...) přes den máš ty děti, tak to [práce] opravdu spadá všechno do těch večerů a do noci. Anebo je to ve stresu přes den, kdy vlastně se snažíš jedním zadkem sedět na vícero židlích a neděláš ani jedno dobře a z obojího máš stres. Děti odháníš: „Jděte pryč, jděte pryč, potřebuju odeslat ty e-maily.“ (...) a ty večery seš unavená, takže tě to [všechno] stojí mnohem víc úsilí. (Vanda, zaměstnankyně, 2 děti, 8 a 5 let)

Uzavření škol a školek však neznamenalo zásadní zvýšení objemu reprodukční práce pro všechny rodiče v našem vzorku. Někdy disponovali takovými zdroji, které jim pomohly situaci zvládat jinak. Patřila k nim v první řadě pomoc babi-

ček. I když všichni dotázaní uváděli, že zpočátku omezili kontakty s prarodiči, v okamžiku, kdy pominul prvotní šok a zároveň se ukázalo, že zavření škol a školek bude dlouhodobé, se kontakty v řadě rodin obnovily. Pokud rodiče této pomoci mohli využít, nemuseli ani významně měnit své chování. Navýšení objemu reprodukční práce se jim totiž dařilo do určité míry externalizovat:

[Na začátku lockdownu] Zara musela řešit telefony, a když ona telefonovala, tak já jsem měl holky. A prostě takhle jsme si to dávali padesát na padesát. A když jsme se přesunuli na tu chalupu, kde už byla navíc babička, tak moje pozice se přesunula [tj. věnoval se výhradně práci]. (Zachariáš, OSVČ, 2 děti, 9 a 5 let)

Z hlediska dopadů na genderové vztahy v rodině však působí toto převedení reprodukční práce na babičky rozporuplně, podobně jako je tomu v případě externalizace reprodukční práce na komerčním trhu [např. Ehrenreich, Hochschild 2004]. Pečující, vařící a uklízející babičky, které se začaly do rodinného života zapojovat, na jednu stranu přinesly rodičům úlevu. Na druhou stranu ale umožnily opětovné vyvázání otců z reprodukční práce jako u Zary a Zachariáše. Zatímco před zapojením babičky se tento pár snažil o rovné sdílení péče, její zapojení jim umožnilo rychle se vrátit k předpandemickému modelu dělby práce, kdy pouze Zara kombinovala práci a péči a Zachariáš se soustředil na výdělečnou činnost.³

Řada párů během pandemie vycházela z uspořádání, které praktikovaly už před pandemií, kdy ženy byly primárními pečovatelkami. Byť byly většinou ekonomicky aktivní, primárními živiteli v těchto rodinách byli muži. Lockdown genderové rozdíly v dělbě práce a péče v těchto rodinách zintenzivnil.

V některých případech ale měla realita lockdownu odlišné dopady na dynamiku dělby práce v páru. Jak ukazuje následující citace, mohla být i impulsem pro zintenzivnění egalitárních rysů dělby práce v páru:

(...) já jsem vždycky pracovala hodně, a to se dá zvládnout jenom díky tomu, že zaprvý se pořád střídáme s manželem a zadruhé že ty děti vždycky byly od rána do čtyř ve škole, ve školce. (...) tím koronavirem to padlo. (...) školka zavřela, takže to byl samozřejmě největší zlom. (...) my jsme velice záhy zjistili, že klíčový pro to, aby to fungovalo, je mít jasně stanovený denní plán, kterej jsme začali praktikovat vyloženě podle hodin. (...) se s manželem snažíme to dělat tak, abysme měli přesně napůl rozdělený čas s dětma i na práci. (...) Ze začátku jsme to dělali tak, že manžel se učil od devíti do jedny s dětma, a pak byl oběd a pak jsem je převzala já a byla jsem s nima až do šesti, do sedmi večer, kdy zase pracoval manžel. Potom ale, když už manžel byl z toho trošku unavený, že to bylo přece jenom každý den, tak jsme se prohodili a zase jsem se já s nima učila od devíti do jedny a manžel je převzal na odpoledne. (Viktorie, zaměstnankyně, 2 děti, 7 a 3 roky)

³ V našem vzorku nebyly žádné páry, u nichž by zapojení babičky vedlo k rovnému zapojení otců do reprodukční práce.

I zde je patrná určitá kontinuita uspořádání dělby práce v páru před lockdownem i během něj. V nové situaci o rozdělení práce Viktorie s partnerem aktivně vyjednávala, což je vedlo v situaci uzavření škol a školek k dělbě reprodukční práce „na směny“. Za péči nesl po určitý časový úsek plnou odpovědnost vždy ten z rodičů, který měl „směnu“, bez ohledu na gender. Toto uspořádání jim umožnilo mezi sebe dělit rovným dílem i *nerušený* čas na práci. Jako nejvíce krizovou takové páry popisovaly situaci na začátku lockdownu, kdy hledaly systém, jak si práci rozdělit. Poté, co se shodly na určitém harmonogramu, přicházela zpravidla úleva. Šlo přitom o páry, v jejichž dělbě reprodukční práce byl již gender jako kategorie rozlišující jednotlivé činnosti a odpovědnosti do značné míry rozvolněn již před pandemií. Sdílení hodnot genderové rovnosti v páru tak působilo jako předpoklad toho, že se sociální interakce postavené na vyjednávání stávaly méně genderovanými i v době krize:

Ono to částečně vyplynulo z té situace, že jsme se pořád snažily jet úplně stejným tempem, jakým jsme jely, jenom jsme do toho chtěly ještě přidat – zůstat doma, uvařit a naučit, což se rychle ukázalo, že nepůjde. Takže jsme se kolem toho ze začátku pletly obě. Bylo vidět, že to vůbec nefunguje. Takže pak jsme se domluvily poměrně rychle, že to vždycky bude dělat jenom jedna, a to už pak bylo úplně jednoduchý. To jsem nahlásila: „Já potřebuji ve středu něco udělat.“ „Tak dobrý, ve středu si odjeď, ale já zase potřebuji ve čtvrtek.“ Takže jsme takhle jako začaly plánovat, až z toho po nějaké době byly pravidelný dny, (...) a bylo to lepší už vědět dopředu, že si můžu domluvit schůzky takhle, a takhle to bude fungovat. (Zuzana, zaměstnankyně, 3 děti, 12, 11 a 5 let)

Příklad vyjednávání o časovém harmonogramu práce a péče v homoparentální rodině Zuzany a Zoe ilustruje, že toto vyjednávání mohlo být i *negenderované*, ačkoliv to není případ všech homoparentálních rodin. *Negenderovanost* zde ale mohla být posílena faktem, že obě partnerky byly ženy. K vyjednávání o novém uspořádání péče je vedla krátkodobá zkušenost, která ukázala, že nové podmínky vyžadují vyjednání nového uspořádání dělby práce a péče. To kladlo nároky na komunikační kompetence partnerek. Nalezení partnerského konsensu ale usnadňovala skutečnost, že obě pociťovaly zodpovědnost za péči o děti a domácnost, a tudíž byly nakloněny hledání nové egalitární dělby zvýšeného objemu péče. Obdobná praxe partnerského vyjednávání usilujícího o rovnost byla přitom patrná i u některých heterosexuálních párů:

Takže to máme hodně rovnostářsky, že vždycky musíme ten den rozvrhnout tak, aby jeden měl čas pět hodin na práci a druhý taky pět hodin. (...) Hrozně pomohlo, když jsme si udělali ten denní rozvrh a domluvili jsme se, že ve chvíli, kdy jeden přebírá děti, tak druhý má úplnou svobodu a volno. (...) pro mě to bylo důležité si říct, že jsem úplně svobodná, i když reálně jsem byla fyzicky na stejných místech. (...) Pak bych řekla, že už se to vrátilo do pohodového režimu. (Viktorie, zaměstnankyně, 2 děti, 7 a 3 roky)

Ve vyjednaném a striktně dodržovaném harmonogramu práce a péče „na směny“ fungovali i Rebeka a Radim, Lada a Luboš nebo Ronja a Robert. Matky i otcové v těchto párech popisovali přesně definovaný, v páru vyjednaný systém, kdo kdy přebíral odpovědnost za péči a kdo se kdy věnoval placené práci a jak se v těchto aktivitách střídali po přesně vymezených a předem daných časových intervalech, čímž docházelo k aktivnímu posouvání genderových hranic i jejich rozrušování. Strategie vyjednávání oproti párům, které tíhly k tradiční dělbě práce mezi partnery, vedla matky i otce navzdory jejich velkému vytížení k nalezení stability i určité spokojenosti. Na pozitivním hodnocení zvládnutí krizové situace se podílelo to, že vyjednání podobných harmonogramů bylo nejen prostředkem k rovnému sdílení péče, ale dávalo *oběma* rodičům i *nerušený* prostor věnovat se placené práci či sobě sama, jak dokládá citace výše. To bylo do určité míry ovlivněno i socioekonomickými možnostmi dotazovaných párů a charakterem zaměstnání, díky němuž bylo možné placenou práci vykonávat pouze v některých dnech nebo časech, anebo tím, že si mohly finančně dovolit snížení úvazků.

Je však třeba dodat, že genderovanost činností se objevovala i u párů, které podle svých slov usilovaly o vyrovnanější dělbu reprodukční práce. Viktorii při práci z domova děti vyrušovaly častěji než jejího partnera. Ronja a Robert zase shodně vyprávěli, že vzhledem k předchozí praxi ona lépe zvládala vyřizování pracovních záležitostí během péče o děti. Nelze tedy tvrdit, že gender v rámci vyjednávání mezi partnery zcela ztratil relevanci [Lorber 2005]. Při vyjednávání nové dělby péče a práce v období pandemie docházelo nicméně v některých rodinách k posouvání a rozrušování hranic genderu [Deutsch 2007], zatímco u jiných i přes dílčí změny docházelo prostřednictvím automatických (vyjednávání prosých) praktik dělání genderu k prohlubování genderových nerovností.

„Jeho“, „její“ a/nebo „jejich“ příběh

Lišily se ale nejen praktiky jednotlivých párů, nýbrž i jejich interpretace oběma partnery. Rodiče se leckdy neshodovali v tom, jaké aktivity, v jakém časovém rozsahu a s jakým úsilím bylo nutné v rodině zvládat, kdo z rodičů a v jaké míře aktivity zajišťoval a jak novou situaci partneři prožívali:

Učení se s dětma, to jsem do covidu tolik, nebo skoro vůbec nedělal. (...) [V lockdownu] jsme se snažili [výuku] nějak spravedlivě rozložit, abysme se těm dětem mohli věnovat. Což pro manželku mohlo být pozitivní v tom, že se části přípravy zbavila. Ale pro mne to byl extrémní nárůst času v porovnání s tím, jak jsem s dětma a přípravou do školy trávil [čas] předtím. (Milan, zaměstnavatel, 2 děti, 9 a 12 let)

Musím říct, že teda velký záhul [v lockdownu] bylo učení se s dětma. Naučit se to, vůbec jim dát nějaký řád. (...) Tak vlastně místo práce od pondělí do pátku jsem se s nima učila do těch dvou tří hodin, a pak teprve jsem mohla jít pracovat. Ale pak

se zase dělala večere, tak člověk musel odběhnout, a já jsem všechno dodělávala až po nocích, po večerech. (...) Bylo to náročné. (Magdalena, manželka Milana, OSVČ, 2 děti, 9 a 12 let)

Výňatky z rozhovorů s partnery Magdalenou a Milanem ukazují, že Milan vidí rozdělení péče o děti v období lockdownu jako *spravedlivé*, nezmiňuje, v jak extrémní situaci se nacházela jeho žena, hovoří o *pozitivech*, která mělo jeho zapojení pro jeho ženu, a zdůrazňuje význam i rozsah svého zapojení (*extrémní nárust času*). Magdalena jeho zapojení sice nezpochybňuje, ale úryvek z rozhovoru indikuje její extrémní vyčerpání a přetížení reprodukční prací, která ji nutila odsouvat placenou práci. Její výpověď tedy implikuje odlišný charakter dělby reprodukční práce, než si obvykle spojíme s termíny „spravedlivé“ a „pro partnera pozitivní“.

Rodiče leckdy viděli svůj díl jako významnější oproti hodnocení svého protějšku. Odlišný popis každodenní reality v období prvního lockdownu některými rodiči potvrzuje, že partneři mohou vnímat každodenní rodinný život nestejnou optikou, což se analogicky ke konceptu „jeho“ a „jejího manželství“ [Fowers 1991] dá označit za „jeho“ a „její příběh lockdownu“ (dělby práce a péče během něj). Uplatňuje se v něm nejen „zneviditelnění“ (práce, odpovědnosti, přínosu či zátěže) druhého z rodičů, ale také „redukce reality“ pouze na výše těch aktivit, které daný rodič vykonává anebo jsou pro něj významné.

U některých párů si však byla optika obou rodičů naopak blízká. Část matek a otců reflektovala shodně především pozitivní dopady egalitárnější dělby reprodukční práce. Vzájemné porozumění jim umožnilo vnímat situaci lockdownu senzitivněji ve vztahu k druhému z rodičů:

Když jsi v těch normálních, standardních kolejích, tak já mám nějakou představu o tom, jak její práce vypadá, ona má nějakou představu o tom, jak moje. A možná si každá myslíme, že ta naše je daleko horší a složitější, a že já to mám třeba strašlivější než ona a tak. Tak tady jsme vlastně obě zažívaly úplně to samý a mohly jsme se vžít do toho, jak ta druhá to má úplně stejně strašný. (Zuzana, zaměstnankyně, 3 děti, 12, 11 a 5 let)

Aspekt rovného sdílení patrně přispěl k souladu partnerů v interpretacích a prožívání celé situace. Je ale také možné, že vzájemné porozumění, kooperace a schopnost se domluvit byla jednou z podmínek pro nastavení egalitárnější dělby reprodukční práce mezi partnery a lockdown tuto schopnost zviditelnil.

Sevilla a Smith [2020], ale i PAQ research [nedatováno] ukázali, že nárůst pečovatelských povinností v pandemii měl negativní dopad na mentální zdraví žen. Náš výzkum ukazuje na vysokou míru stresu rodičů (viz citace výše) a navíc poukazuje na souvislosti, které mohou tyto negativní dopady tlumit, nebo naopak zvyšovat. Pokud se muž do pečovatelských povinností v době lockdownu sice zapojil, ale většina péče a zodpovědnost za ni zůstala v rámci dělání genderu na partnerce, k utlumení negativních dopadů nedocházelo.

I když některé páry, které pečovaly na „směny“, hodnotily zátěž jako nerov-

noměrnou, od párů, které posilovaly tradiční dělbu práce skrze dělání genderu, se odlišovaly oboustranným přijetím odpovědnosti za péči a snahou o její rovnoměrnou dělbu:

Ty první týdny byly strašný stres. (...) Ale pak si to sedlo a začalo to fungovat dobře. (...) Den jsme si dělili v podstatě rovným dílem. (...) To mě hrozně drželo psychicky, to bylo hrozně fér, že jsme opravdu v té situaci byli spolu, rovným dílem. (...) Řekli jsme si, kdo má ranní a kdo odpolední směnu, co je potřeba zajistit. (...) V daleko větším stresu byl [Robert, protože] multitasking mi nedělá problém. (...) Když jsem vařila nebo jsem vedla výuku a i jsem si hrála, tak jsem vyřídila i pár pracovních telefonátů. (Ronja, OSVČ, 2 děti, 8 a 5 let)

Trvalo to takových čtrnáct dní, než jsme se srovnali. (...) rozdělili jsme si den na polovinu. (...) vlastně dopolední a odpolední směnu. (...) Kdo dopoledne pracoval, tak pracoval a ten druhý se staral o děti a jídlo, (...) pak jsme se otočili. (...) [V práci] mi chyběly nějaké hodiny, které bych normálně v průběhu týdne potřeboval dodávat. (Robert, OSVČ, 2 děti, 8 a 5 let)

Ronja a Robert zde ukazují, že se jejich reflexe dělby práce v lockdownu vzájemně podobají; od nesnadného začátku přes vyjednanou dělbu reprodukční práce „na směny“ po vnímání obtížnosti situace pro druhého. Toto porozumění vedlo minimálně u žen v našem vzorku k redukci psychického napětí a k lepšímu zvládání krize.

Shodně s Del Boca et al. [2020] je možné konstatovat, že kombinování pracovního a rodinného života páry pociťovaly jako výzvu. Zatímco ale páry, které se snažily *vyjednávat* egalitární dělbu práce, tuto výzvu vzájemně sdílely, což hodnotily pozitivně, v párech, které se ztotožnily se strategií dělání genderu, docházelo naopak častěji k odlišnému – *jeho a jejímu* – vnímání lockdownu.

Veřejné a soukromé

Nápadným rysem vyprávění našich participantů a participantek bylo symbolické zdůraznění hranice mezi soukromou a veřejnou sférou. Veřejnou sféru vnímali jako nebezpečné prostředí, spojené s rizikem nákazy, které bylo v ostrém protikladu ke sféře soukromé, z hlediska nákazy bezpečné. Zatímco někteří redefinicemi veřejného a soukromého posilovali tradiční dělbu práce skrze dělání genderu, u jiných hranice mezi veřejnou a soukromou sférou s logikou dělání genderu spojeny nebyly.

Názorně se vnímání zvýrazněné dichotomie mezi veřejným a soukromým projevovalo u redistribuce zodpovědnosti za nakupování, které začalo být s příchodem pandemie vnímáno jako riziková činnost:

(...) a třeba u nás jsem vždycky [tj. v době před lockdownem] nakupovala všechny potraviny jenom já, a teď [během lockdownu] jenom on [manžel], protože to bylo

rizikový, a já jsem se bála chodit ze začátku do těch velkých obchodů (...). (Vanda, zaměstnankyně, 2 děti, 8 a 5 let)

Pro Vandu bylo nakupování spojené se vstupem mimo bezpečný prostor rodiny, a tím se z něj stala mužská záležitost, což v tomto případě implikuje odvahu muže. Pečující žena s dětmi zůstává v bezpečí domova, zatímco muž, ochránce rodiny, se vydává do nebezpečného veřejného prostoru. Přesměrování odpovědnosti za nakupování na muže pak nelze interpretovat jako narušování stávajícího genderového řádu a tradičních genderových rozdílů a hierarchií. Také Shafer, Scheibling a Milkie [2020] ukazují, že ač došlo během lockdownu k nárůstu počtu otců, kteří začali vykonávat činnosti, na nichž se před pandemií výrazněji nepodíleli, nově či intenzivněji vykonávané aktivity byly často genderovány v souladu s tradiční genderovou optikou.

Je však třeba dodat, že v rozhovorech se objevovala i odlišná argumentace. Ta nepodporovala narativ muže – ochránce rodiny a redistribuce zodpovědnosti za nakupování v ní nebyla vedena logikou dělání genderu. Příkladem je vyprávění Rebeky a Radima. Vzhledem k tomu, že Rebeka pracuje jako lékařka a na rozdíl od partnera odcházela za svou prací v době lockdownu mimo domov a s cizími (potenciálně nakaženými) lidmi se setkávala v práci, zajišťovala nákupy pro rodinu ona. Oproti tomu její partner, který mohl pracovat z domova, pečoval o děti ve sféře soukromé. Potenciálně nebezpečné *veřejné* a bezpečné *soukromé* je tak sice i v jejich argumentaci zvýznamněno a odděleno, ale není důsledkem ani projevem symbolické *genderovanosti* konkrétní práce či sféry jako v předchozím případě.

Zdůraznění symbolických rozdílů mezi veřejnou a soukromou sférou se přitom neprojevovalo jen u nakupování, ale také např. v možnosti opouštět během lockdownu prostor domova, ať už kvůli práci nebo z důvodu relaxace, která byla v některých párech opět výrazně genderovaná. Zatímco muži v těchto párech během lockdownu běžně odjížděli z domova za svými koníčky, placenou prací nebo dalšími povinnostmi (např. Adam, Alex, Hynek), jejich partnerky hovořily o nemožnosti opustit děti a být vyjma kratších procházek nebo venčení psů (Adéla, Aneta, Hermína). Přitom i starost o zvířata je možné chápat jako součást tzv. emocionální práce [viz Hochschild, Machung 1989], kterou v těchto rodinách nesly ženy.

Muži své odchody mimo domov popisovali jako formu odpočinku nebo jako nutnost. Jejich partnerky se pak se samozřejmostí a bez nutnosti vyjednávání postaraly o to, aby si muži mohli „odpočinout od rodiny“ a jejich odchody obhajovaly jako nezbytnost.

Názorně „separaci“ (fyzické oddělování soukromé a veřejné sféry) spojenou s odlišnou mírou osvobození se od pečovatelských povinností ilustruje Aneta. Její manžel odjížděl na delší časové úseky za svým otcem (nikoliv aby o něj pečoval, ale protože tam měl klid pro sebe i na práci). Větší množství volného času, které měl, protože částečně přišel o práci, tedy neinvestoval do péče o dceru

nebo domácnost. Později začal jezdit pracovat do kanceláře mimo bydliště, zatímco jeho partnerka nesla břemeno péče o dceru, domácnost a domácí zvířata i břemeno svojí práce:

(...) dítě nebylo kam dát, výhodou bylo to, že muž mohl být třeba u svého otce (...), což bylo taky fajn v tom, že je nějaký prostor si od sebe odpočinout. On pracuje v kanceláři, ale zásadní negativní dopad byl pracovní na něj, samozřejmě špatná situace na trhu, nemožnost v klidu pracovat. Zatímco já jsem schopna pracovat [doma] v kratších úsecích, počítá se, že ta práce bude přerušovaná, tak on tohle nedokáže, pro něj je to zdroj velkého stresu. Takže myslím si, že pro něj ten tlak byl mnohem horší. A i to, že by potřeboval pracovat v klidu v noci, to se tady [v malém bytě] úplně nepovedlo. (Aneta, OSVČ, 1 dítě, 12 let)

Z citace je patrné velké pochopení, které má Aneta pro potřeby svého muže. Chápe, že nedokáže pracovat přerušovaně, pod tlakem, v rušném prostředí. Omlouvá ho, že nedokáže to co ona, a v rámci emocionální práce na sebe automaticky bere zodpovědnost za to, aby mohl klid na práci nalézt mimo domov. Podobné ohledy na její pohodu a pracovní podmínky ale v rozhovoru s jejím partnerem nenajdeme.

Odlišnou zkušenost s rozdělením veřejné a soukromé sféry naopak popisovaly páry, kde bylo uspořádání dělby práce a péče založeno primárně na principu rovného sdílení. „Směnný provoz“, který si vyjednaly a praktikovaly (např. Zoe a Zuzana, Ronja a Robert, Lada a Luboš), totiž implikoval prostor pro dočasné opuštění domova v podobné míře pro oba partnery.

„Vlastní pokoj“

Virginia Woolf [(1929) 1998] přišla s pojmem vlastního fyzického prostoru, „vlastního pokoje“, jako ekonomického a strukturního předpokladu pro tvůrčí práci a ukázala, jak ženy v její době měly k takovému prostoru jen zřídka přístup. Prostor pro sebe sama nebo pro nerušenou práci z domova, a to nejen fyzický, ale zejména duševní, se stal v době lockdownu vzácným statkem. Nedostatek sociálních kontaktů a možností oddychnout si od dětí a být chvíli o samotě rodiče popisovali jako jeden z vůbec nejtěžších momentů lockdownu:

Pro mě je nejvíc náročné to, že ty děti jsou nonstop doma, že nemám oddech, že je nemám kam dát, že si nemám jak ulevit, pořád něco chtějí, pořád mě nějak vytěžují. (Vanda, zaměstnaná, 2 děti, 8 a 5 let)

Je zřejmé, že soustředit se na práci z domova a najít prostor pro sebe sama mohou usnadnit podmínky dostatečně velkého bydlení, které jsou výsadou, na kterou dosáhnou jen někteří. V našem vzorku to přitom bylo s ohledem na jeho charak-

teristiky nepochybně častěji než v rámci celé populace. Ani dostatečně velké bydlení však přístup k „vlastnímu pokoji“ nezaručovalo. V souvislosti s genderovou dělbou práce to platilo zejména pro matky. Vanda sice s rodinou bydlí v rodinném domě, kde má každý svůj pokoj, a mají i chatu. I přesto postrádala „vlastní pokoj“, tedy místo, kde by měla chvíli pro sebe nebo kde by mohla nerušeně pracovat, jelikož byla neustále k dispozici dětem.

Řada mužů však na rozdíl od svých partnerek neměla problém udržovat si svůj „vlastní pokoj“ i během lockdownu. A to nejen tím, že měli v rámci dělání genderu za podpory svých partnerek větší svobodu opouštět soukromou sféru domova:

Manžel není zvyklý být s těma dětma takhle [intenzivně], mít je jako tak [často], protože většinou opravdu odchází do práce a vrací se večer [v situaci před pandemií]. (...) Rád vaří, takže si vždycky pustí rozhlas na plný pecky, u toho si vaří, ale s těma dětma tolik není. (Vanda, zaměstnaná, 2 děti, 8 a 5 let)

Partner Vandy nebyl podle její výpovědi zvyklý být s dětmi doma a mít je na starost, na čemž se příliš nezměnilo ani během pandemie, kdy přišel o práci. Svůj vnitřní „vlastní pokoj“ se mu ale na rozdíl od Vandy dařilo zachovávat i ve chvílích, kdy byl doma a věnoval se vaření. Vanda používá v citaci spojení „si vaří“, kterým ilustruje manželův způsob vaření s hlasitou hudbou jako strategii vytvoření si vlastního prostoru.

Úryvky z rozhovorů s Hynkem a Hermínou poukazují na důležitou roli žen ve vytváření „vlastního pokoje“ pro partnery úzce související s jejich zodpovědností za tzv. emocionální práci v situaci, kdy v řadě rodin její objem v důsledku covidové krize narostl:

Tím že jsem měl hodně telefonátů, tak jsem tam měl větší klid. Takže jsem se vždycky zavřel, na pár hodin minimálně jsem zmizel a pak jsem třeba vždycky jenom šel zkontrolovat, co se děje, a pak jsem zase zmizel. (Hynek, zaměstnanec, 2 děti, 5 a 1 rok)

Pro něj to [práce z domova] musí být těžký, a i pro mě. (...) Já jsem pak zjistila, že skoro líp snáším, když byl třeba pryč na koních nebo pracoval třeba od rodičů. (...) Je super, že tam je, já jsem ráda, že tam je. (...) Víím, musí pracovat. (...) [Když pracuje doma] mám furt tendenci, že musím držet děti potichu, aby ho nerušily. (Hermína, rodičovská, 2 děti, 5 a 1 rok)

Hermína se tedy snažila, aby měl Hynek maximální komfort na práci i pro své koníčky. Kromě péče o děti a domácnost její práce zahrnovala i zvýšenou potřebu emocionální práce spočívající ve vytváření životní i pracovní pohody pro partnera [viz Hochschild, Machung 1989]. Samozřejmost dělby práce v tomto páru posílila skutečnost, že Hermína byla na rodičovské.

Ženy ale dělaly gender skrze péči o partnery a zajišťování „vlastního pokoje“ pro partnera (tj. emocionální práci) často i tehdy, pokud byly samy ekonomicky aktivní a jim samým jejich partner „vlastní pokoj“ vytvářet nepomáhal nebo pomáhal mnohem méně, jako v případě výše citované Vandy. Ženská zkušenost s prací z domova za podmínek absence „vlastního pokoje“ tak byla značně odlišná od zkušeností mužů, kteří potřebu zprostředkovat „vlastní pokoj“ pro své partnerky a zodpovědnost za emocionální práci v rodině zpravidla nepocítovali (tj. nijak se k tomu v rozhovorech nevyjadřovali). Jak ukazují Hochschild a Machung [1989], emocionální práce totiž není součástí mužského dělání genderu.

Adéla pracovala z domova dlouhodobě a již před lockdownem byla tedy zvyklá směřovat svou časově flexibilní práci do doby, kdy byly děti ve škole. I když i ona měla oddělený pokoj pro práci, musela v lockdownu neustále řešit několik věcí najednou a byla z toho vyčerpaná:

Snažila jsem se pracovat, ale ony se mě co pět minut ptaly na domácí úkoly a potřebovaly pomoc, takže jsem to úplně vzdala, tu práci. (...) Ještě jsem si k tomu třeba v osm sedla a pracovala jsem do desíti, do jedenácti, ale teď jsem na to neměla absolutně už sílu, (...) nebylo to tak, že bych si mohla k tomu na dvě hodiny sednout, nebo na hodinu, a soustředit se. (Adéla, OSVČ, 2 děti, 10 a 8 let)

U Adély hrálo důležitou roli ve vnímání nároku na „vlastní pokoj“ také konkrétní pojetí „dělání mateřství“. Adéla brala jako svou povinnost být dcerám stále k dispozici, svoje potřeby (odpočinku, práce) upozadovala, a to za cenu vyčerpání. Snažila se naplňovat ideál intenzivního mateřství, který implikuje genderovou dělbu práce mezi partnery. V situaci lockdownu vedlo podřízení se tomuto ideálu k úplné ztrátě „vlastního pokoje“, i když o nedostatek fyzického prostoru ani v jejím případě nešlo.

Příklady Vandy a Adély ukazují, že vnější okolnosti, tj. fyzická existence „vlastního pokoje“, nemusí být pro možnost jeho efektivního využívání rozhodující. Nutnou podmínkou pro vytvoření mentálního „vlastního pokoje“ ve smyslu vlastního útočiště, kam se mohli matky a otcové uchýlit, byla v případě Hynka a řady dalších mužů podpora jejich partnerek, které v rámci dělání genderu pečovaly i o to, aby se jejich partneři mohli „do vlastního pokoje zavřít“ (cítily se za zajištění jejich pohody odpovědné). Za relativním pracovním komfortem mužů stálo tedy množství emocionální práce, které ženy během lockdownu odváděly. Pro Vandu a Adélu naopak jejich „vlastní pokoj“ de facto zmizel, zato narostl objem emocionální práce.

Dělba péče „na směny“ přispívala naopak k rozrušování genderu v rovině využívání prostoru a času doma pro výdělečnou činnost i pro sebe sama:

Já mám svoji pracovnu, (...) prostě mám, co potřebuji. (...) A co se týče dětí, tak my jsme se museli naučit je prostě odklonit, (...) že když jsou tady zavřené dveře, tak se na ně nebuší, nebo se na ně buší třeba jednou za dvě hodiny. (...) Ale samozřejmě

musel na tom kooperovat [Luboš], že prostě musí on. A tak celkem mu nedělá problém, že fakt pracuji a ten čas potřebuji, tak on si je musí tam nějakým způsobem „zmanažovat“ a odklonit. (Lada, zaměstnankyně, 2 děti, 7 a 2 roky)

Jak ukazuje Lada, více symetrické a méně genderované využívání „vlastního pokoje“ bylo závislé na kooperaci partnerů, kdy každý z nich dle domluvy pravidelně umožňoval tomu druhému vymanit se z koloběhu péče o děti a práce v domácnosti. Zároveň se každý z nich musel i sám od dění v domácnosti a péče o děti mentálně oprostit a svěřit péči do rukou partnera, což někdy nebylo pro ženy s ohledem na ideologii intenzivního mateřství snadné. Střídání péče podle vyjednaného harmonogramu bylo pro matky důležitou okolností umožňující pravidelný přístup k „vlastnímu pokoji“. Ať už v případě Lady, která pracovala z domova, nebo Lucie, která odcházela pracovat do kanceláře, by pro ně nebylo možné do „vlastního pokoje“ uniknout, pokud by na tom nespolečně pracovali podle předem vyjednaného časového harmonogramu jejich partneři, ale i ony samy. K rozrušování genderu přispívalo i to, pokud matka musela pracovat mimo domov, zatímco otec měl možnost pracovat z domova, jako u Rebecky a Radima. Partneři ale museli vystupovat nikoliv v roli *pomocníků* matek, ale v roli rovnocenných a v péči stejně kompetentních aktérů, s nimiž matky rovně sdílejí nejen péči, ale i zodpovědnost za ni. Genderovanost péče tak musela být oběma partnery aktivně rozrušována. Jen tehdy bylo možné, aby „vlastní pokoj“ *oba* využívali k výdělečné činnosti i odpočinku.

Diskuse a závěr

Analýza rozhovorů s rodiči dětí do dvanácti let, prováděných na konci první několikaměsíční uzávěry škol a školek kvůli první vlně pandemie covidu-19 na jaře 2020, si kladla za cíl porozumět tomu, jak rodiče zvládali zvýšené množství reprodukční práce a jakým způsobem jejich strategie adaptace na novou situaci prohlubovaly nebo naopak snižovaly genderové nerovnosti v páru. Jako teoretický rámec jsme použily koncepty dělání a rozvolňování genderu [West, Zimmerman 2008; Deutsch 2007]. Naše práce je cílena na zkoumání bezprostředních dopadů pandemie covidu-19 na dělbu práce v rodinách v ČR, která dosud nebyla uspokojivě zmapována. Výsledky umožňují formulovat i některé hypotézy přesahující tuto mikroúroveň každodenního fungování rodin. Naše data totiž poukazují i na souvislosti mezi institucionální rovinou a rovinou individuálních strategií zvládání krize a umožňují také uvažovat o dopadech individuálních strategií dělby práce v rodinách na společenskou resilienci v obdobích krize.

V analýze jsme identifikovaly čtyři klíčové kategorie, skrze které jsme popisovaly strategie zvládání krize a jejich dopady na matky a otce v našem vzorku: *rozdělení práce a péče, jeho a její příběh, veřejné a soukromé a vlastní pokoj*. Součástí strategií byly praktiky, které prohlubovaly genderové nerovnosti v dělbě práce:

„automatické“ přijetí navýšeného objemu péče ženami, redukce reality na určité aktivity a zneviditelnění podílu partnerky na reprodukční práci, oddělení a genderovanost soukromé a veřejné sféry a „únik mimo domov“ do sféry veřejné, emocionální práce žen při vytváření „vlastního pokoje“ pro muže a praxe intenzivního mateřství. Na druhé straně jsme ale pozorovaly i praktiky přispívající ke snížení genderových nerovností: aktivní vyjednávání s cílem vyrovnané dělby práce, sdílení zodpovědnosti za péči zvyšující porozumění situaci partnera/partnerky a rozdělení zodpovědnosti za péči „na směny“, které umožňovalo odchod mimo domov a nerušený čas na práci a odpočinek i v rámci domova oběma partnerům.

Naše analýza nepotvrzuje ani koncept časové dostupnosti [Bianchi et al. 2000], ani koncept vystavení potřebě [Shafer, Scheibling, Milkie 2020]. Ukazuje, že větší časová dostupnost otce pro péči v rodině ani jeho větší vystavení potřebě péče o děti a domácnost v souvislosti s lockdownem nevedly nutně k takovému zvýšení jeho participace na péči a domácích pracích, aby došlo k alespoň částečnému vyrovnaní zapojení matek a otců do neplacené práce. Koncept symbolických dichotomií sice nabízí vysvětlení, proč v situaci, kdy pracovali oba rodiče z domova nebo kdy otec přišel v lockdownu o zaměstnání, zůstala mnohdy většina reprodukční práce na matkách a proč i v párech, které se dlouhodobě snaží o egalitárnější dělbu práce, zůstává větší díl domácích prací zpravidla na matkách. Nedokáže ale vysvětlit, proč docházelo v některých rodinách v lockdownu k posilování egalitární dělby práce, byť jich bylo dle kvantitativních dat [Vohlídalová 2020] podstatně méně než těch, které reagovaly na lockdown opačně.

Hlavními koncepty, které umožňují vysvětlit dopad školní uzávěry na dělbu práce mezi rodiči, jsou tak dělání a rozvolňování genderu. Zatímco sledování tradičních genderových předpisů dělby práce v podobě dělání genderu v rodinách fungovalo ve prospěch okamžité „hladké“ adaptace na situaci, přechod na nový režim u párů, které usilovaly o rovné rozdělení práce, jako tak hladký popisován nebyl. Naopak, první momenty u nich byly často spojené se zmatkem v podobě nejasného rozdělení kompetencí, nespokojeností nebo nefunkčnosti dosavadních forem spolupráce mezi partnery. Tyto problémy ale podle výpovědí vyřešilo vyjednání přesného „rozpisu služeb“ mezi partnery, jehož dodržování pak bylo popisováno v termínech spokojenosti. Oproti tomu dělání genderu vedlo v situaci lockdownu k enormnímu pracovnímu nasazení v oblasti reprodukční a emocionální práce na straně žen [viz Hochschild, Machung 1989] a následně jejich zvýšenému stresu a vyčerpání, které dokumentují i kvantitativní data [PAQ research, nedatováno].

Naše zjištění se tedy zcela neshodují se závěry Hennekam a Shymko [2020]. Podle nich v době prvotního šoku v lockdownu v roce 2020 poskytovaly tradiční genderové předpisy určitou jistotu a stabilitu. Postupem času se ale otevíral prostor pro improvizace, reflexi sociálních norem a vytváření nových vlastních významů takovým způsobem, který umožňoval efektivněji reagovat na krizovou situaci, třeba i prostřednictvím genderově nekonformního jednání. V našich

rozhovorech lze někdy nalézt souběžně projevy dělání i rozvolňování genderu a v rozporu se závěry Hennekam a Shymko ukazujeme, že s délkou trvání krize dělání genderu podle tradičních genderových předpisů u některých párů spíše posilovalo. První týdny krize páry prožívaly jako výjimečný stav, pro jehož zvládnutí je třeba využít všech dostupných zdrojů, třeba i těch vyžadujících dočasné vystoupení ze stávajících genderových rolí. Jak se krize prodlužovala, lidé spíše hledali způsob, jak se navrátit k navyklým a dlouhodobým praktikám, třeba prostřednictvím delegování péče na další osoby mimo úzkou rodinnou jednotku.

V adaptaci na krizi se přitom ukázala značná setrvačnost, což potvrzuje platnost teze o závislosti na předchozím vývoji (path-dependency), která podtrhuje kontinuitu jednání a obtížnost změny, a to i v dobách krizí [Pfau-Effinger 2005]. Páry, které podle svých výpovědí i před covidem tíhly spíše k genderově tradiční dělbě práce, v ní pokračovaly i v době lockdownu. Toto uspořádání se vyznačovalo hlavní zodpovědností ženy, která přijala zvýšený objem reprodukční práce za svůj, přičemž muž fungoval jako „pomocník“ v domácnosti a jeho hlavní rolí zůstávala role živitelská, případně se zapojil do domácí výuky dětí či vaření. Pokud naopak oba partneři dle svých výpovědí zodpovědnost za péči o děti sdíleli (byť ne vždy zcela rovným dílem) již před pandemií, lockdown toto sdílení ještě více prohloubil. Analýza ukázala, že tím hlavním, co ovlivňovalo způsob, jak se rodiče dělili o placenou a neplacenou práci v pandemické krizi, bylo to, jaké praktiky a přesvědčení o genderové dělbě práce měli podle svého vyprávění již v době před lockdownem. Zároveň ale tento vztah nebyl úplně přímočarý, dokonce i v rámci jednoho rozhovoru se objevovaly praktiky, které směřovaly k dělání i rozvolňování genderu.

Na základě našich rozhovorů nelze, na rozdíl od předpokladu Somogyi et al. [2021], potvrdit, že by dodržování tradičních genderových předpisů posilovalo jistotu a pohodu. Ve zpětném hodnocení na konci jarního lockdownu 2020 deklarovaly spokojenost se zvládnutím krize péče spíše ty páry, které volily praktiky rozvolňování genderu. Naopak u párů, u nichž došlo v reakci na nově vzniklou situaci k prohloubení rozdílů mezi *jeho* a *její* prací, jsme byli svědky přetížení pracujících matek. Zvládnutí krize z dlouhodobého hlediska tedy napomáhaly na mikroúrovni každodennosti rodin pracujících rodičů se závislými dětmi spíše praktiky směřující k rovné dělbě práce, jelikož zvyšovaly odolnost jednotlivých aktérů.

V souladu s Deutsch [2007] naše analýza ukázala, že v sociálních interakcích to, co děláme, nemusíme neustále (re)konstruovat ve vztahu k existujícím normativním koncepcím mužství a ženství. Naopak, sociální interakce mohou probíhat i ve směru dekonstrukce genderu. Sociální interakce představují prostor pro přizpůsobení se sociálním normám i pro sociální změnu, kdy jsou hranice genderu rozrušovány a gender ztrácí relevanci. Podmínkou rozvolňování genderu v době prvního lockdownu podle námi analyzovaných rozhovorů bylo aktivní vyjednávání mezi partnery a rozdělení času „na směny“. Jestliže gender nebyl vodítkem k určení toho, která práce je či povinností a na co má kdo nárok, znamenalo uza-

vření škol a školek pro rodiče okamžitou nutnost vyjednávat, kdo a kdy bude v páru kterou činnost vykonávat. Naopak pokud byla dělba práce vedena logikou genderu, vyjednávání potřeba nebylo. Vyžádání „pomoci“ s reprodukční prací pak přicházelo zpravidla později, kdy již matky, které za ni pociťovaly zodpovědnost, situaci nezvládaly. Naopak rozvolnění genderu v lockdownu záviselo na tom, jak partneři vyjednali a naplňovali harmonogram dělby péče v podobě „směn“, které vytvářely pro ně oba stejný čas a prostor pro výdělečnou činnost i pro sebe sama. Toto explicitní rozdělení času na úseky, kdy byl plně zodpovědný za péči vždy jeden z rodičů, se ve výpovědích rodičů v našem výzkumném vzorku ukázalo být podmínkou pro genderově vyrovnanější dělbu reprodukční práce v době školních uzávěr, vzhledem k neustálé přítomnosti dětí v domácnosti v důsledku uzavření vzdělávacích a dalších institucí pro děti. Toto rozdělení zároveň vylučovalo praxi intenzivního mateřství a znamenalo omezení „mateřské moci“ podobně, jak to ukázala Šmídová [2008] a Maříková [2009] v rodinách, kde byl primární pečovatel otec, zatímco matka převzala roli hlavní živitelky. Nicméně lze předpokládat, že dlouhodobě je partnerské střídání se „ve směnách“ neudržitelné, což podtrhuje důležitost institucí péče pro genderovou rovnost.

Ani v situaci rozvolňování genderu přitom nelze říci, že by se genderové hranice rozpustily úplně. Gender ztrácel svou relevanci s ohledem na odpovědnost za péči i nárokování prostoru a času pro výdělečnou činnost i času pro sebe sama. Zejména odpovědnost za domácí práce ale zůstávala častěji genderovaná. Navíc i páry, jejichž praktiky dělby práce naznačovaly značnou míru rozvolňování genderu, nezmínka k normě matky – primární pečovatelky odkazovaly třeba tím, že matky považovaly vyšší zapojení partnerů do péče za nadstandard, za který své partnery v rámci emocionální práce často chválily. Dominantní kultura genderové dělby práce, která se odráží v politikách péče a wpisuje se i do představ o spravedlivé dělbě práce, se odrážela i v nereflektovaném předpokladu, že kromě ošetřovného pro zaměstnané či podnikající rodiče, aby mohli vykonávat celodenní péči o děti, rodiče žádnou jinou pomoc ze strany státu nepotřebují a nedostanou. Rodiče bez větších diskusí přijímali veškerou zodpovědnost za péči o děti včetně školní výuky, tak jak na ně byla přesunuta ze strany státu a dalších institucí. Péče o děti je totiž vnímána jako doména a zodpovědnost rodiny a v ní zejména ženy. Správné děláni genderu (tedy takové, aby jejich chování bylo pro ostatní „čitelné“, a proto také „správné“ a „zodpovědné“ [viz West, Zimmerman 2008: 107]) pro matky znamenalo, že nebylo možné tuto zodpovědnost zpochybňovat nebo proti ní protestovat, a to ani tehdy, když byly na hraně vyčerpání. To bylo v ostrém kontrastu k těm evropským zemím, které se naopak snažily nechat služby péče o děti i při ostatních omezeních v provozu. Celoplošná omezení v souvislosti s pandemií tak vytvořila specifický kontext, který zvýraznil dominantní kulturu genderové dělby práce v ČR a osvětlil její důsledky pro odolnost jednotlivých aktérů vůči krizi, a tedy i odolnost společnosti jako celku.

Limitem výzkumu je početně omezený vzorek relativně privilegovaných rodičů, a to ve smyslu obývaného prostoru (víkendové bydlení, bydlení v domech,

někdy i vlastní pracovní), finančních rezerv, ale i kulturního a sociálního kapitálu, který jim pomáhal při vzdělávání dětí. Omezení představuje také soustředění se jen na období prvního lockdownu. Zatímco první limit neumožňuje vztahovat naše poznatky na rodiče s nižším socioekonomickým postavením, druhý limit neumožňuje zachytit vývoj v dělbě práce v párech během následných lockdownů.

Další výzkum by mohl ověřit na základě naší analýzy formulovanou hypotézu o důsledcích dělání a rozvolňování genderu pro odolnost rodin vůči krizím a zkoumat případné rozdíly ve strategiích dělby práce v rodinách s odlišným socioekonomickým zázemím. Nízké vzdělání a finanční rezervy, časově a prostorově neflexibilní zaměstnání obou rodičů a kombinace těchto okolností totiž mohly strategie dělby práce formovat specifickým, v našich datech nezachytitelným způsobem. Ačkoliv naše analýza nemůže poskytnout odpověď na to, zda se promítla zkušenost většího zapojení mužů do péče v jarním lockdownu i do dalšího fungování rodin, naznačuje, že větší zapojení otců do péče a domácích prací, vyvolané vnějšími podmínkami, nemusí mít dlouhého trvání, pokud zůstává odpovědnost za péči a domácí práce genderovaná.

HANA HAŠKOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Zkoumá genderové aspekty reprodukčního chování, vztahy mezi uspořádáním pracovního a soukromého života, proměny životních drah a v historické a mezinárodní perspektivě analyzuje politiky, diskurzy a praxi péče.

RADKA DUDOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Odborně se zaměřuje zejména na problematiku genderových vztahů a péče o děti a péče o závislé seniory, proměny pracovního trhu a nerovnosti. Její teoretický zájem cílí na provázanost institucí, norem a diskurzů. Využívá a rozvíjí kvalitativní přístupy k výzkumu v sociálních vědách.

LENKA FORMÁNKOVÁ pracovala v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. V rámci výzkumné praxe se zaměřuje na analýzu politik péče, otázky diverzity, inkluze a prekarity, participace znevýhodněných skupin na trhu práce a hlavně sladování práce a rodiny.

HANA MAŘÍKOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Zaměřuje se na problematiku genderových nerovností na trhu práce i ve sféře rodiny, na kombinaci pracovního a soukromého života, rodinnou a sociální politiku.

LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ je profesorkou sociologie genderu na Univerzitě Graz. Zabývá se genderovými diskurzy a kulturou státního socialismu, cenzurou ve vědě, genderovými aspekty tvořivosti a kvalitativními metodologiemi genderového výzkumu.

MARKÉTA ŠVARCOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR. Odborně se věnuje nerovnostem na trhu práce z genderové a migrační perspektivy a především v oblasti podnikání a nastavení sociálních politik.

MARTA VOHLÍDALOVÁ se zabývá genderovými nerovnostmi na trhu práce, genderovými aspekty vědeckých kariér a mobility, sexuálním obtěžováním v akademickém prostředí a sociologií rodiny a soukromého života. Působí jako vědecká pracovnice v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR a jako odborná asistentka na VŠ Ambis, kde přednáší sociologii a výzkumné metody.

Literatura

- Bartoš, V., J. Cahlíková, M. Bauer, J. Chytilová. 2020. *Dopady pandemie koronaviru na duševní zdraví, Idea Anti Covid-19*. Praha: Idea AntiCovid. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Dusevni_zdravi_covid-19_cervenec2020_22.pdf.
- Bianchi, S. M., L. C. Sayer, M. A. Milkie, J. P. Robinson. 2000. „Is Anyone Doing the Housework? Trends in the Gender Division of Household Labor.“ *Social Forces* 79 (1): 191–228, <https://doi.org/10.1093/sf/79.1.191>.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bourdieu, P. 2002. „Reprodukční strategie a formy nadvlády.“ *Sociální studia. Sborník prací Fakulty sociálních studií brněnské univerzity* 8: 77–91.
- Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203499627>.
- Coltrane, S. 1996. *Family Man*. New York: Oxford University Press.
- Connell, R. W., R. Pearse. 2014. *Gender: In World Perspective*. 3rd ed. Cambridge: Polity.
- Craig, L., B. Churchill. 2020. „Dual-Earner Parent Couples' Work and Care During COVID-19.“ *Gender, Work & Organization* 28: 66–79, <https://doi.org/10.1111/gwao.12497>.
- Del Boca, D., N. Oggero, P. Profeta, M. Rossi. 2020. „Women's and Men's Work, Housework and Childcare, Before and During COVID-19.“ *Review of Economics of the Household* 18 (4): 1001–1017, <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09502-1>.
- Deutsch, F. M. 2007. „Undoing Gender.“ *Gender & Society* 21 (1): 106–127, <https://doi.org/10.1177/0891243206293577>.
- Ehrenreich, B., A. R. Hochschild. 2004. *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. Holt Paperbacks.
- Fodor, É., A. Gregor, J. Koltai, E. Kováts. 2020. „Revolution Unstalled?: The Impact of the COVID-19 Crisis on the Domestic Division of Labor in Hungary.“ *Gender & Society blog*. Dostupné z: <https://gendersociety.wordpress.com/2020/05/28/revolution-unstalled-the-impact-of-the-covid-19-crisis-on-the-domestic-division-of-labor-in-hungary/>.
- Fodor, E., A. Gregor, J. Koltai, E. Kováts. 2021. „The Impact of COVID-19 on the Gender Division of Childcare Work in Hungary.“ *European Societies* 23 (1): 95–110, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>.
- Formánková, L., I. Dobrotić. 2011. „Mothers or Institutions? How Women Work and Care in Slovenia and the Czech Republic.“ *Journal of Contemporary European Studies* 19 (3): 409–427, <https://doi.org/10.1080/14782804.2011.610610>.
- Fowers, B. J. 1991. „His and Her Marriage: A Multivariate Study of Gender and Marital Satisfaction.“ *Sex Roles* 24 (3/4): 209–221, <https://doi.org/10.1007/BF00288892>.
- Gruber, M., J. M. Eberl, F. Lind, H. G. Boomgaarden. 2021. „Qualitative Interviews with

- Irregular Migrants in Times of Covid-19: Recourse to Remote Interview Techniques as a Possible Methodological Adjustment." *Forum Qualitative Sozialforschung* 22 (1): 1–15, <https://doi.org/10.17169/fqs-22.1.3563>.
- Hallberg, L. R. M. 2006. „The ‘Core Category’ of Grounded Theory: Making Constant Comparisons." *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being* 1 (3): 141–148, <https://doi.org/10.1080/17482620600858399>.
- Hašková, H., Z. Uhde (eds.). 2009. *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Prague: Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Havelková, H., L. Oates-Indruchová (eds.). 2015. *Vyplastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hays, S. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Hennekam, S., Y. Shymko. 2020. „Coping with the COVID-19 Crisis: Force Majeure and Gender Performativity." *Gender, Work & Organization* 27 (5): 788–803, <https://doi.org/10.1111/gwao.12479>.
- Hochschild, A. R., A. Machung. 1989. *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking.
- Charmaz, K. 2006. *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Chiumento, A., L. Machin, A. Rahman, L. Frith. 2018. „Online Interviewing with Interpreters in Humanitarian Contexts." *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being* 13 (1), <https://doi.org/10.1080/17482631.2018.1444887>.
- Chung, H., H. Birkett, S. Forbes, H. Seo. 2021. „Covid-19, Flexible Working, and Implications for Gender Equality in the United Kingdom." *Gender & Society* 35 (2): 218–232, <https://doi.org/10.1177/08912432211001304>.
- Johnston, R. M., A. Mohammed, C. van der Linden. 2020. „Evidence of Exacerbated Gender Inequality in Child Care Obligations in Canada and Australia during the COVID-19 Pandemic." *Politics & Gender* 16 (4): 1131–1141, <https://doi.org/10.1017/S1743923X20000574>.
- Křížková, A., H. Maříková, H. Hašková, L. Formánková. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kulic, N., G. M. Dotti Sani, S. Strauss, L. Bellani. 2021. „Economic Disturbances in the COVID-19 Crisis and their Gendered Impact on Unpaid Activities in Germany and Italy." *European Societies* 23 (1): 400–416, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1828974>.
- Leonard, S., N. Fraser. 2016. „Capitalism’s Crisis of Care." *Dissent* 63 (4): online, <https://doi.org/10.1353/dss.2016.0071>.
- Lewis, H. 2020. „The Coronavirus Is a Disaster for Feminism." *The Atlantic* 19/3/2020. Dostupné z: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>.
- Lorber, J. 2005. „A World without Gender: Making the Revolution." Pp. 151–169 in J. Lorber (ed.). *Breaking the Bowls: Degendering and Feminist Change*. New York: W. W. Norton.
- Mallett, O., A. Marks, L. Skountridaki. 2020. „Where Does Work Belong Anymore? The Implications of Intensive Homebased Working." *Gender in Management* 35 (7–8): 657–665, <https://doi.org/10.1108/GM-06-2020-0173>.
- Maříková, H. 2009. „Pečující otcové: Příběhy plné odlišností." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (1): 89–113, <https://doi.org/10.13060/00380288.2009.45.1.05>.
- Maříková, H., A. Křížková, M. Vohlídalová. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- Oates-Indruchová, L. 2002. *Discourses of Gender in Pre- and Post-1989 Czech Culture*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- PAQ research (nedatováno). *Jaké má pandemie dopady na duševní zdraví? Život během pandemie* [online]. Dostupné z: <https://zivotbehempandemie.cz/dusevni-zdravi>.
- PAQ research, IDEA Anticovid, NMS. 2020. *Život během pandemie* [online]. [cit. 26. 11. 2020]. Dostupné z: <https://zivotbehempandemie.cz>.
- Pfau-Effinger, B. 2005. „Development Paths of Care Arrangements in the Framework of Family Values and Welfare Values.“ Pp. 21–45 in B. Pfau-Effinger, B. Geissler (eds.). *Care and Social Integration in European Societies*. Bristol: The Policy Press, <https://doi.org/10.46692/9781847421340.003>.
- Presser, L. 2005. „Negotiating Power and Narrative in Research: Implications for Feminist Methodology.“ *Signs* 30 (4): 2067–2090, <https://doi.org/10.1086/428424>.
- Sevilla, A., S. Smith. 2020. „Baby Steps: The Gender Division of Childcare During the COVID-19 Pandemic.“ *Oxford Review of Economic Policy* 36: 169–186, <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa027>.
- Shafer, K., C. Scheibling, M. A. Milkie. 2020. „The Division of Domestic Labor Before and During the COVID-19 Pandemic in Canada: Stagnation versus Shifts in Fathers' Contributions.“ *Canadian Review of Sociology* 57 (4): 523–549, <https://doi.org/10.1111/cars.12315>.
- Somogyi, N. I., O. Gergely, R. Geambaşu, B. Nagy. 2021. „Mothers' Mental Wellbeing During the First Covid-19-related Quarantine in 2020.“ Presentation at the 15th ESA Conference, 1. 9. 2021 [online]. Nепublikováno.
- Šmídová, I. (ed.). 2008. *Pečovatelská otcovství: Zkušenost a genderové vztahy*. Brno: Trinub EU.
- Vohlídalová, M. 2020. *Mzdové rozdíly mezi ekonomicky aktivními muži a ženami v souvislosti s epidemickou situací*. Datový soubor. Praha: AMBIS VŠ a Sociologický ústav AV ČR.
- West, C., D. H. Zimmerman. (1987) 2008. „Dělat gender.“ *Sociální Studia* 5 (1): 99–120, <https://doi.org/10.5817/SOC2008-1-99>.
- Williams, R. (1958) 1989. „Culture Is Ordinary.“ Pp. 1–18 in R. Williams, R. Gable (ed.). *Resources of Hope: Culture, Democracy, Socialism*. London: Verso.
- Woolf, V. (1929) 1998. *Vlastní pokoj: esej*. Praha: One Woman Press.

Příloha

Tabulka P1. Základní údaje o komunikačních partnerech, partnerkách a párech – část první

Číslo páru	Přezdívká	Pohlaví	Vzdělání	Zaměstnanecký status	Region	Počet dětí	Věk dětí	Forma rozhovoru
1	Ronja	žena	VŠ	OSVČ	Praha	2	8, 5	face-to-face
	Robert	muž	VŠ	OSVČ				face-to-face
2	Monika	žena	SŠ	OSVČ	Středočeský	2	9, 3	online
	Matěj	muž	SŠ	rodičovská dovolená				face-to-face
3	Magdalena	žena	SŠ	OSVČ	Středočeský	2	9, 12	face-to-face
	Milan	muž	SŠ	zaměstnavatel				face-to-face
4	Zuzana	žena	VŠ	zaměstnankyně	Plzeňský	3	12, 11, 5	online
	Zoe	žena	VŠ	OSVČ				online
5	Zara	žena	VŠ	zaměstnankyně	Praha	2	10, 7	face-to-face
	Zachariáš	muž	VŠ	OSVČ				online
6	Rebeka	žena	VŠ	OSVČ	Jihočeský	3	8, 4, 1	face-to-face
	Radim	muž	VŠ	zaměstnanec				face-to-face
7	Vanda	žena	VŠ	zaměstnankyně	Praha	2	8, 5	online
	Vojtěch	muž	SŠ	zaměstnanec				online
8	Viktorie	žena	VŠ	zaměstnankyně	Praha	2	7, 3	online
	Vilém	muž	VŠ	zaměstnanec				online
9	Hermína	žena	VŠ	rodičovská dovolená	Praha	2	5, 1	face-to-face
	Hynek	muž	VŠ	zaměstnanec				face-to-face

Tabulka P1. Základní údaje o komunikačních partnerech, partnerkách a párech – část druhá

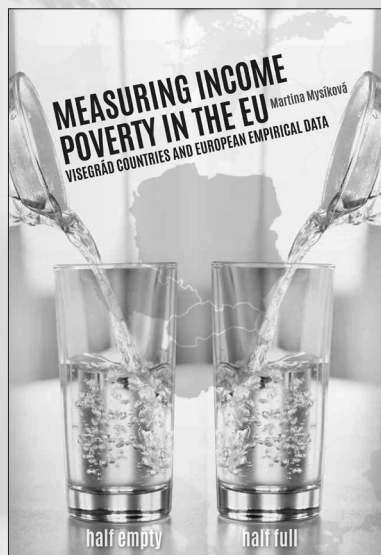
Číslo páru	Přezdívká	Pohlaví	Vzdělání	Zaměstnanecký status	Region	Počet dětí	Věk dětí	Forma rozhovoru
10	Adéla	žena	VŠ	zaměstnankyně	Středočeský	2	10, 8	online
	Adam	muž	VŠ	OSVČ				online
11	Hedvika	žena	VŠ	OSVČ	Praha	1	12	telefon
	Hugo	muž	VŠ	zaměstnavatel				telefon
12	Aneta	žena	SŠ	OSVČ	Středočeský	1	11	online
	Alex	muž	VŠ	OSVČ				online
13	Lada	žena	VŠ	zaměstnankyně	Středočeský	2	7, 2	online
	Luboš	muž	SŠ	rodičovská dovolená				online
14	Lucie	žena	VŠ	jednatelka ve vlastní firmě	Jihomoravský	1	9	face-to-face
	Libor	muž	SŠ	zaměstnanec				face-to-face

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

MEASURING INCOME POVERTY IN THE EU: VISEGRÁD COUNTRIES AND EUROPEAN EMPIRICAL DATA

Martina Mysíková

Studie je výsledkem práce na tříletém projektu Metodologie a realita chudoby: Česká republika v evropském kontextu, jehož výsledky byly doposud prezentovány v deseti publikacích. Kniha shrnuje metodologii měření chudoby v EU, uvádí statistiky a charakteristiky chudých v zemích Visegrádské čtyřky, doplněné o přílohy s výsledky pro všechny země EU.

Hlavní analytická kapitola se zaměřuje na metodologická úskalí měření příjmové chudoby v evropském konceptu, a to primárně na vliv ekvivalenčních škál. Citlivost míry ohrožení příjmovou chudobou na použitou ekvivalenční škálu se v jednotlivých zemích liší. Pokud aplikovaná ekvivalenční škála neodpovídá národním specifikům, může míra příjmové chudoby zejména v zemích s vysoce citlivou mírou chudoby, jakou je i Česko, podávat zkreslené informace. Studie odhaduje ekvivalenční škály pro jednotlivé země dvěma metodami, na základě výdajů domácností (s využitím dat HBS) a subjektivní škály dle hranic subjektivní chudoby (s využitím dat EU-SILC), a diskutuje jejich vliv na míru příjmové chudoby. Nakonec nabízí alternativní subjektivní ukazatele příjmové chudoby, které doplňují obrázek o chudobě z pohledu samotných domácností.

Ačkoli je v Česku míra ohrožení příjmovou chudobou dlouhodobě nejnižší ze všech zemí EU, subjektivní přístup měření nás posouvá na desáté místo v unijním žebříčku.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2021
248 s.
ISBN (print) 978-80-7330-384-6
ISBN (pdf) 978-80-7330-385-3

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: <https://www.soc.cas.cz/publikace/measuring-income-poverty-eu-visegrad-countries-and-european-empirical-data>

half empty

half full

Kateřina Nedbálková: *Tichá dřina. Dělnictví a třída v továrně Baťa*

Praha, Display – sdružení pro výzkum a kolektivní praxi 2021, 290 s.

Přestože kategorie třídy zažívá například v domácím historickém bádání nebývalou renesanci (viz workshop *Nové pohledy na dějiny dělnického hnutí*, Praha, duben 2021), v rámci české sociologie vyvolává podle Kateřiny Nedbálkové spíše rozpaky. Tuzemští sociální vědci se prý výzkumně věnují své vlastní, tj. střední vrstvě nebo třídní nerovnosti nevidí. Výjimkou budiž nedávný výzkum v rámci Českého rozhlasu *Rozdělení svobodou. Česká společnost po 30 letech* (D. Prokop et al. Radioservis 2019). Důvodem, proč si autorka vybrala právě kategorii třídy, je její zajímavá perspektiva, ze které lze pokládat otázky ohledně nerovného rozdělení moci a bohatství. Důvodem, proč se rozhodla zkoumat třídu v kontextu dělnictví, pak byla výzva reflektovat vlastní, třídně určenou akademickou pozici (s. 8). Nástrojem této reflexe se autorce stala případová studie továrny Baťa v Dolním Němčí, kde v letech 2018 až 2021 prováděla při každodenní manuální práci zúčastněné pozorování dělníků, dělnic i managementu, včetně fotografování a nahrávání výzkumných rozhovorů.

Kapitoly jsou koncepčně strukturovány podle povahy výzkumných otázek. V páté kapitole, „Továrna jako součást korporace“, se tak autorka ptá, jak jsou na úrovni místní továrny i na úrovni korporace továrna a práce v ní organizovány a začleněny do globálních struktur obchodu s obuví. Otázka, jak je dělnická práce utvářena místem továrny a časovým uspořádáním a jak dělníci vnímají smysl své práce a její peněžní ocenění, je řešena v kapitole „Časová, prostorová a peněžní souřadnice práce“. Zřejmě nejméně důležitým problémem je dřina, dohled a disciplína, a zřejmě proto ho autorka v úvodní kapitole, „Proč třída?“,

zapomněla zmínit. Osmá a devátá kapitola („Odbory a politika“ a „O dělnictví“) se pokoušejí zodpovědět, jaký je vztah lidí v továrně k platformám třídní soudržnosti v podobě odborů a politiky a jak vnímají své dělnictví a druhé lidi ve společnosti, včetně pocitů hrdosti a studu.

Druhá a třetí kapitola jsou pak věnovány sociologickým přístupům, jež jsou pro autorčin výzkum důležité. V „Sociologických zkoumáních třídy“ představuje čtyři základní koncepce inspirativní pro třídní analýzu: marxistickou, weberiánskou, goffmanovskou a bourdieuvskou. Společným jmenovatelem všech marxistických přístupů třídní analýzy je důraz na práci s pojmem vykořisťování práce. Nedbálková však pro výzkum prostředí baťovské továrny nepovažovala za důležitý klasický přístup Karla Marxe charakteristický binárním pojetím kapitalistů a dělníků. S ohledem na významnou roli managementu neboli bílých límečků uznala za adekvátnější strukturalistický marxismus Erika Olina Wrighta. Ten krom vykořisťování a třídy vlastníků reflektuje také mocenské a ekonomické hierarchie firemních zaměstnanců. Ve vztahu k analýze práce se Nedbálková inspirovala marxizujícím sociologem Michaellem Burawoyem, v jehož myšlení má důležitý význam koncept komodifikace práce. Marxistický geograf David Harvey je pak důležitý pro analýzu práce v podmínkách pozdní modernity, respektive neoliberalismu. Harvey kriticky zkoumá především tlak kapitálu na flexibilitu a optimalizaci pracovní síly, lobbying korporací při utváření zákonů a trestající úlohu vězení. Pro nová studia dělnictví pak Nedbálková sáhla pro inspiraci ke kritickému marxistickému antropologovi Donu Kalbovi. V souvislosti s tímto přístupem je třída důležitá jako vztah ke třídám jiným.

Z weberiánských pojetí je pro knihu důležité goldthorpské stratifikační paradigma. Toto paradigma bylo vícekrát kritizováno za uchopení tříd do velkých agregátů, od stolu klasifikovaných na základě

pozice v zaměstnanecké struktuře: salariát (top management), bílé a modré límečky, kvalifikovaní a nekvalifikovaní manuální dělníci a underclass. Takto kategorizované hierarchie, jejichž podmíněnost je (neo)weberiány vysvětlována vzděláním, pak slouží k ospravedlnění sociálních nerovností. Tyto jsou totiž rámovány jako zásluha za individuální píli při učení. Zatímco v západní sociologii byl tento přístup konzervativní zbraní proti podvrtnosti marxistické třídní analýzy, ve východním bloku představoval naopak progres vůči schematismu marx-leninského pojetí třídy a v českém postkomunistickém prostředí se měl etablovat jako sociologie vůbec. Nedbálková vidí alternativu vůči (neo)weberiánství v knize Jana Kellera *Tři sociální světy*, kde přinesl do českého prostředí francouzská sociologická studia tříd. V jejich pojetí je pozdně moderní společnost strukturována do třídy elit, servisních a pracujících tříd a vyloučeného zbytku.

V souvislosti s inspirací interaktivní sociologií Ervinga Goffmana je uveden pojem „smysl pro místo“, jinými slovy smysl pro vlastní pozici v sociálním prostoru, přičemž tato pozice bývá prezentovaná děláním dojmu na ostatní. Zatímco například význam práce bílých límečků je dramatizován více verbálně, práce modrých límečků se prezentuje prakticky beze slov, tichou dřinou. Odtud také titulní název celé knihy. Jedním z nástrojů k analýze takové prezentace je pak pojem habitus z dílny kulturní sociologie Pierra Bourdieua. Jde zkrátka o vtělení našich sociálních pozic do naší tělesnosti, pohybu, manýrů, výslovnosti, návyků atd. V rámci habitu pak Nedbálkovou zajímá především Loicem Wacquantem zdůrazněný emocionální aspekt. V kontextu konkrétního výzkumu má pak autorka na mysli cit dělníků pro hru, respektive jejich schopnost chovat se v nutných sociálních situacích (práce, interakce apod) tzv. přirozeně. Emocionální stránka habitu pak v této souvislosti souvisí právě se sociálními interakcemi v tom smyslu, jak skrze

ně (tj. skrze laické normativní posuzování) prožíváme podle sociologa Andrewa Sayera pocity jako hrdost nebo stud.

Přechodnou kapitolu mezi teorií a vlastním empirickým výzkumem tvoří „Sociologické zkoumání dělnictví a dělníků“, jež je rozčleněna do dvou částí: „Sociálněvědní studie“ a „Současné studie dělníků“. Zatímco v první části kapitoly jsou prezentovány paradigmatické studie dělnictva z oboru sociologie a sociální historiografie druhé poloviny 20. století, druhá část reflektuje studia dělnictví z posledních let, ať už jde o sociální vědy, žurnalistiku nebo literaturu. Ve vztahu k výzkumu však význam uvedených textů nemá jiný než bibliografický přehled pro rozšíření čtenářské představy. V rámci světových sociálněvědních studií jde především o *Postavení dělnické třídy v Anglii* z pera Bedřicha Engelse, *The Making of the English Working Class* (Utváření anglické pracující třídy) britského marxistického historika Edwarda P. Thompsona. K dalším zahraničním dílům patří *Coal Is Our Life* (Uhlí je náš život) Normana Dennise, *Affluent Worker* (Majetný dělník) Johna Goldthorpa, *Hidden Injuries of Class* (Skrytá zranění třídy) Richarda Sennetta a Jonathana Cobba a další. Z českých sociálněvědních studií uvádí jako důležité *Starou dělnickou Prahu* Dagmar Klímové, *Dělníka měšťana* Lukáše Fasory, *Lidé periferie* Stanislava Holubce a *Sociologii dělníka a sedláka* Inocence Bláhy. Zmíněná současná studia dělnictví se zaměřují především na postsocialistický kontext (D. Kalb, G. Halmi. *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-class Populism and Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Berghahn Books 2011; Ch. Hann. *Postsocialism: Ideals, Ideologies, and Practices in Eurasia*. Routledge 2002; Ch. Han, J. Parry. *Industrial Labor on the Margins of Capitalism: Precarity, Class, and the Neoliberal Subject*. Berghahn Books 2018) a v tomto kontextu pak na nostalgii manuálních dělníků po komunistických režimech. Podle Bonfiglioliho lze prý tuto nostalgii vysvětlit

jako prostředek k vyjádření sociální kritiky. Mimo zavedené disciplíny se pak jedná o autobiografii filozofa a sociologa Didiera Eribona *Nárat do Remeše* a román sociologa Louise Eduarda *Skoncovat s Eddym B.*, jež oba vyprávějí vlastní příběhy gayů vyrůstajících ve francouzském dělnickém prostředí. V českém prostředí pak stojí za to uvést za všechny reportážní knihu novinářky Saši Uhlové *Hrdinové kapitalistické práce*, dokumentující postavení nekvalifikovaných a nízko placených dělníků a dělníků.

Za metodologický přístup byla zvolena etnografická metoda zúčastněného pozorování, jež bývá řazena do oblasti kvalitativní metodologie. Nedbálková sama pozorování vymezuje jako inspirované Wacquantem, tj. takové, kde jde nejen o poznání, ale také o začlenění vlastního těla v daném prostředí. Podle Wacquanta jde o tzv. karnální sociologii – sociologii tělesnou, živočišnou. Skrze zapojení vlastního těla tak zkoumala dělnický habitus ve dvou rovinách: jak v rovině objektivní (tělesnosti, dovedností a schopností), tak v rovině subjektivní (touhy, obavy). Konkrétně to znamenalo dvouleté zapojení do manuální práce v továrně na boty, pobyt a stravování v místním penzionu, začlenění se do pracovního kolektivu, psaní terénních poznámek, nahrávání rozhovorů se zaměstnanci a pořizování fotografií (s. 69–71). Jak poznamenává hned v druhém odstavci metodologické kapitoly, vzhled továrny jí připomněl vězení. Továrna se podobala vězení také atributy, jako jsou jasné ohraničené prostředí a řád (s. 63).

Při samotném výzkumu organizační struktury se pak ukázal být důležitý vztah lokálního ukotvení továrny a jejího vedení s globální povahou korporace Baťa. Právě pro analýzu vztahu globálního managementu s místními dělníky je adekvátní paradigma strukturalistického marxismu, neboť tento vztah je také to jediné, co tuto konkrétní továrnu spojuje s pozdní modernitou. Nedbálková hovoří na základě Ki-deckelovy analýzy „mizení“ dělnictva stře-

dovýchodní Evropy o tom, že se tato skupina do dnešní doby „nehodí“ (s. 112). Není však tato zobecňující představa, vytvořená na základě partikulárního výběru jedné technologicky a materiálně zanedbané továrny ze sedmdesátých let 20. století, poněkud problematická? Může totiž vytvářet mylné dojmy jednak o celkovém mizení průmyslové práce, jednak o tom, že podobu „dnešní doby“ utváří pouze deindustrializovaný Západ, zatímco průmyslová produkce globálního Jihu nikoli. V rámci baťovské korporace je tato v Evropě poslední továrna držena z důvodů prestižních, nikoli rentabilních. Vnitřní investice firmy v rámci Evropy se totiž týkají především její vlastní sebeprezentace v podobě prodeje, a pak mimoevropských továren. Zatímco místní dělníci se cítí být nedoceňováni, zaměstnanci managementu (generální ředitel, ředitelka továrny, konzultant ředitelky) o svých pozicích a schopnostech nepochybují (s. 94).

S investicemi a oceněním zaměstnanců souvisí kapitola věnovaná času, prostoru a peněžním souřadnicím práce. Zatímco z podkapitoly věnované časovým aspektům se jako jediný podstatný údaj dozvíme, že časové jednotky práce jsou měřeny normominutami, mnohem více pozornosti bylo věnováno vztahům prostorovým a peněžním. Mimopracovní prostor pro dělníky je v továrně utvářen především retro kantýnou a kužárnou. Právě kantýna pak představovala stereotypní aspekt dělnické kultury stravování, charakteristické kvantitou („jídlo má zasytit, ne být estetickým nebo sociálním požitkem“) – přitom na nízkou kvalitu si však samotní dělníci často stěžovali (s. 135). Zvukové kulisy pracovních prostor byly dotvářeny lokálním rádiem Jih, jehož depolitizovaný program byl typický nenáročností, místními zprávami, anekdotami a hity (s. 139). Kosmopolitním opakem je generální ředitel, jenž pendluje mezi Prahou a provinčním Zlínem, kde se necítí šťastný (s. 141). Klíčovým ukazatelem třídních rozdílů se však zdají být

představy o nerovném rozdělování peněz. Mzdový problém firmy Baťa je součástí komplexního nastavení českého průmyslu, charakteristického nízkými platy a dlouhou pracovní dobou. Zisk samotné korporace Baťa je pak generován v nadnárodním rámci, neboť význam lokální firmy je spíše prestižní. Jestliže mezi zástupkyní odborů a Fabiem panuje konsensus ohledně spravedlivosti mzdových rozdílů, neshodují se v jejich odůvodnění. Odboráři hovoří o individuálních rozdílech podmíněných výkonem (s. 148), Fabio zase o objektivních ukazatelích trhu (s. 154). Podle odborů jde o problém nastavení mezd podmíněné celkovou hladinou mezd v celé zemi, nikoli produktivitou práce. Jediným pokusem ve firmě o zvýšení mezd byla přitom petice zaměstnanců, neboť samotné odbory zájmy pracujících příliš nehájí (s. 152). Podle slov ředitelky jsou zkrátka tzv. hodné. S problematikou odborů a politiky souvisí v pořadí osmá kapitola. Podle Nedbálkové souvisí nízké povědomí dělníků o odborech s jejich nízkými očekáváními (s. 201), jež jsou dána jejich nízkou radikalitou, neboť většinu z nich tvoří v textilním odvětví ženy. Odbory jsou tak loajální vůči hierarchiím, jež jsou navíc zvnitřněny skrze osobní vazby (s. 208). Z obdobných důvodů jeví dělníci nezájem o profesionální politiku, která je v jejich mentální struktuře tvořena dobovými protiklady mezi Milošem Zemanem (autentický) a Bohuslavem Sobotkou (falešný). Dalším protikladem je vztah centra (Praha, panstvo) a periferie (obec, prostý lid) (s. 213–217).

Součástí pocitu autenticity a habitu dělníků je v kontextu jejich práce její prezentace skrze hmatatelnou činnost, nikoli slova. Zatímco komunikace je tedy pro dělnickou práci vykonávanou pomocí strojů druhotná (s. 170–172), v případě řídicích pracovníků je naopak očekávána. Dramatizace práce managementu se přitom setkává s mnoha otazníky. Například Fabiova špatná angličtina kontrastuje s jeho prezentací kosmopolitismu (s. 174). Pozice konzultan-

ta pak budí konotace tzv. bullshitjobu, jakým byla za komunistického režimu například práce podnikového sociologa. Zatímco jeho nadřízený (referent) ručně přepisoval pamflety KSČ, sociolog nedělal vůbec nic (s. 174–175). Základním elementem dělnického habitu je poté dřina a výdrž (s. 176). Výdrž stojí v mentální struktuře čtyřicetiletých dělníků v protikladu k lenosti, již připisují mladší generaci (s. 176–178). Dalším atributem, tvořícím také zdroj hrdosti, je síla a zručnost oproti „nepraktičnosti“ vysokoškoláků (s. 181). Výzkum dohledu nad prací nehraje v knize důležitou úlohu, neboť k němu dochází skrze vzájemné monitorování a sebedisciplínu. Vymezování vůči vysokoškolákům tvoří základní pilíř identity dělnictví, jež se odlišuje od habitu bílých límečků v aspektech tělesnosti, zmíněné identity, trávení volného času a firemních očekávání (s. 184). Rozdíly v tělesnosti jsou znát již praktickým oblečením dělnic, kontrastujícím s podpatky, sukněmi či volnými vlasy administrativních pracovníků (s. 231). Resentiment vůči vysokoškolákům je podmíněn nejnižší pozicí dělníků v rámci vzdělávacího systému, což zraňuje jejich city a mnohdy se stává zdrojem nostalgie po ztracené prestiži z dob komunistického režimu (s. 237–247). Analýza volného času je v knize přiznaně velmi omezená, proto zahrnuje především péči o rodinu a domácnost a nejrůznější koníčky (country, rybaření, četba literatury faktu, červené knihovny apod). Zatímco některé ženy se identifikují s místním folklorem a pečou, jiné naopak v touze po kosmopolitismu vytěšňují provinční ráz obce (s. 248–249).

Význam knihy tkví nejen v návratu zájmu o třídy a dělnictvo do soudobých sociálních věd. Přínos *Tiché dřiny* spočívá také v inovativním užití metod a konceptů z oblasti sociologie a antropologie, jejichž pomocí zkoumá dnešní tovární dělnictvo. Bontonom weberiánské sociologie býval imperativ „hodnotové neutrality“, z čehož je Nedbálková vyvázána použitím různorodé směsi přístupů. Snad proto si může

dovolit závěr, že dělníci nepotřebují čekat na pozornost, ale „potřebují strukturní institucionální podporu svého bytí a zabezpečení důstojných podmínek práce včetně jejího finančního ohodnocení. Zdá se mi důležité slova jako dělnictví nebo spravedlnost nenechat pár hlasitým, neobratně se vyjadřujícím mužům, ale vzít si je zpět. Dát jim tak možnost sdělit něco podstatného o světě, a tím ho měnit.“ (s. 276–277)

Tomáš Schejbal

Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

Hedvika Novotná, Ondřej Špaček, Magdaléna Šťovíčková Jantulová (eds.):
Metody výzkumu ve společenských vědách

Praha, Fakulta humanitních studií UK
2019, 495 s.

Metodológiu v spoločenských vedách pravdepodobne nepatrí medzi obľúbené témy študentov. Môže to byť spôsobené tým, že získané poznatky sa nedajú aplikovať šablónovito a dôležité je porozumieť tomu, čo chceme skúmať a ako sa k cieľu nášho záujmu dopracujeme. Porozumenie je možné získať prostredníctvom dobrého pedagóga a/alebo prostredníctvom samoštúdia, kde je najlepšou voľbou siahnuť po publikáciách, ktoré zrozumiteľne vysvetľujú dôležité pojmy či témy a prinášajú množstvo príkladov pre lepšie pochopenie. A k nim nepochybne patrí aj táto učebnica.

Podľa autorov je jej zámerom sprostredkovať základy spoločenskovednej metodológie a kniha je vhodná pre študentov sociológie, sociálnej antropológie, psychológie, pedagogiky, politológie, sociálnej geografie, sociálnej práce, mediálnych štúdií a príbuzných odborov. Sprostredkovanie základov je rozvrhnuté do troch okruhov delených následne na kapitoly, ktorých je 15 (+ úvodná kapitola a záverečná kapitola). Takmer 500 strán veľmi obsažné-

ho textu je vhodné čítať postupne, nakoľko nad textom premýšľate, uvažuje a triedite získané informácie. Z hľadiska časového obdobia je semester vhodnou voľbou a jednotlivé kapitoly môžu tvoriť náplň prednášok/seminárov predmetu o metodológii.

Tematické vyskladanie učebnice je premyslené a vyrovnané a pre začiatočníkov vo výskume či študentov ideálne. „Pokročilí“ výskumníci by možno v určitých témach privítali aj doplnenie informácií, ale to je skôr spojené s ich vlastnými preferenciami či poznatkami a skúsenosťami z oblasti metodológie výskumu. Ale aj keď nie sú pokročilí výskumníci cieľovou skupinou, v učebnici sa pre nich nájde mnoho inšpirujúcich podnetov, príkladov a pohľadov na metodológiu výskumu z perspektívy viacerých sociálnych vied. A to je dodatočným benefitom tejto učebnice popri tom, že je primárne určená študentom.

Kniha je písaná vysvetľujúcim štýlom, čo sa dá pokladať za zámer autorov. Definície podstatných pojmov majú skôr tendenciu byť prerozprávané voľne s cieľom, aby čitateľ porozumel. Pre vysvetlenie obsahujú kapitoly tiež množstvo príkladov, či už fiktívnych alebo reálnych z výskumov samotných autorov, z výskumov kolegov v Čechách a na Slovensku a zo zahraničných výskumov. Prepojenie teórie a praxe v uvádzaných príkladoch a aktuálnosť mnohých príkladov robí učebnicu atraktívnou aj z pohľadu čitateľnosti textu.

Jedenásť autorov – akademických pracovníkov rôznych odborov (psychológia, sociálna antropológia, ekonómia, sociológia) spracovalo vyvážené a vzájomné prepojené texty, takže celá učebnica pôsobí jednotliato a príjemné je aj jej vizuálne spracovanie.

V prvej kapitole – úvode publikácie autori vysvetľujú zámer svojej práce a predstavujú zameranie jednotlivých častí knihy ako aj spôsob akým spolupracovali.

Časť 1 sa venuje empirickému výskumu vo všeobecnosti a začína kapitolou

o spoločenských vedách a empirickom výskume. Je pozvánkou do témy metodológie a zaoberá sa viacerými podstatnými pojmami, s ktorými sa začínajúci výskumník potrebuje na začiatku svojej výskumnej cesty oboznámiť. Rozoberané sú témy o teórii, o hlavných epistemologických prístupoch v spoločenských vedách, o konceptoch, o kľúčových sporoch spoločenských vied a popísané sú kvantitatívna a kvalitatívna stratégia. Aj keď autor kapitoly naznačuje, že tieto témy bývajú čitateľmi preskakované aj z dôvodu prílišnej abstraktnosti, v tomto prípade azda k tomu nedôjde vzhľadom k adekvátnemu využívaniu príkladov a zvolenému spôsobu vysvetľovania.

Po kapitole, ktorá bola viac teoretická, nasleduje prakticky zameraná kapitola o štruktúre vedeckého výskumu. Autorky na relevantných príkladoch približujú voľbu témy výskumu, vyhľadávanie literatúry, stanovenie výskumného problému a kladenie výskumných otázok. Profitovanie z daného textu je očakávané u začínajúcich výskumníkov/študentov, nakoľko sú tu rozoberané základné problémy, s ktorými sa hneď na začiatku projektovania výskumu môžeme stretnúť.

Štvrtá kapitola, ktorá uzatvára časť o empirickom výskume, je venovaná etike výskumu. V dnešnej dobe ide o veľmi podstatnú a aktuálnu tému a autorky jej venujú náležitú pozornosť. Dozvieme sa tu nielen o legislatíve v Českej republike, ktorá zasahuje aj etiku výskumu, ale taktiež o etických kódexoch, publikačnej etike, anonymizácii či archivácii dát. Téma je dosť obsiahle podaná a prináša množstvo podnetov a zamyslení ako riešiť etiku vo vlastnom výskume.

V druhej časti sa autori sústreďujú na kvantitatívny výskum. V kapitole 5 sa pozornosť zameriava na dôležité pojmy, ktoré je potrebné zmieniť hneď na začiatku: kvantifikácia, koncepty, operacionalizácia či premenné. Zjednodušene je tu vysvetlená reliabilita a validita merania, čo pre za-

čínajúceho výskumníka/študenta je možno dostatočné, avšak pre viac informácií o typoch reliability či zdrojoch dôkazov validity (najmä v psychológii) je potrebné siahnuť po odbornejších publikáciách. Nasledne sa autor kapitoly venuje rôznym cieľom výskumu (popis, vysvetlenie) a skrátenie popisuje postup kvantitatívnej stratégie – od formulácie výskumnej otázky/stanovenie hypotézy až po interpretáciu výsledkov. Takáto forma poskytuje získanie náhľadu na to, ako vyzerá kvantitatívny výskum v jednotlivých krokoch.

Nasleduje kapitola 6 o populácii a výbere, ktorá sa zaoberá klasickými pojmami a témami ako populácia či rozdelenie výberov na pravdepodobnostné a nepravdepodobnostné, ale aj témami výberu respondentov na internete, návratnosťou dotazníkov (typy ako zvýšiť návratnosť, ako motivovať k účasti na výskume) či sekundárnou analýzou dát.

Plynule po výbere vzorky prechádzame v nasledujúcich troch kapitolách na základné metódy zberu dát – dotazník, štruktúrované pozorovanie a experiment. V kapitole o dotazníku (a o štruktúrovanom rozhovore) sa stretneme s množstvom príkladov a odporúčaní ako konštruovať otázky v dotazníku či aké sú úskalía pri tvorbe otázok. Nezabúda sa ani na to, ako bude dotazník vyzeráť a aký dôležitý je úvod dotazníka a čo všetko by mal obsahovať. Takéto praktické informácie, ktoré sú prítomné viac či menej vo všetkých kapitolách, ocenia všetci, ktorí v rámci svojho vlastného výskumu budú vytvárať dotazník.

Štruktúrované pozorovanie predstavuje ďalšiu kapitolu a poskytuje dobrý prehľad toho, na čo všetko je potrebné myslieť, ak chceme vo výskume využiť práve túto metódu zberu dát. Prechádzame si prípravou a spôsobom zaznamenávania pri pozorovaní až po kódovaciu schému či prípravu dát pre štatistickú analýzu. Posledný zmieňovaný krok, ktorý oceňujem, mi však v kapitole o dotazníku chýba.

Metódy zberu dát zakončuje kapitola o experimente, ktorá zoznamuje čitateľa so všetkými základnými pojmami, typmi a spôsobmi, ako sa dá experiment previesť. Ide vcelku o veľmi dobre podaný prehľad experimentálnej metódy, ktorý prináša informácie o všetkom podstatnom.

Posledná kapitola z časti o kvantitatívnom výskume je venovaná analýze dát. Predstavené základy štatistickej analýzy (typ premenných, transformácia premenných, tvorba škál, popisná štatistika a základné štatistické postupy analýzy ako je porovnanie, korelácia a regresia) predstavujú nahliadnutie pod pokrievku štatistiky v kvantitatívnom výskume. Je zrejmé, že v prípade učebnice nie je možné považovať túto kapitolu za vyčerpávajúcu, ale je postačujúcou pre zábery oboznámiť čitateľa s tým, ako sa ďalej pracuje pri analýze kvantitatívnych dát.

Tretia časť venovaná kvalitatívnemu výskumu začína teoreticky ladeným vstupom, ktorý sa zaoberá podstatou kvalitatívnych stratégií či teóriami v kvalitatívnom výskume. Vyváženosť textu poskytujú príklady a taktiež prakticky ladený popis procesu výskumu a jeho situovanosti. Prehľad špecifických kvalitatívnych výskumných designov zahŕňa všetky typické designy a zvlášť ocenenie si zaslúži venovanie sa témam subjektivity a objektivity, možnosti zovšeobecnenia, reflexivity a transparentnosti, ako aj téme kvality kvalitatívneho výskumu.

Nasleduje kapitola o výbere vzorky, kde je celkom zreteľne rozpracovaný jeden príklad, ktorý sa ťahne celou kapitolou a sú na ňom postupne vysvetľované rôzne stratégie tvorby vzorky v kvalitatívnom výskume či možnosti zovšeobecnenia z danej vzorky.

Ďalšie kapitoly sú venované trom rôznym metódam: od rozhovoru, cez zúčastnené pozorovanie až po nevťieravé výskumné techniky. Prakticky ladená kapitola o rozhovore zoznamuje čitateľa s rôzny-

mi typmi rozhovorov, pričom pri každom z nich uvádza ich výhody, nároky a použitie. Začínajúci výskumník taktiež ocení aj typy pre pomocné techniky pri vedení rozhovoru ako aj to, ako je možné rozhovor prepísať.

V kapitole o zúčastnenom pozorovaní sú predstavené jednotlivé dimenzie a postupy pozorovania. Autor využíva vlastné skúsenosti s realizáciou zúčastneného pozorovania a tak je text autentickjší, nakoľko nejde len o sumarizáciu načítaných faktov. Kapitola je podrobnejšie zameraná na aktivity účastnenia sa, pozorovania a písania. Čitateľ je tak zoznámený nielen s tým ako pozorovať (aj prečo pozorovať), ale aj s tým, ako môže svoje pozorovanie spracovať prostredníctvom terénnych poznámok, heslovitých poznámok a terénneho denníka. Detailnejšie je predstavený etnografický výskum, ktorý autor kapitoly odlišuje od terénneho výskumu a zúčastneného pozorovania. Takéto vymedzenie napríklad iní výskumníci nezdediajú. Tu sa prejavuje kritický pohľad autora, čo je nadväzbou len klasického opakovania toho, čo bolo o danej metóde napísané.

V poradí už pätnásta kapitola sa venuje nevťieravým výskumným technikám. Oceňujem zaradenie kapitoly ako výskumník v psychológii, kde dominuje získavanie dát od samotných respondentov a popísané zdroje dát môžu byť obohatením pri uvažovaní o multidisciplinárnom výskume. Aj v tejto kapitole sa stretnete nielen s príkladmi z českého či slovenského prostredia ale taktiež s praktickými informáciami ako je napr. odkaz na databázy, ktoré sa dajú využiť pre sekundárnu analýzu dát. Plusom sú aj aktuálne témy vynárajúce sa v posledných rokoch ako sú napr. virtuálne dáta.

V poslednej kapitole tretej časti sa dozvieme o analýze a interpretácii dát v kvalitatívnom výskume. Táto téma je spracovaná ako odrazový mostík pre niekoho, kto sa s ňou stretáva po prvý krát. Pozornosť je venovaná najmä kódovaniu (druhy kódo-

vania, spôsob kódovania, kódovacia kniha), ktoré tvorí vstupnú bránu do analýzy kvalitatívnych dát.

Prekvapujúco je finálna kapitola venovaná historickému vývoju poznávacích prostriedkov spoločenských vied, avšak je to možné pokladať za zámer autorov, aby neodradili čitateľa hneď na začiatku knihy.

V závere po prečítaní tejto učebnice mi ostáva konštatovať, že publikácia aspiruje na základnú literatúru metodológie výskumu v mnohých spoločenských odboroch a je cenným prínosom v českom aj slovenskom prostredí.

*Lucia Kočišová
Ústav experimentálnej psychológie
Centrum spoločenských
a psychologických vied, v. v. i.
Slovenská akadémia vied, Bratislava*

Leon Festinger, Henry Riecken, Stanley Schachter: *Když se proroctví nesplní: studie skupiny, která předpověděla konec světa*

Praha, Portál 2021, 294 s.

Nakladatelství Portál uvedlo na český knižní trh překlad kultovní knihy slavného amerického sociálního psychologa Leona Festingera. Kniha zprostředkovává místy až intimní sondou do života mileniálního ufologického hnutí Hledačů (v originále „The Seekers“), kteří očekávali „konec světa“ k datu 21. 12. 1954. Popis dynamiky celého společenství v posledních týdnech před předpovězeným „koncem světa“ je pak zasazen do teoretického rámce, který se snaží uchopit a systematizovat reakci skupiny na mileniální zklamání – tedy na fakt, že se k tomuto datu nic nestalo.

První kapitola je věnována pracovním teoriím, které se na historických příkladech snaží načrtnout vysvětlení, proč koncem světa nic nekončí, proč se po nenaplněném mileniálním očekávání mileniální společenství nerozpadne (Festingerův tým tento jev vysvětluje teorií kognitivní diso-

nance), co více, proč se mileniální skupiny začnou snažit po nevydařené předpovědi dokonce získávat nové členy (teorie zvýšené proselytizace).

Většina knihy je pak věnována detailnímu popisu celého hnutí před tímto „koncem světa“, a to z pozoruhodného drobného – poslední dny jsou líčeny téměř minutu po minutě, jelikož se badatelskému týmu podařilo do hnutí velmi efektivně infiltrovat. Celkem pět pozorovatelů proniklo několik týdnů před očekávaným kataklyzmatem do hnutí přes jeho dva klíčové členy – charismatickou vůdkyni celého hnutí Marian Keech a její „pravou ruku“ dr. Thomase Armstronga, a to v obou městech, kde se hnutí vyskytovalo.

Vzhledem k projevené míře důvěry, kterou pozorovatelé od členů skupiny požívali, předkládá kniha čtenáři v pěti klíčových kapitolách podrobný souhrn událostí od počátků Marianiny komunikace s mimozemšťany skrze metodu automatického psaní, která spadá do období před rokem 1950 (kap. 2) přes první zneklidňující zprávy o „konci světa“ v létě 1954 (kap. 3) až po poslední dramatické události prosincových dní (kap. 4), během nichž napětí a mileniální očekávání gradovaly (kap. 5), aby byly vzápětí vystřídány velkým zklamáním (kap. 6). Celým textem místy prosvítá až strhující dynamika celé skupiny, čtenáři je odhalena její vnitřní rozrůzněnost, mocenské tlaky i nesamozřejmost, procesualnost a nestálost klíčových prvků symbolického systému, se kterými společenství pracovalo. Čtenář také může v detailu sledovat a pochopit proměnlivost členské základny a motivace jednotlivých členů, strategie jednání v procesu mileniálního očekávání, potvrzování a zpracovávání nejistoty a improvizace, pochopení bolestně vnímaného odpadlictví, snahu najít řešení krize způsobené nenaplněným proroctvím atd.

Poslední dvě kapitoly shrnují následné osudy členů mileniálního společenství a krátce se vrací k teorii zvýšené proselytizace. Knihu uzavírá metodologický dově-

tek, ve kterém Festingerův tým reflektuje svou pozici v terénu. Český překlad pak nabízí i stručný doslov předního odborníka na milenialismus Zdeňka Vojtíška.

Vojtíšek v doslovu také pregnantně shrnuje důvody, kvůli kterým se tato kniha stala slavnou: za prvé je tato kniha diskutována metodologicky – pro svou metodu zúčastněného pozorování –, za druhé stála u zrodu teorií zvýšené proselytizace a přidruženě i mnohem slavnější Festingerovy teorie kognitivní disonance a za třetí se jedná o průkopnické dílo nového odvětví akademického bádání – studia mileniálních zklamání.

Jako jiná pionýrská díla i tato kniha vzbudila četné kontroverze a v průběhu rozvíjení dalšího badatelského poznání byla mnohokrát revidována. V první řadě se oko kritiků obracelo k metodě celého výzkumu – z dnešního pohledu dalece překračující etické hranice nastavené mj. Americkou antropologickou asociací. Celý výzkum byl od počátku skrytý, a tedy nikdo z mileniálního společenství netušil, že je nedobrovolnou součástí výzkumu. Navíc badatelé tento svůj výzkumný terén velmi ovlivňovali, ať co do počtu – počet výzkumníků v jednu chvíli stoupl ve skupině až na jednu čtvrtinu! –, tak do eskalace dynamiky ve skupině (A. B. van Fossen. „How Do Movements Survive Failures of Prophecy?“ Pp. 193–212 in L. Kreisberg, B. Misztal, J. Mucha (eds.). *Research in Social Movements, Conflict, and Change: A Research Annual*. Greenwich: JAI Press 1988). Z této perspektivy jsou nejzávažnějšími případy (1) entrée badatelky, která se u Marian Keech uvedla prosbou o výklad smyšleného snu, který ovšem přesně odpovídal Marianinu proroctví a byl tedy skupinou nadšeně přijat jakožto „objektivní“ důkaz pravdivosti proroctví (s. 273–274), a (2) nepřiměřená konfrontace krátce po nenaplněném mileniálním očekávání: „Badatelé nutili [...] zejména paní Keechovou, aby se vyrovnali se skutečností, že [...] se nic nestalo.“ (s. 191)

Takto pojaté experimenty byly samozřejmě ještě v padesátých letech možné i relativně četné (srov. H. Jeřábek. *Slavné sociologické výzkumy (1899–1949)*. Praha: Sociologické nakladatelství /SLON/ 2014) a nelze je proto beze zbytku hodnotit perspektivou dnešních standardů, avšak celý tón, ve kterém se o skupině referuje, zůstává jak zarážející, tak ilustrativní zároveň a kontrastuje s jinak velmi důvěrnou povahou získaných dat. Autoři o společenství rozhodně nepíší s přetékající empatií, ale ani s obyčejným respektem. O proroctvích, která Marian Keech dostávala, se hovoří bez skrupulí jako o „výmyslech“ (s. 225 a s. 280) nebo o „vrtoších“ (s. 283), členové hnutí jsou hodnoceni jako „oběti ideologie“ (s. 103), velmi pochopitelné lidské důvody týkající se snahy obhájit se před palbou nechtěné mediální pozornosti, která se Hledačům dostala, jsou pokládány za bizarní jednání (s. 210) atd. Po této stránce tedy kniha zůstává mementem toho, jak se terénní výzkum provádět nemá.

Co se teoretického dopadu týče, hlavní teze celé knihy se ukázala časem jako neplatná. Festingerův tým se domníval, že pokud nastanou určité podmínky (existuje přesvědčení, kterému jeho zastánci projevují oddanost, nastane zpochybnění, které je ovšem vyváжено společenskou oporou), pak dojde k paradoxnímu jevu, kdy členové mileniálního hnutí, které právě prodělalo zklamání, výrazně zvýší snahy o proselytizaci. Tato strategie je ovšem spíše výjimečná, jak ukazuje na srovnávací studii např. L. Dawson („When Prophecy Fails and Faith Persist: A Theoretical Overview.“ *Nova Religio*, 1999, 3: 60–82), a i v samotné knize není přesvědčivě obhájena (Z. Vojtíšek. „Doslov.“ Pp. 289–284 in L. Festinger, H. Riecken, S. Schachter. *Když se proroctví nesplní: studie skupiny, která předpověděla konec světa*. Praha: Portál, 2021). Badatelé A. Hadryck a M. Braden („Prophecy Fails Again: A Report of Failure to Replicate.“ *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1962, 65: 136–141) argumentují, že k strate-

gii proselytizace se Hledači uchýlili pod enormním mediálním tlakem, kterému byli minimálně od 17. prosince vystaveni, což ale Festingerův tým nezohlednil (srov. van Fossen 1988). Jak se později ukázalo, mnohem důležitější roli než samotné přesvědčení o konci světa hraje v další životaschopnosti skupiny její vnitřní provázanost (R. Singelenberg. „‘It Separated the Wheat from the Chaff’: The ‘1975’ Prophecy and Its Impact among Dutch Jehovah’s Witnesses.“ *Sociological Analysis*, 1989, 50: 23–40) či vydařená rituální interpretace mileniální události (S. J. Palmer, N. Finn. „Coping with Apocalypse in Canada: Experiences of Endtime in La Mission de l’Esprit and The Institute of Applied Metaphysics.“ *Sociological Analysis*, 1992, 53: 397–415; H. Exnerová. „Něco končí, něco začíná: rituální perspektiva ke studiu mileniálního očekávání.“ *Pantheon: religionistický časopis*, 2017, 2: 3–22).

Naopak teorie kognitivní disonance, která je v této knize ovšem pouze zběžně načrtnuta (Festinger ji plně rozvinul až v roce 1957), překonala hranice oboru a zařadila se mezi široce uznávané sociologické teorie. Pozornosti se také dostalo i samotnému předmětu bádání o mileniálních skupinách, jelikož mileniální očekávání je částým rysem nových náboženských hnutí. Postupem času badatelé navrhli různé definice milénialismu a typologie mileniálních očekávání (např. C. Wessinger. „Millennialism With and Without Mayhem.“ Pp. 47–60 in T. Robbins, S. J. Palmer (eds.). *Millenium, Messiahs, and Mayhem*. New York, London: Routledge 1997, *How the Millenium Comes Violently. From Jonestown to Heaven’s Gate*. New York: Seven Bridges Press, 2000), typologie reakcí na mileniální zklamání (např. J. F. Zygmunt. „When Prophecies Fail: A Theoretical Perspective on the Comparative Evidence.“ *American Behavioral Scientist*, 1972, 16: 245–268; J. G. Melton. „Spiritualization and Reaffirmation: What Really Happens When Prophecy Fails.“ *American Studies*, 1985, 26: 17–28; D. V. Barrett. *The*

Fragmentation of a Sect: Schism in the Worldwide Church of God. Oxford: Oxford University Press 2013) či historické i antropologické případové studie (např. J. R. Stone (ed.). *Expecting Armageddon: Essential Readings in Failed Prophecy*. New York: Routledge 2013; C. Wessinger (ed.). *The Oxford Handbook of Millennialism*. Oxford: Oxford University Press 2016). Svou odnož má toto bádání i v Česku, a to především na Karlově univerzitě (D. Biernot et al. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir 2012; Z. Vojtíšek (ed.). *Millennialism: Expecting the End of the World in the Past and Present*. Praha: Dingir 2013, *Apokalypsa, nebo transformace?: mileniální koncepce v minulosti i současnosti*. Praha: Dingir 2014; Z. M. Kostíková. 2012: *Mayský kalendář, transformace vědomí, dva světy a rovnováha*. Praha: Malvern 2011) a Masarykově univerzitě (L. Bělka et al. *Konec světa*. Brno: Masarykova univerzita 2014).

Právě pro výše zmíněný dopad, který tato kniha měla, i diskusi, která ji od vydání doprovází, by českému překladu prospěla rozsáhlejší studie, která by ji zasadila do kontextu. Volba autora doslovu je sice šťastná, ale bohužel prostor pro hlubší sondu do problematiky neposkytuje, což je na škodu celé věci. Redakční rozhodnutí titul knihy přeložit jako „Když se proroctví nesplní“ také vzbuzuje rozpaky, jelikož se záměrně odklání od zavedeného akademického překladu, který se již v českém prostředí ustálil; jinak běžně užívaný překlad „Když selže proroctví“ (D. V. Barrett. „Jak zvládnout zklamání.“ Přeložil Z. Vojtíšek. *Dingir: religionistický časopis o současné náboženské scéně*, 2014, 2 (17): 50–52; P. Remeš. „Když selžou proroctví...“ *Dingir: religionistický časopis o současné náboženské scéně*, 2014, 2 (17): 47–49) také lépe odpovídá anglickému originálu *When Prophecy Fails*. Dalším zvláštním řešením je formátování poznámek pod čarou: místo běžného řazení pomocí číslovek, které využívá i první vydání knihy, se nakladatelství Portál uchýli-

lo k řadě různých symbolů, které se v momentě čtenějších výskytů poznámek pod čarou stávají matoucími.

Přes tyto výtky je překlad této klasiky oboru sociální psychologie chvályhodný počín, který jistě přiláká k četbě nové čtenáře z řad studentů sociologie, religioni-

ky, psychologie, ale (vzhledem ke svému vydařenému překladu, i vzhledem k čtivosti s minimem teoretických pasáží) i laické veřejnosti.

Helena Dyndová

Katedra filosofie a religionistiky

Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

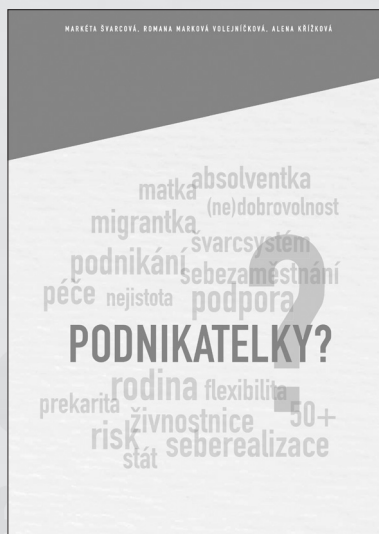
PODNIKATELKY?

Markéta Švarcová, Romana Marková Volejníčková,
Alena Křížková

Kniha *Podnikatelky?* komplexně mapuje situaci podnikatelek v České republice. Vznikala jako jeden z hlavních výstupů tříletého projektu s názvem OSVČ jako prekérní práce, podpořeného z Operačního programu Zaměstnanost Evropského sociálního fondu. Jejím cílem je upozornit na specifická rizika, která mohou provázet podnikání žen v různých etapách života nebo v různých situacích (např. finanční nejistota, rizika časové flexibility apod.),

a poukázat na fenomén nedobrovolného a prekérního podnikání. Autorky se v ní mimo jiné snaží odpovědět na následující otázky:

- Může být podnikání prekérní prací?
- Jaké jsou motivace pro vstup do podnikání žen v ČR a jakým překážkám v podnikání ženy čelí?
- Je podnikání slučitelné s mateřstvím?
- V jakých situacích je sebezaměstnání nebo zaměstnání ve švarcsystému jedinou možnou formou placené práce?
- Jakým finančním rizikům podnikatelky čelí?
- Počítá český daňový a dávkový systém s podnikajícími ženami?
- Jak se podnikatelky srovnávají s ideálem podnikající osoby v ČR?
- Jakou roli hraje (ne)podpora partnera/partnerky a širší rodiny při vstupu žen do podnikání a při jeho rozvoji?
- Proč některé ženy vstupují do podnikání v předdůchodovém věku?

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2020
199 s.
ISBN (print) 978-80-7330-365-5
ISBN (pdf) 978-80-7330-366-2

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako statí, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuyse at vanhuyse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

**THEMATIC ISSUE: THE PANDEMIC AS A SOCIOLOGICAL PROBLEM:
THE INDIVIDUAL, CARE, AND THE TRANSFORMATION OF THE HOME**

ARTICLES

DOMINIKA SLADKÁ, MARTIN KREIDL: Working from Home, Work–Family Conflicts and Partnership Quality during the Covid-19 Pandemic

RADKA DUDOVÁ, ALENA KŘÍŽKOVÁ: Increased Childcare Demands during the Covid-19 Pandemic: Care as a Burden or an Opportunity?

HANA HAŠKOVÁ, RADKA DUDOVÁ, LENKA FORMÁNKOVÁ, HANA MAŘÍKOVÁ, LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ, MARKÉTA ŠVARCOVÁ, MARTA VOHLÍDALOVÁ: Gender and Changes in the Division of Labour in Households with Children during the Covid-19 Pandemic

BOOK REVIEWS

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

